

ƏQL- İMAN VƏ İNSANŞÜNASLIQ

haqqında suallar və cavablar
(Zəka, İnam və antropologiya)

MƏHƏMMƏD RIZA KAŞİFİ

Tərcüməçi:
ƏLƏDDİN MƏLİKOV

بسم الله الرحمن الرحيم

ƏQL– İMAN VƏ İNSANŞÜNASLIQ

:Müəllif

Məhəmməd Riza Kaşifi

:Çap nəşriyyat

əl–Mustafa (s) Beynəlxalq Tərcümə və Nəşr mərkəzi

:Digital nəşriyyat

İsfəhan Qaimiyyə adına komputer araşdırmalar mərkəzi

Mündəricat

ƏQL– İMAN VƏ İNSANŞÜNASLIQ

KİTAB HAQQINDA

Kitabın adı: ƏQL– İMAN VƏ İNSANŞÜNASLIQ

MüəLLIF: Məhəmməd Riza Kaşifi

TəRCüMəçI: Ələddin Məlikov

Kamputerə yığan: Fərqanə Məlikova

Korrektor: Seyid Möhsen Emadi

Redaktor: E. Rəhimli

Naşir: Beynəlxalq əl–Mustafa(s) Nəşr və Tərcümə Mərkəzi

ISBN: ۹۷۸–۹۶۴–۱۹۵–۴۶۵–۱

ÇAPXANA: Tövhid, Qum

Çap tarixi: ۲۰۱۱

Çap növbəsi: Birinci

Tiraj: ۱۰۰۰

:SATış MəRKəZI

İran, Qum, Şühəda meydanı, Höccətiyyə prospekti, Beynəlxalq əl–Mustafa(s) Nəşr və Tərcümə Mərkəzi. Telfaks: +۹۸ ۲۵۱ ۷۷۳۰۵۱۷

İran, Qum, Məhəmməd Əmin (s) prospekti, Caməətül–ülumun kənarı, Beynəlxalq əl–Mustafa(s) Nəşr və Tərcümə Mərkəzinin satış şöbəsi

Tel/Faks: +۹۸۲۵۱ ۲۱۳۳۱۰۶ / +۹۸۲۵۱ ۲۱۳۳۱۴۶

www.miup.ir

www.eshop.miup.ir

E-mail: admin@miup.ir

root@miup.ir

İŞARƏ

بسم الله الرحمن الرحيم

BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM

TəDQIQAT şöBəSI

səh:٢

ƏQL– İMAN VƏ İNSANŞÜNASLIQ

haqqında suallar və cavablar

(Zəka, İnam və antropologiya)

MƏHƏMMƏD RIZA KAŞİFİ

:Tərcüməçi

ƏLƏDDİN MƏLİKOV

səh:۳

NAŞİRDƏN

Hər hansı inkişaf mərhələsini keçən elmi – tədqiqi bir iş ilkin olaraq yazıçının ilham zəmisinə səpdiyi sorğu-suallarla başlayıb, müəyyən zamanda verdiyi səmərə ilə yekunlaşır. Əlbəttə, bu işin sonu yox, yeni-yeni fəaliyyətlər üçün ümid və təşəbbüs deməkdir. Belə ki, əldə olunan hər bir səmərəli qazancın məhsuldarlığı həmişə onun artımı üçün şərait yaradır. Demək, zaman keçdikcə elm, bilik, hünər əhli onun .toxumlarını becərib-yetişdirir, daim elm və mədəniyyətin cərəyanını təmin edir

Fasilə və hüdudları həddən artıq azaldan son müasir zamanımız coşqun tufan kimi, maraqlanan hər şəxsin qarşısına qalaq-qalaq məlumatı sovurub gətirir, mədəniyyətin yeni bir mərhələsinə qapı açır. Hər halda onun normal inkişafında, şübhəsiz, düzgün .təsəvvür və istiqamət həlledici rola malikdir

Beynəlxalq əl-Mustəfa (s) Universiteti ümumdünyəvi rolu, dini hövzələr arasında xüsusi yeri və yetdik kadr imkanına malik olduğunu nəzərə alaraq, artıq, elmi təhqiqat və tədqiqatlar üçün geniş şərait yaratmağı qarşısına qəti məqsəd qoymuşdur. Bununla əlaqədar Beynəlxalq əl-Mustəfa (s) Universitetinin tədqiqat şöbəsi fundamental proqramın təşkili, mövcud avadanlığın düzgün təmini və dini sahələrdə araşdırma aparmaq istəyənlərin cəlb olunmasını özünün ən mühüm vəzifələrindən

bilir. Ümid edirik ki, elmi-təhqiqi işlərə qarşı maraq və dirçəlişlərə zəmin yaratmaq və potensial imkanları inkişaf etdirməklə dünyanın hər bir guşəsində dini mədəniyyətin !çiçəklənməsinin şahidi olaq

(Beynəlxalq əl-Mustafa(s

Nəşr və Tərcümə Mərkəzi

səh:۶

MÜNDƏRİCAT

səh:۷

MÜTƏRCİMDƏN

Sual soruşmaq, bilmədiklərini öyrənmək insan yaradılandan onun təbiətində qoyulub. Belə bir aforizm var ki deyirlər: həm sual elmdən gəlir və həm cavab. Yəni elmi olmayan adam nə sual verə bilər və nə cavab.

Sual və cavab obrazlı formalar müqəddəs kitabımız olan Quranda da gəlibdir. Tanrı belə buyurur: "(Ya Rəsulum!) Səndən qadınlar barəsində fətva (əsasında hökm çıxarılan şəri hökm) istəyirlər".(١) Və ya "(Ya Rəsulum!) Səndən fətva istəyirlər".(٢) Ehtimal verilir bunun məqsədlərindən biri də müsəlmanlarda soruşmaq ruhunu oyatmaq və bilmədiklərini öyrənməyə sövq etdirməkdir. Bu minval sonralarda Peyğəmbərin (s) və imamların həyatında davamlı şəkildə öz əksini tapmışdır.

Bu arada insanın bilik və baxışına aid olan sual və cavabar toplusu spesifik yer tutur. Bu növ suallar cəmiyyətin və mədəniyyətin

zənginləşməsinə və inkişafına döğru aparan amillərdəndir.

Belə qərara gəlmişik ki, bu toplunu silsiləvi şəkildə əziz oxuculara təqdim edək.

Hazırda qarşınızda olan kitab bir neçə illər ərzində Həzrəti

١-[١]. Nisa surəsi, ayə ١٢٧

٢-[٢]. Nisa surəsi, ayə ١٧۶

Məhəmməd Rıza Kaşifinin dəftərxanasına gələn suallar toplusunun birinci cildidir. Bu .cavablar O həzrətin suallara verdiyi cavablardır

Burada bu işin ərsəyə gəlməsində əziyyət çəkən bütün şəxslərə təşəkkür etməyi və .minnətdarlığımı bildirməyi özümə vəzifə bilirəm

səh:۱۰

ÖN SÖZ

Yer mərifət asimanıdır və insanlar behişt hissələridir. İnsanlar sual verməklə cənnət qapılarını açmaq olar. Mavi asimana baş ucaltmaq istəyən insanlar yalnız sual .soruşmaqla ürək sıxıntılarını aləmə açıqlıyırlar. Elm pillələrini bir-bir fəth edirlər

:Əli(ə) bu barədə buyurur

«القلوب اقفال، مفتاحهاالسؤال»

Ürəklər qıfılla kilidləniblər, sual vermək onun açarıdır”. Mərifət və bilik gövhərindən“ sual sormaq lazımdır. Qüllələri fəth edən biliklər sadiq sualların cavablarından :meydana gəlir. Məhz buna görə birinci imam buyurur

«من أحسن السؤال علم»؛ «من علم أحسن السؤال»؛

”.Filosoflar bu haqda deyiblər: “həm sual, həm cavab elm və bilikdən qalxır

Cəmiyyət və mədəniyyətin qalması və yeniliyi həqiqəttələb sualların və zəkalı .cavabların ortaya çıxmasındadır

səh:۱۱

BİRİNCİ BÖLÜM: ƏQL VƏ İMAN

İşarə

İSLAMDA ƏQLİN ƏHƏMİYYƏTİ .١

Sual

?İslam nəzərində “Əql” nədir? və idrak prosesində hansı rola malikdir

Cavab

Ayə və rəvayətlərdə (hansı ki, islamı tanımağın iki əsas və köklü mənbəyidirlər), açıq formada əql üçün tərif gəlməyib vəadətə uyğun onun mahiyyəti müəyyən formada təriflər bəhsində açıqlanmayıbdır. Amma müxtəlif deyiliş və cümlələrlə əql və əql sahibinin xüsusiyyətlərinə işarə olub ki, bunun vasitəsilə müəyyən qədər əqlin şüalarının bəzisinəəl qapmaq olar. Ona görə də Quran və hədislərdən istifadə :etməklə, bu yerdə bu şüaların bəzisinə aşağıda açıqlamağa çalışacağıq

Əqlin əsl mənası, bağlamaq və saxlamaqdır. Ona görə də. O idrak ki, insan ona – (١ qəlbini bağlayır və onunla bir şeyi anlayır, əql adlanır. Həmçinin, onun vasitəsilə xeyr və şərri və haqq və batili bir- birindən ayıran qüvvəyə əql deyilir. Onun əks mənası, dəlilik, axmaqlıq və cəhldir. Quran nəzərindən, əql ilahi bir lütfdür ki, insanı haqqa doğru hidayət edir və yolunu azmaqdan xilas edir. Əllamə Təbatəbayi buyurur: "Qurani şərif əqli elə bir qüvvə bilir ki, insan dini işlərdə ondan faydalanır və onu həqiqi elmlərə və bəyənilən əməllərə rəhbərlik edir. Bu yoldan çıxdıqda, daha əql adlanmır. ,Quranı şərifdə əqldən məqsəd. O idrakdır ki

(fitrət sağlam olanda, insan üçün tam formada hasil olur."(١)

Qurani kərimdə əql maddəsindən ۴۹ dəfə istifadə olunubdur. Eyni halda, digər . ۲ kəlmələr də əqllə həm- məna gətiriliblər. Məsələn helm. (Tur, ۳۲. nuha (Taha, ۵۴ – ۱۲۸). Hicr (Fəcr, ۵). Qəlb (Qaf, ۳۷, Həcc, ۴۶. Tövbə ۸۷- ۱۲۷), lobb (Ali imran. ۷. Rəd, ۱۹, Zümər, (۱۸, Qafir, ۵۴

Rəvayətlərdə də əql həqiqətləri tanımaq üçün bir vasitə bilinibdir. İmam Sadiq (ə), .۳ uzun və maraqlı bir rəvayətdən olan bir hissədə buyurur: “Allah insanları onunla bəzəyib və onlar üçün işıq verən qərar verdiyi şey, əqldir.” Deməli bəndələr əqlin .vasitəsilə, öz yaradlarını tanıyıb və yaxşını pisdən seçiblər

Qaranlığın nadanlıqda və işıqlığın bilikdə olduğunu biliblər. Bu, əqlin onları ona doğru (hidayət etdiyi bir şeydir.”(٢)

Əqlin yaranması barəsində olan rəvayətlərin hamısından belə istifadə olur ki. əqlin .۴ iki qalxma və enmə qövsü var. Ona iqbal (üz tutmaq, bəxt) və idbal (qayıtmaq) deyilmişdir.(٣) İslamın böyük alimlərinin təfsir və hədislərinin məzmununa diqqət etməklə, əqlin iqbalı, təbiət aləminə, cisi. Maddə və çoxluluq aləminə olan iqbalıdır. Bu aləmdə əql özünün ən aşağı dərəcəsində qərarlaşır. Camaat onu bəzən yaşayış və bəzən də məad işlərində, işlədirlər. Aşağı dərəcəyə enmiş əql, o əqldir ki. bəzən müxtəlif elimləri öyrənmək və təcrübələr əldə edib və onları qorumaq üçün istifadə .olunur

«العقل حفظ التجارب»(۴)

Amma əqlin idbarı, yəni bu dünyaya arxa çevirib və onun əsl yeri olan tövhidi və ilahi (əqlə doğru qayıtmaq.(۵)

Bu tərəfdə olan əqlə, iktisabi əql. Cüzi əql, bəsəri əql, dünyəvi əql deyilir. O biri tərəfə .diqqət edən əqlə, axirət əqli, ilahi əql, kulli əql və Allah verən əql də deyilir

---

Əl- mizan, cild ۲, səh ۲۵۰ . [۱] -۱

Üsuli kafi, cild ۱, kitabul- əql vəl- cəhl, rəvayət ۳۵ . [۲] -۲

M. E. Üsuli- kafi, cild ۱, səh ۱۰- ۲۱ . [۳] -۳

Əbdül- vahid Amədi, Qürərül- hikəm, və Qürərül- hikəmin şərhi, şərhçi və . [۴] -۴
tərcüməçi Cəmaləddin Məhəmməd Xansari, cild ۱, səh ۱۷۷

M. İ. Məhəmməd ibn İbrahim, Sədrəddin Şirazi, üsuli- kafinin şərhi, təshih, . [۵] -۵
Məhəmməd Xacəvi, cild ۱, səh ۴۰۳

"Kulli əqlə dedi "ma zağəl bəsər

.Cüzi əql hər tərəfə baxır

,Ma zağə"əql seçilmişlərin nurudur"

(zağə"əql ölülərin kor ustadıdır.(١)"

Ayə və rəvayətlərin deyilişi, bu həqiqəti açıqlayır ki, islam nəzərindən cüzi əql öz .۵ mənşəyinə qayıtmalıdır. Yəni kulli əqllə birləşməli və bəşəri əql ilahi əqlin rənginə girsin və dünyəvi əql, axirət əqli olsun. İktisabi əql, Allah verən əqlin xidmətində olmalıdır. "Kulli əql" o əqldir ki, məqsədə yetişməyə səbəb olur. İlahi əql o əqldir ki, özünü ilahi əmrə tabe edib və onun qarşısında səhv etməyi doğru saymır. Ona görə də, cüzi və aşağı olan əql, öz mənbəyi ilə əlaqə yaradıb, özünün yuxarı olan seyrini əsl vətəninə başlaması və bu seyr, bağlılıq və diqqətin sayəsində, insanın yol göstərəni olması üçün, islamda düşünmək və pərhizkarlıq bir- biri ilə yanaşı açıqlanıbdır.(٢) Bu barədə Əllamə Təbatəainin sözü oxunmalıdır: "Quranı məcidin və rəvayətlərin, elmin kənarında təqvanın olmasını şərt bilmələrində heç bir şəkk yoxdur. Amma bu onun üçün deyil ki, məntiqi təfəkkürün qarşısında (hansı ki, fitridir və insan ondan istifadə etməlidir) müstəqil və ayrı bir yol olaraq təqva və ya təfəkkürlə yanaşı olan təqva qərar verilsin. Şübhəsiz, insan yalnız şüur qüvvəsinin tələb etdiklərini yaratmaqla, öz fikirlərinə qalib və öz biliklərini genişləndirə bilər. İnsanın öz qüvvələrindən birində ifrat və təfrit etməsi, onun fikir və biliklərində azmaların olmasına səbəb olur. çünki, ifrat nəticəsində, o qüvvənin bütün istəklərini əməldə edir və onu digər qüvvələrin fikir və təsdiqlərindən qabağa salır və digər qüvvələrin istəklərindən xəbərsiz qalır. Buna əsasən, faydalı elm və haqq mariflər, yalnız o vaxt ələ gəlir ki, bəşər öz əxlaqını düzəltsin və özünü layiqli və insanı fəzilətlərini tamamlasın ki, bu həmin təqvadır. Qurani kərim, fikrin möhkəmliyi, ülmin doğru yolda olması və onun şeytani ,vəsvəsələrdən və heyvani fikirlərdən uzaq olmasına görə

Məsnəvi, ۴, ١٣٠٩- ١٣١٠ . [١] -١

Nümunə üçün baxın: Ğafir surəsi, ayə ٣ . [٢] -٢

təqvanı təfəkkür və düşüncədə şərt bilibdir. Nəinki məntiqi təfəkkürün qarşısında, (təqvanı da (yada salmaq kimi) müstəqil və ayrı bir yol qərar versin.(١)

.Yenə Əqldən heyvanlara nəql etdi

.Kamil əqli zəka ilə yanaşı et

(Ta ki, o pis batindən yenə ağıl ələ gəlsin.(٢)

٦. İslam əqli höccət bilibdir. Ayə və rəvayətlərin çoxu, müxtəlif formalarda, elmi məsələlərdə əqlin höccət olmasını təsdiqləyib və yaranış sistemi haqqında düşünmək və təfəkkürə həvəsləndirmişdir. Başqa sözlə, Qurani məcidin təfəkkür və düşünməyə çoxlu dəvət etməsi, əgər əql və əqli dəlillərin nəticəsi höccət olmasa, mənasız və bihudə olacaq. Digər tərəfdən, Allahın çox yerdə kafir və müşriklərdən dəlil gətirmələrini istəməsi, ağıl qüvvəsinin vasitəsilə baş verən məntiqi dəlil, höccətdir. Hər (iki düşmən tərəf, öz iddialarını isbat etmək üçün, ona istinad edirlər.(٣)

٧. Quran və rəvayətlər, ağıldan istifadə etməyin yolunu açıqca deməyib və müəyyən etməmişdir. Əksinə müxtəlif cümlələrlə camaatın öz daxillərində olan idrak və fitri ağıllarına əsasən anladıqları şeyə həvalə edibdir. İndi bu sual ortaya çıxır ki, bəşərin fitrətinə əsasən tanıdığımız yol, nədir? Əllamə Təbatəbai bu suala belə cavab verir: "Biz hər şeydə şəkk etsək də, bunda şəkkimiz yoxdur ki, bizim rəftarımızdan ayrı və müstəqil, həqiqi xarici bir sıra varlıqlar var. Məsələn, məbdə və məad məsələləri və ya təbii və riyazi məsələlər, biz əgər onlara yəqini formada əl tapmaq istəyəndə, şəkkə yer olmayan bir sıra bədihi və əvvəli aksiomları seçirik və birinci dəstənin lazım tutduğu digər aksiom silisiləsini ona əlavə edirik. Xüsusi bir fikir sıralaması ilə onları tənzimləyirik. Sonda öz istədiyimizə əl tapırıq. Bu əvvəli maddə və formalar, bədihi işlərdir. Belə ki, sağlam fitrət onlarda şəkkə düçar olmur. Yalnız o zaman bunun

---

١- [١]. Əl- mizan, cild ٥, səh ٢٦٧- ٢٧٠.

٢- [٢]. Məsnəvi, ١/٣٢٢٠ və ٥. ٧٣٨.

٣- [٣]. Bu barədə Ənfal surəsi, ayə ٢٢, Yunus surəsi, ayə ١٠٠, Bəqərə surəsi, ayə ١١١, .

.Ənbiya surəsi, ayə ٢٢, ayələrinə baxın

əksi olur ki, sağlam düşüncə və əqldən faydalanmasın. Nəticədə bbu zəruri şeyləri düzgün təsəvvür etməyibdir və ona görə də bədihi təsəvvür və təsdiqlərin yerinə, .digər bir təsəvvür və təsdiqi məfhumları seçirlər

Qurani kərim, ağılları, onun fitrətində yeri olan və öz təbiətinə uyğun olaraq tanıdığı və ülfəti olduğu şeyə, dəvət edir. O, məlum şeyləri məhculları kəşf etmək üçün tərtibləməkdir. Ağılların fitrəti olan şey budur ki, həqiqi məlumatlar ələ gətirmək üçün, yəqini və həqiqi müqəddimələr hazırlamalıdır ki, məntiqi dəlil, bundan başqa bir şey deyil və əmələ aid olan şey üçündür. Məsələn xoşbəxtlik, bədbəxtlik, xeyir, şər. fayda və zərər və o şeylər ki, yerinə yetirməli və o şeylər ki, tərk edilməlidir ki, bu etibari işlərdir, məşhur ya qəti müqəddimələri hazırlayır ki, məntiqi cədəl adlanır. Yəqini olmayan və yalnız onların yaxşılıq və pisliyinə güman edilən ehtimalı xeyir və şər yerlərində, güman edilən bir xeyir və şərrə irşad üçün, gümani müqəddimələr işlənir. (Bu məntiqdə xitabə adlanan möizə və öyüddür.(١

İslam mütəfəkkirləri, bu məsələyə əsasən, islam məntiqini yazıblar ki, düşünməyin (metod və üslubunu və ağıldan necə istifadə etməyi açıqlayır.(٢

?"Amma, sualın ikinci hissəsinin cavabı, yəni "həqiqətləri tanımaqda ağıl şərtinin həddi

Qurani məcid və məsumların rəvayətləri, bir sıra üstün həqiqət və maarifi tanımaqda ağılı gücsüz bilib, onu nəinki yalnız bəşərin əbədi xoşbəxliyi üçün kafi bilmir, hətta insanın dünya həyatını tənzimləmək üçün ehtiyac olduğu bütün elimləri dərk və anlamamasını bilir. Quran ayələrinin bəzisi, bunu göstərir ki, ilahi elçilər elə bir şeyi camaat üçün gətirirlər ki, bəşər ağılı onu heç vaxt dərk və anlaya bilməz.(٣) Digər bir sıra ayələr bunu göstərir ki, elçilərin göndərilməsi. Höccəti tamamlamaqdır. Bu özü ağılın bəzi varlıq həqiqətlərini

---

Əl- mizan, cild ٥, səh ٢٥٥- ٢٥۶- ٢۶٧ . [١] -١

İslam məntiqi ilə tanışlıq üçün, baxın: Məntiqin şərhi, Məhəmməd Müzəffər, Əli . [٢] -٢ Şirvaninin tərcümə və şərhi

:Bəqərə surəsi, ayə ١٥, Ənam surəsi, ayə ٩١, surələri . [٣] -٣

anlamaqda, kafi deyil, çünki, əgər ağıl kafi olsaydı, höccət onunla tamamlanmalı idi və elçilərin göndərilməsi bihudə olmalıydı ya ən azı yalnız ağılın hökmünə təkid üçün olmalıydı.(١) Həmçinin ayələrin bir dəstəsi, bu məsələni yada salır ki, insanın təbiəti ixtilafa meyillidir. İxtilafı aradan qaldırmaq, ağılın öhdəsindən xaricdir, bu iş yalnış peyğəmbərlərin göndərilməsi ilə mümkündür.(٢)

Zirəklik satıb, heyranlıq al,

Zirəklik gümandır, heyranlıq nəzər,

Mustəfa önündə ağılı qurban et,

"Həsbiyəllah" de ki, Allah edəsən məni.(٣)

Rəvayətlərdə işarə olunmuş ağılın digər məhdudiyyətlərindən biri, Allahın zatının mahiyyətini tanımaqda ağılın gücsüzlüyüdür. Başqa sözlə, rəvayətlərdə əmr verilib ki, Allahın zatı barəsində fikirləşməkdən çəkilsin. Fikir və ağılın onun qeybi zatına yolu yoxdur. Heyrançılıq və yolunu azmaqdan başqa bir şey, ona nəsib olmayacaq.(۴)

Nemətlərdə fikirləşmək yolun şərtidir,

Amma Allahın zatında, yalnız günahdır.

Allahın zatında düşünmək batildir,

Hasili əldə etməyi, qəti qeyri mümkün bil.(۵)

Deyilənlərə əsasən, müsəlman şiə alimlərinin hamısı, ağılı bəzi bilikləri tanımaqda meyar, bəzi həqiqətləri tanımaqda cıraq və vəziyyətlərdə isə, açar bilirlər.

A)- Bəzi məsələ və nəzəri hökümlər və əqli məbdələr barəsində, ağılın ölçü və meyar olması ona bağlıdır. Məsələn Allahın, peyğəmbərliyinin və onun fəri məsələlərinin isbatı. Əlbəttə ağıl vəhy barəsində haqq sözünə əsasən bu çərçivədə deyil.

Əksinə onu təkmilləşdirən və insanı həqiqətlərə hidayət edən dəlillərdən biri dərəcəsinə açıqlanmışdır. Yeddinci imam (ə) Hişama buyurur: "Allahın insanlara iki

höcəti var: Biri daxili

səh:۲۰

Surələr, Nisa surəsi, ayə ۱۶۵ Taha surəsi, ayə ۱۳۴ . [۱] -۱

Bəqərə surəsi, ayə ۲۱۳, bu barədə baxın: Mürtəza Rəhimi nejad, Hikmətü şiə, . [۲] -۲
Səh ۶۳- ۷۰

Məsnəvi, ۴, ۱۴۰۷- ۱۴۰۸ . [۳] -۳

Baxın: Nəhcül- bəlağə, xütbə ۱, ۴۹- ۹۱ . [۴] -۴

.Gülşəne raz . [۵] -۵

(höccət ki, əqlidir. O birisi isə xarici höccət ki, vəhydir".(١)

B)- Şəriətin daxili gətirdikləri və həqiqətlərinə nisbət ağılın çıraq və işıq olmasıdır. Həqiqətdə, bu çıraqdan istifadə etməklə, şəriətin hökümləri müəyyənləşir və seçilir. :Amma ağılın şəriətin hökümlərini almaq həddində iki cürdür

Birinci: Quran, peyğəmbər və imamların rəvayətlərini açıqlamaq üçün çalışmaqdır. Bu çalışmaq, şəri hökümləri anlamaq üçün olan əqli dəlillərdir. Başqa sözlə, biz ayə və rəvayətlərdə olan məsələləri anlamaqda, öz ağıl və düşüncə qüdrətindən istifadə .edirik

İkinci: Şəri hökümləri əldə etmək üçün, əqli vasitələr və mənbələr vermək. Yəni, ağıl bəzən bir şey tapmaq üçün olan dəlillərdə, Quran və sünnədən götürülmüş təəbbüdi məbdələrdən istifadə edir, bəzən də məbdələrin bəzisini ya hamısını özü təmin edir. Məsələn, "hüsni qubhi əqli" (ağılın yaxşı və pisi seçə bilməsi) ya "bir şeyin vacib olmasından onun müqəddiməsinin də vacib olmasını kəşf etmək" məsələsi, bunların hamısı, dini mövzuların isbatında, əqli məbdələrin olmasının yerlərindəndir. (Aydındır .(ki, bu qısa sürətdə, nümunə gətirməklə bu yerlərin geniş şərhinə başlamaq olmaz

C)- Ağılın açar olması, bu mənadadır ki,eləki ağıl "çıraq"formasında öz vəzifəsini qanun və qaydaları tanımaqda yerinə yetirdi və şəriət hökümlərini öz varlıq üfüqündə ümumi, mücərrəd və sabit məfhumlar formasında aşkarlayandan sonra, şəriətin təsir sahəsinə girmək və dəxalət etmək haqqı yoxdur. Məsələn, ilahi hökümləri tanıyandan sonra, ağıl o hökümlərin sirləri barəsində araşdırma etməyə qadir deyil, çünki o, hökümlərin sirri, qeyb aləminə aid olub, qeyb aləmi barəsində yalnız ümumi şeylər (bilən ağılın dəlil gətirməyə əl tapa bilməsindən xaricdir.(٢)

Bu sualın cavabının sonunda, Əllamə Təbatəbainin sözlərinin bir hissəsi Ənam surəsinin ٩١- ci ayəsinin şərhində

Üsuli kafi, Əql və Cəhl bölməsi, cild ١, səh ١۶ . [١] -١

Bu barədə baxın: Əllamə Abdullah Cavadi Amili, Şəriət mərifət güzgüsündə, səh . [٢] -٢

qərar verib və onun barəsində onu öyrənməyə qüdrətinizin olmadığı buyurduğu əməldən məqsəd, Allahın ona yetişmək üçün insana ağıl, hiss və xəyal kimi vasitələrini verdiyi adi elm deyil, çünki, iddia bu idi ki, Allahın ilahiliyinin lazım tutduğu budur ki, insanı öz xoşbəxtliyinə doğru hidayət etsin və insanların bəzisinə vəhy və kitab göndərsin. Bu iddianın hər şəraiti olan və ona yetişə bilən həyatın xeyir və şərrinə adi .elmə heç bir aidiyyəti yoxdur

Təlimdən məqsəd, o şeydir ki, insan– öz- özlüyündə ixtiyarında olan vasitələrlə ona elm tapa bilməz, bu o həqiqətlərdir ki, Allah öz peyğəmbərlərinə və vəhy daşıyanlarına .verir. İstər kitab yolu ilə olsun, istərsə də ondan qeyrisi ilə

İlahi maarif, əxlaq və cəmiyyət sistemini qoruyan qanun və qaydalar, əldə oluna bilən elimlər deyillər. Ümumi maarif, tövhid, nübüvvət, məad və əxlaqi qanunların bəzisi kimi, ağılın çalışması ilə əldə olunanlar, bəşər cəmiyyətini insani xoşbəxtliyinə yetirmir. Maddi ləzzətlərdən faydalanmaq və nəfsin ən üstün ləzzətlərinə yetişmək üçün hər bir vasitədənistifadə etmək, bəşər fürsət vermir ki, onun fitrətində olan maarif .xəzinələrində diqqətlənsin və öz həyatını o maarifə əsasən qursun

Bəşər cəmiyyətinə hakim olan maddi şüur və ictimai ağıl, heç vaxt insanı bu ilahi .maarifə və mənəvi fəzilətlərə yetirmirlər

ullimtum ma ləm tələmu" cümləsi yalnız tövrat qanunları və" «علّمتم ما لم تعلموا» Deməli maarifi barəsində deyil. Əksinə vəhy və kitab yolu ilə bəşər içində yayılmış bütün şəriət (və maarifə aiddir".(١

Əl- mizan, cild ٧, səh ٢٧٥ . [١] -١

ƏQL VƏ QƏLB.۲

Sual

Həqiqətləri anlamaqda Əql və qəlbin rolu nə dərəcədədir? və hər şeyə əql hökm edirsə, şəriətdə ona hökm edir, qaydası şəriətlə mistikanın müxalifətini nədərəcədə ?açıqlayır

Cavab

Dünyanın təbiət və maddi varlığına yox həqiqətini dərk etmək üçün ki, təcrübə və .hissiyyatla maddi dünya tanınır iki yol var

Birincisi Ağıl, fikir və düşüncə. İkincisi isə kəşf və müşahidədən ibarətdir. Fikir və düşüncə yolu bir yoldur ki, düşüncə ilə başlanıb dəlil gətirərək insanın ağılında düşüncə yoluyla həqiqəti tapır. Kəşf və müşahidə yolu isə öz əməlləriylə başlayır və qəlbin təmizlənməsiylə insanın qəlbi həqiqətləri görüb dərk edir. Əlbəttə ki, bu cür görmək gözlə görməkdən fərqlidir. Ariflər insan fitrətində olan eşqi, imanı və əqidəni çalışılırki, gücləndirsinlər və bununla Allahı qəlbdə dərk edən hissiyyatı gücləndirməyə çalışırlar və ona mane olan hər bir şeyi məhv edirlər. Filosoflar ağılın gücünə çox diqqət yetirirlər və insanlar ki, burhan və dəlillərlə, çətinlikləri keçərək və ağıla səbəb olan .maneələr və bəlalardan uzaqlaşmaqla, dünyadakı həqiqətlərə yol tapmaq olar

Demək olar ağıl və qəlb, dünyanın həqiqətlərini tanımağa

.iki ayrı yoldur ki, onların hər birinin öz xüsusi metod və qaydası vardır

?Amma buna diqqət etmək lazımdır ki, görəsən hər ikisi bu yolda bir mövqedədirmi

Əvvəl belə başa düşülür ki, ağıl, qəlbin qarşısında və şühud isə düşüncənin qarşısındadı, həqiqətdə də bu belədir amma qəlbin qarşılığında olan ağıl, o ağıldır ki, təbiət, varlıq və bütün yaradılışların qarşısında ona cüzi, insan və maddi (dünyəvi) ağıl deyildir, bu ağıl, odur ki, özünü ilahi, axirət və tam ağıldan ayırmamışdır və bunun üçündə özünü nəfsin, özü düzəltdiyi dəlillərin və əsası olmayan düşüncələrin ixtiyarında qoymuşdur; və yalnız özünü bunlara cavab verib mane olmaq da məsuliyyət sahibi bilir. Bəli, belə bir ağıl ariflərin nəzərində varlığın həqiqi şuhuduna .mane olur və bunun üçün də bundan qəti sürətdə qadağan olunur

(Ağıl kar bir insan kimidir ki, pərdəsi cahillikdən ibarətdir.(۱

Amma əgər ağıl özünü bu məcazi həbsdən qurtarsa və təqvaya riayət etsə və özünü (əsl mənbəyinə yəni ilahi və tam ağıla bağlasa, o ağıl qəlbin qarşısında olmayacaq.(۲

Qəlb və şuhud belə bir ağılın köməyi ilə nəticəsində inkişaf edib hidayət olur və gələcək əqidələrin ağıldan öyrənib onun köməyi ilə həqiqi şuhudu şeytanın vəsvəsə və hiyləsindən ayırır. Beləliklə qəlb öz müşahidələrini (gördüklərini) açıqlamaqda ağıldan bəhrələnir.(۳) Bu həqiqi dəlil ağılı, həqiqi olan irfanı kəşf etməyə və onun həqiqətlərini öyrənməyə malikdir. Arifin kəşf etdiyi hər bir şey dəlil istəyir, başqa sözlə desək, ağıl həqiqəti tanımaq üçün bir ölçüdür; çünki arif öz şühudundan sonra xəbər verdiyi hər bir şey ağıl və dərrakədən ibarətdir və bu düşüncənin doğru və həqiqətini açıqlamaq üçün, buna münasib olan bir ölçü cihazından (vasitəsindən) istifadə

Məsnəvi, ۶, ۴۱۳۸ . [۱] -۱

Babe əqli cüzi və kulli, Əl- mizan, cild ۵, səh ۲۶۷- ۲۷۰ və Məhəmməd ibni İbrahim, . [۲] -۲ Sədruddin Şirazi, Şərhe Usulu kafi, cild ۱, səh ۴۰۳- dən sonra

Babe niyazməndi kəşf və şuhud be təəqqol Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdi, . [۳] -۳ amuzeşe fəlsəfə, cild əvvəl, dərse ۱۳

.etmək lazımdır ki, arifin gördükləri və dərk etdikləri, vəsvəsə və xəyal deyildir

Rəvayətlərdə deyildir arif o kəsdir ki, onun rəftarı, ağılı, qəlbi və düşüncəsi iki qanad kimidir ki, bir- birini tamamlayır, bütün bu rəvayətlərdən yalnız Əmirəl mominin Əli (ə)-dan olan bir rəvayətlə kifayətlənirik və özümüzü və siz əzizləri buna diqqət yetirməyə :tövsiyə edirik

«(العارف) قد أحيا عقله و أمات نفسه حتّى دقّ جليله و لطف غليظه و برق له لامع كثيرالبرق فأبان له الطّريق و سلك به السّبيل»

Həqiqətən (arif) öz ağılını yaşadır və nəfsini isə öldürür, bədənini arığladır, əxlaqını" zərifləşdirir. Onun üçün parlaq nur parıldayır, onun nuru üçün yol açır və nur ilə öz (yoluna davam edir.(١)

Amma "O şeylər ki, ağıl ona hököm verir, şəriətdə ona hököm verir"(٢) bu qanun bunu açıqlayır ki, ağıl tərəfindən sabit olan hər bir şey şəriət- Allah Taala tərəfindən də təsdiqlənir, başqa sözlə, bu qanun belə bir həqiqəti açıqlayır; ağıl buna qadirdir ki, Quran və sünnətin yanında dini tanımaqlıqda kömək etsin, o cür ki, əvvəldə qeyd oldu bu ağıldan məqsəd o ağıldır ki, axirətə, Allaha və tam olan aöıla üz çevirib və təqva ilə .birdir və bu təfəkkür və düşüncə bütün bəlalardan uzaqdır

Bu bir ağıldır ki, dəlil və isbat və yəqini özüylə töhfə gətirmişdir və bu ağıl heç vaxt kəşf və şuhudun batil olmasın və qəlbin işə yararsız olmasına yol verməz. Bunun üçündə deyə bilərik, ağıl qəlbi səhv yola yönəldir və şəriətdə irfanı caiz bilmir (qəbul etmir) həqiqi dəlil ağılı (fikri) qəlbi səhvə doğru yönəltməyib irfanın həqiqəti kəşf etməsində .kömək edir və heç bir müxalifəti yoxdur

---

١- [١] . Nəhcül- bəlağə, xütbə ٢٢٠, dər in bab, neqareşe Əbdül Rəzzaq Lahici, Gövəre murad, səh ١٥- ١٧ və Əbu Əli Hüseyn ibni Sina, Əl- işarat və Əl- tənbihat, cild ٣, səh ٣۶٩

٢- [٢] . «كلّ ما حكم به العقل حكم به الشرع»

ƏQL VƏ DUYĞU.٣

Sual

Emosiya ilə əqlin nə kimi əlaqəsi var? Aya onlar bir-birindən tam şəkildə ayrıdır? Əgər əlaqəsi varsa, onların əlaqəsinin keyfiyyəti necədir? Aya bütün insanlarda eynidir? Ümumiyyətlə emosiyaya varmaqın sağlam, düzgün və ortaq həddi nə qədərdir? Onları ?formulə edən qayda qanunlar hansılardır

Cavab

Bildiyimiz kimi emosiya digər insanla əlaqədə meydana gələn meyl və istəklərdir. Valideynin övladına olan məhəbbəti kimi. İnsanların digər insanlara olan rəngarəng məhəbbətlərindən ibarətdir. Amma hissə qapılma, duyğu və emosayanın şiddətli .halətlərindəndir ki, təkcə insana xassdır. Eşq, təəccüb, stayiş və sair hisslər kimi

Əql isə haqqı batildən, xeyri şərdən ayıran və dərkedici bir qüvvədir ki, bəşər onun vasitəsilə həqiqəti tanıma qüdrətinə malik olur. Emosiya, hiss və əqlin tərifindən aydın olur ki, onlar bir şey deyillər. Eyni halda bu üçü birbirilə sıx əlaqədədirlər. Bir sıra hisslər şiddətlənmiş emosiyalardır. Yəni duyğulu bir iş zamanında– Atanın övladına olan mehriban duyğusu kimi – şiddətlənir, ona hissə qapılma deyilir. Amma əqlin hiss və emosiya ilə təkcə əlaqəsi bundan ibarətdir ki, bu qüvvə öz öhdəliyində olan vəzifəyə əsaslanaraq insanın emosiya, hiss və

duyğularını kontrol etsin. Onların bir-birilə təzaddı təqdirində üstün olan hiss, duyğu və emosiyanı seçsin. Daha əhəmiyyətli budur ki, hiss və emosiyanın düzgün hərəkət .yolunu zəka müəyyənləşdirir

Emosiyaya varmaqın sağlam, düzgün və ortaq həddi insanın əql, zəka və elmi vasitəsilə hidayət olunmalıdır, tainki bəşər həyatının məqsədinin düzgün yolunda - ki, həmin kamaldır- qərar tutsun. Əgər hansısa bir hiss əqlə tabe olmarsa və bəşəri onun həqiqi və əsli kamalından uzaqlaşdırarsa düzgün hiss və emosiya hesab edilmir. Əlbəttə əqldən məqsədimiz bəşərdə olan məişət tədbirli cüzii əql deyil, əksinə həmin dünyada axirətə bağlı olan və cüziiliyində külliliyə əsaslanan bəşər əqlidir ki, İlahi əqlə birləşərək(١) öz məhdudluğuna baxmayaraq həqiqətləri dərk etməkdə çalışır. Dərk .etmə prosesində anlamadığı məsələləridə vəhydən kömək alır

---

.Dünyəvi vəTövhidi əqldən məqsədimiz birinci sualin cavabında keşdi . [١] -١

DİGƏR DÜNYANI TANIMAĞIN KEYFİYYƏTİ.۴

Sual

Kainat daha bəşərin şüuruna sığışmır? İnsan zamandan necə xaric ola bilər? ?Ümumiyyətlə bəşərin bu qabliyyəti kəsb etmək imkanı varmı

Cavab

O biri dünya bizim idrakımıza sığır. İzah budur ki, əgər idrakdan məqsəd, nəzəri məsələlər, təsəvvürlər və məfhumlardan əqli idrak olsa ki, belə bir iş, mərifət sünaslıq bəhslərində isbat olubdur və burda onun barəsində bəhs etmirik, mümkün bir işdir. Yəni insan digər dünyaya və təbiət və maddə aləminin o biri tərəfinə nisbət olan nəzəri sistem və məfhumları dərk edə bilər. Amma əgər idrakdan nəqsəd, qəlbi və müşahidə idrakı olarsa, bu idrak digər bir dünyadan da mümkündür. Çünki qaydalara əsasən, onda açıqlanan idrak və əməli üslubun növüdür, insan elə bir mərhələyə yetişə bilər ki, (digər dünyanın müşahidəsini dərk edə bilər.(۱)

Amma, bu barədə ki, insan digər bir dünyanı dərk etməyi bacara bilər ya yox? Əgər məqsəd müşahidə idrakı olsa ki, güman edirik həmin məna sizin məqsədinizdir, onda bəli. Amma dünya sistemlərinin hər birinin özümə uyğun qanun və hökümlərinin

---

Baxın: Ayətullah Abdullah Cavadi Amuli, Quranda mərifət şünaslıq, səkkiz, . [۱] -۱ .doqquz, on iki, on üç və on dördüncü fəsillər

olmasına görə, insan elə bir dərəcəyə yetişməlidir ki, o sistem və qanunları qəbul etmək uyğunluğunu tapsın. İzahı budur ki, varlıq sistemində, müxtəlif səbəb var ki, hər birinin özünə məxsus hökümləri var. Bu hökümlər aləmlərin fərqlənməsinə görə, bir-biri ilə fərqlənirlər. Məsələn nasut ya təbiər aləminin özünə məxsus hökümləri var. Bərzəx alminin özünə məxsus hökümləri, qiyamət aləminin özünə məxsus əsərləri var. İnsan o aləmlərə girib və onları dərk etmək üçün, elə formada dəyişilməlidir ki, belə bir qabiliyyəti tapa bilsin. Ona görə də, insan ölümlə, bərzəx aləminə daxil olmaq üçün, elə bir dəyişiklik tapır. Yenə Quran ayələrinə əsasən, qiyamət aləminin əsər və hökümlərini qəbul və dərk etmyə hazırlıq üçün, bərzəx aləmində əsaslı dəyişiklik tapmalıdır. Buna əsasən demək olar ki, insanın qeyri maddi bir dünyanı dərk etməyə qabiliyyəti var, amma bu şərtlə ki, dəyişiklik nəticəsində bu qabiliyyəti əldə etsin, necə ki, insanların bəzisi bir sıra əməl, qayda yerinə yetirmək və seyr- suluk vədəsinə qədəm qoymaqla, yuxar aləmləri dərk və anlamaq qabiliyyətini, elə bü dünyada və ölüm və qiyamətdən qabaq kəşf edir və həqiqətlərin çoxu onlara məlum olur.(١) O cavan arif kimi ki, elə bu dünyada əməli irfan nəticəsində, o biri aləmin həqiqətlərini .müşahidə edirdi

,Cəhənnəm və behişt və bərzəx ortada

,Kafirlərin gözü önundə aşkar əlamət

,Kövsər hovzunu çeşməyə bənzədirəm

Ki, su onların üstünə vurur,səsi isə qulaqlarına

,Susayanı kövsər bilir

.Bir- bir adlarını deyim ki, kimdirlər

,Çiyinlərini mənim çiyinlərimə doxundurur

.Nərələri mənim qulağıma yetişir

,Cənnət əhli mənim gözüm önündə ixtiyardan

.Bir- birlərini bir kənara çəkmişdir

,Bir- birlərinin əlini ziyarət edirlər

(Və dodaqdan da öpüş qarət edirlər.(۲

Hər halda, əgər bir şəxs öz qəlbini paklayıb, daxili

.Bu barədə baxın: Ustad Məhəmməd Şücai, varlığa qayıdış, ruhun ucalması . [۱] -۱

Məsnəvi, ۱, ۳۵۳۵- ۳۵۴۰ . [۲] -۲

sərmayəsinə yol tapıb və ürəyinin gözü və qulağı ilə aləmə nəzər sala bilsə, birinci mərhələdə, təbiəti mələkutun ayna və əlaməti tapar və əşyalar mələkutda müşahidə etməklə, onların hamısının Allaha təsbih etdiyini görər. Digər dəfə yüksək mərhələdə, .mələkutu da bir güzgü görər ki, yalnız Allahın zikrini göstərər

Amma insan necə zaman çərçivəsində xaric olur? Keçən mərhələdən aydın olur ki, :insanın iki şən və cəhəti var

Biri insanın tanış cəhətidir. O birisi isə insanın özgə cəhətidir. Digər sözlə, insan bir :doğru və bir yalandan yığılmış bir qarışıqdır

,O yalanın bu fani bədənin idi

(Doğrun o rəbbani canın idi.(١

İnsanın tanış cəhəti, onun cismidir. Onun yad və doğru cəhəti isə, onun ruhudur. Bunların hər ikisinin özünə məxsus hökümləri var. Cismin öz hökmləri var və ruhun da öz hökümləri var. Ruhun çox mühüm hökümlərindən biri, hansı ki, digər aləmləri dərk .etməyə qabiliyyət tapır, ruhun mücərrəd olmasıdır. Yəni, ruh maddiyyatdan yuxarıdır

Ruh maddi bir şey deyil. Ona görə də məkanı olmaq və zamanı olmaq kimi şeylərin onda mənası yoxdur. Ona görə, insan bu şəninə diqqət etməklə, digər aləmlərin (həqiqətlərini dərk etməkdə, zaman çərçivəsindən xaric ola bilər.(٢

Məsnəvi, ۴, ٣٠٣١ . [١] -١

Bu barədə baxın: Səmavi hədiyyə "İnsan irfan ürfündə məqaləsinə şərh". Seyid . [٢] -٢ Yusif İbrahimiyan, səh ٢٩٩- ٣٠٨

Sual

Mistik təcrübə ilə vəhyin fərqi varmı? Vəhylə ruhi təcrübənin arasında olan fərq ?nədədir

Cavab

Sizin sual bundan ibarətdir ki, vəhy üçün psixologiya nəzərində təhlil ilə, vəhydən başa düşdüyümüz məna arasında olan fərq nədir? Bu mühüm suala cavab vermək üçün, yaxşı olar vəhydən ruh mənasına təfsir edənlərin nəzərində diqqət yetirək; Əlbəttə onların bundan məqsədi budur ki, vəhy peyğəmbərin öz daxilindən gələn bir ilhamdır ki, onun ruhuna əlavə olur və bu əlavə olmaqlıq onun öz şəxsi daxilində olan məlumatlardır ki, münasib yerlərdə bəyan edir və xaricdən ona bir şey vəhy olmur. Həqiqətən pak fitrət, iman, ilahi ruh və Allaha möhkəm inam və bütün pis əməllərdən və əqidələrdən uzaq olmaq və ailənin pak və təmiz olması, bütün bunlar onun ruhiyyəsində təsir qoyaraq, onu cəmiyyətə böyük bir şəxsiyyət olaraq təhvil verir; .onun təfəkkürü, dünyaya baxışı və ruhu təcrübələri xüsusi təəsuratlar yaradacaqdır

Bu təəsuratlar o qədər mənalıdır ki, yuxular və müxtəlif təcrübələr özündən aslı olmayaraq özünü qeyb aləmi və səmadan nazil olan Allahın hidayəti olan vəhy hesab edir. Amma bütün bunlar onun ruhu təcrübə və öz daxilindən

(gələn inamlardan başqa bir şey deyildir.(۱)

:Bu nəzəriyyə yuxarıda xülasə şəkildə açıqlanaraq bundan ibarət olur ki

۱. İnam məkan və zamana ehtiyacı olmayan o uca Allahdan xəbər gətirməyə qadir deyildir.

۲. İnsanın ruhu və varlığı zaman daxilində maarif və elm istedadına malik ola bilir, amma adi hallarda bundan bəhrələnə bilmir; və xüsusi səbəblər bu elm mərkəzinin qapılarını onun üzünə açılmasına yol açır və bunun nəticəsində gizli və qeyb elmlərinə sahib olur.

Amma bizim əqidəmizdə bu fikir, vəhyin həqiqətindən tamamiylə fərqli, və heç bir rabitəsi yoxdur, çünki:

Birncisi, baxmayaraq ki, insanda olan ruh təcrübəsi və istedad inkar edilməzdir və bəzi ilhamlar və həqiqətlər bir neçə şərait daxilində insanın ondan xəbəri olur; amma bu mətləb peyğəmbərlərin sonsuz elmini onların ruhu təcrübəsi olaraq isbat etmir və bunun özü dəlil istəyir. Bunlardan əlavə tarix sabit edir ki, (bəzi Quran ayələrindən əlavə) peyğəmbərlər öz maariflərini (vəhyi) özlərinin heç bir təsirləri olmadıqlarını bildirirlər.

İkinci: İnsanın şəxsiyyəti və ruh təcrübəsinin tərəfdarları, belə hesab edirlər ki, insanın daxili qüvvəsi, insanın zahiri hissi və qüvvəsinin tətil olduğu vaxt ayılır və fəaliyyət göstərir; amma vəhyi qəbul edən hislər isə hər zaman ayıq və dəqiqdir; tarixin verdiyi xəbərə görə, vəhyin nazil olduğu ən çox vaxt o vaxtlara məxsusdur ki, insanların cəmiyyətdə şəxsi işlərinə aid təbliğ etsin.

Üçüncü: O şəxslər ki, vəhyi, ruhi təcrübə bilirlər təsəvvür edirlər ki, mələklər və onlarkı Allahın kəlamını peyğəmbərlərə nazil etməkdə vasitədirlər hər nə qədər gözə görünməsə də

۱- [۱]. Nümunə üçün bax: Təfsiri Əlminar, Məhəmməd Raşid Rza, cild ۱۱, səh ۱۶۴- ۱۹۰.

insanın ruhundan yüksək olan ilahi ruh deyildir, hətta insanla Allah arasında olan vəhy adlandırıla. Bəs vəhy insanın öz daxilindən qaynaqlanana təcrübədən başqa bir şey deyildir.(۱) Amma bu da birinci bəhsdən fərqli olaraq dəlilə ehtiyacı verdır. Elə ki, biz öz ümumi və adi elmimizlə mələklərin keyfiyyət, say iş və qüdrətlərini öyrənə bilmərik və Allah tərəfindən vəhyin peyğəmbərlərə necə nazil olmasının keyfiyyətini bilməyə qadir .deyilik

Dördüncü: Əgər vəhy, insanın daxilindən və ruhi təcrübəsidirsə nə üçün indi peyğəmbərlər kimi bir şəxs tapılmır və öz daxili və ruhi təcrübələri vasitəsilə xəbər ?vermirlərki, peyğəmbərlərin vəhyi qarşısında nümunə olsun

Bu nümunənin olmaması bunu təyid etmir ki, vəhy tamamiylə başqa bir şeydir?(۲) Bu təhlillər nəticəsində vəhy və ruhu təcrübə arasında olan fərqləri bu cür sadalamaq .olar

Ruhu təcrübədə, vasitə və xəbər verən insan vücudundan xaric deyil, amma vəhydə .۱ .isə insan xaricdən olan bir qüdrətlə üzləşir

Vəhy olduğu zaman tamamıyla ayıq və hər bir şeydən xəbəri olur, amma ruhu .۲ təcrübədə isə bu qüvvə lazımdır ki, tətil olaraq hər bir şeydən xəbərsiz olsun ki, ruhu .təcrübə ayılaraq bəzi işlərdən xəbər versin

Vəhy hər tərəfli olaraq öz mövqeyini saxlayır və bu da onu göstərir ki, insanın .۳ daxilindən və ruhi təcrübəsindən daha estendür; çünki ruhi təcrübələr bir baxımdan .naqis və bir tərəflidir

Vəhy, nazil olduğu şəxs və dinləyicilərə inam və yəqin doğrudur, ruhu təcrübə isə bu .۴ .yəqin və inamı özündə doğrultmamışdır

O şəxslər ki, ruhu təcrübəyə (qeyd olan açıqlama əsasında) sahibdirlər, sayları daha .۵ çoxdur, amma verdikləri

---

Dairətul- məarif, əl- Quranil rabul əmr. Məhəmməd Fərid vəcdi, "vəhy" . [۱] -۱

.mövzusu

Məhəmməd Baqir Səidi Rövşən, Təhlili vəhy əz didgah islam və məsihiyyət, səh . [۲] -۲

۴۸- ۵۲

xəbərlər isə bir- birinin ziddinədir; və vəhy sahibləri (peyğəmbərlər) isə sayları az, amma verdikləri xəbərlər də bir- birinin ziddinə deyil və bu özü bunu isbat edir ki, .vəhyin mənşəyini ruhi təcrübədən kənarda axtarmaq lazımdır

Ruhu təcrübənin dərk edilməsi dəlilsiz və oxşarsız deyil, vəhy isə dəlil üzərində .۶ oxşarsız və bərabəri yoxdur bundan əlavə başqalarının onun kimi gətirməsinə dəvət .edir

Bəs bu nöqtəyə diqqət etmək lazımdır ki, əgər təkrar olunmaz bir məsələylə üzləşiriksə, və bunu heç bir zaman icra edib nümayiş etdirməyə qüdrətimiz yoxdursa və ruhi təcrübə ilə buna yol tapa bilmiriksə, ixtiyarsız olaraq onu elmi təcrübə olaraq adlandırırıq; və yaxud onu ağıl dərk etməz bir varlığı kimi və təbiətdən kənar olan bir məsələ kimi qəbul etsək bunu ağıl və təfəkkür çərçivəsindən yuxarı olan bir varlıq kimi .adlandırmaq və heç bir xeyri olmadığını qəbul edək

HERMENEVTİKA, ONUN ƏSASLARI VƏ PROBLEMLƏRİ.۶

Sual

?Hermenevtika nədir? Onun əsaları nədən ibarətdir? Onu necə tənqid etmək olar

Cavab

Hermenevtika termini Yunan kəlməsi olub, "Hermeneuin" sözündən götürülmüşdür. Feldir və təfsir etmək mənasındadır. Bəziləri onu "Hermes" (Hermes) Yunan Allahı və Allahlar tərəfindən xəbər gətirən və onu təfsir edən mənasında olduğunu bildirirlər. Bəs hermenevt təfsir edir və hermenevtin işi bundan ibarətdir ki, kəlmənin mənasını və xəbərləri təfsir etsin. Amma Hermenevtika termini mənasında çox təriflər olmuşdur. Bunun üçün kifayət qədər fürsət burada yoxdur; amma termini mənası bundan ibarətdir: hermenevtika "təfsirdə olan fəlsəfə və yaxud nəzəriyyə" bir növ .tədqiqat deməkdir ki, insanların ictimai yaşayış tərzinə məxsusdur

Bu tərif əsasında, hermenevtika bundan ibarətdir ki, insanda olan fikir necə meydana gəlir? Məna necə alim bir şəxsdən başqa bir ağıllı insana köçür, bu cür suallardır ki, bir çox bəhsləri, misal üçün həqiqəti tapmaq, tanımaq və düşüncənin əsli, fikirdə olanları nitq ilə anlatmaq təfəkkür və nitqin tarixi, həyatda olan təcrübə və ya təbiət şünaslıq. Keçmişi dərk etmək, üfüqlərin təsiri məna və fikir üçün müqəddimələr mətləbi başa

düşmək üçün, tamam və yaxşı dərk etmək, mərifətin inkişafvə kamilləşməsi, mətləbin araşdırılması və müəllifin məqsədi və olarla bu cür başqa məsələlər bu elmdə tədqiq .olunur

Bunu nəzərdən qaçırmayaq ki, hermenevtikada bir çox nəzəriyyələr vardır misal üçün ədəbiyyat, tarix, din, fəlsəfə, psixologiya və Hermenevtikasının başqa elmlərdən ayrı bilmək olmaz. Bundan əlavə bilmək lazımdır ki, çünki hermenevtika nişanələrdən, mətn və xəbərdən bəhs edir, amma fəlsəfə, hünər, rəssamlıq, ədəbiyyat, mətn tədqiqatı, müqəddəs kitabları tanımaq və təfsiri, elmlərin qanun və inkişafında da təsiri .(vardır(١

Müasir alman filosofu "Qadamer", "Marten Haydger"- in xüsusi şagirdlərindən və onun fikirlərinin təsiri altında olmuşdur. O yeni hermenevtika məktəbinin banisi olub, bəhslərini hermenevtika bütün siniflərində açıqlamışdır. Onun nəzəriyyəsini və fikirlərini açıqlayıb, araşdırmaq siz əzizləri bu mövzuya daha çox tanış edəcək. O istəyir özündən əvvəl olub Hermenevtika mövzusunda tədqiqat aparanların misal üçün Şlayer Maxer, Diltay və xüsusiylə də Haydgerin yazdığı kitablarda olan qarışıq məsələləri həll etsin. Onun böyük əsərlərindən biri də "həqiqət və qanun" ("Truth and Method") kitabıdır. Onun nəzərlərini qısa şəkildə olaraq aşağıdakı kimi xülasə etmək (olar.(٢

O həqiqəti qat- qat olaraq onun üçün iç həqiqətin olmasını bilir və bir mətni dialoqun .١ .nəticəsindən yaranmasını qəbul edir

Bunun üçündə onun nəzərində insan elmində, o şeylər ki, tanıyırıq onlarla iki tərəfli şərikliyimiz vardır. Onun nəzərində oxucu məzmun arasında olan dialoq bir ölçüdə .deyildir

Biz məzmunla dialoq zamanı bir çox sual- cavabla .٢

Bu elmlə əlavə tanışlıq üçün aşağıdakı mənbələrdən istifadə etmək olar: Saxtar . [١] -١ və təvil mətn (٢ cild) Babək Əhmədi. Nəşre mərkəz, çap devvom, ١٣٧٢, kitabe tərdid. Əz

həman nevisənde. Nəşre mərkəzi. Çap əvvəl ۱۳۷۴. Hələqeye intiqadi. Deyvid karnezhəvi, tərcümə Mirad Fərhadnur intişarate gil ba həmkariye intişarate rövşəngəran, çap əvvəl ۱۳۷۴, Mənabiye kəlami ictihad. Məhdi Hadəvi Tehrani, müəssiseye fərhəngi xaneye xerəd, çap əvvəl ۱۳۷۷, və sair

Bu nəzəriyyələrlə əlavə tanışlıq üçün yuxarıdakı mənbələrə müraciət etmək . [۲] -۲
.olar

üzləşirik. Bu suallar bəzi vaxt bizdən olur və bu zaman kitabı mütaliə etməyə gedirik. Bəzi vaxtlar isə bir məzmunu oxuduqda bir neçə sualla qarşılaşırıq. Bu sual- cavab öz xüsusi məntiqini tələb edir (istəyir) ki, Qadamer onu (dialoq məntiqi) adlandırır. Onun nəzərində buna diqqət etmək azımdır ki, kitabdan aldığımız cavaba və dərk etdiyimiz .mövzu öz dövrümüzə və özümüzün dərk etdiyimiz qədərdir

Məzmunla təfsirçinin arasında olan rabitədən anlam araya çıxır, yəni düşüncələr, .٣ əvvəlki fikirlər, təfsirçinin əvvəlcədən etdiyi hökümlər (üfüqü məna)- sı (üfüqü məzmunu) mənası (məzmunda olan tarixi nəzərlər) bir olaraq bu günkü dövürdə anlaşılacaqdır. Bunun üçün də, onun nəzərində məzmunun təfsiriylə onun dərk .edilməsində heç bir ayrılıq yoxdur

Ağılın dərk etdiyi qanunla rabitəsi vardır. Çünki Qadamerin nəzərində bu qanun .۴ həmişə payidar deyil və zaman keçdikcə dəyişir, bəs istər- istəməz təfsir və onu dərk .etmək də sabit deyildir

Qadamerin nəzərində "məna tanımaq" yəni məzmunu qramatikanın daxilində .۵ .bilmək və " Hermenevtika qramatika və məzmunun əslinə yol tapmaqdır

Biz bir tərəfdən qanun çərçivəsində və başqa bir tərəfdən isə dil ilə üz- üzə həlirik. .۶ Çünkü öz fikir və düşüncələrimizi dil qramatika çərçivəsində açıqlayırıq. Qadamerin .nəzərində biz fikirləşdiyimiz zaman da dil və qramatika çərçivəsində fikirləşirik

Buna görə də deyir: Düşüncə, dil kimidir. Dilin bizə olan hakimliyyyəti bizim dünyanı tanımaqlığımızla irəli gəlir. Bəs cümlənin mənası (ki qanunun nəticəsidir ki, biz onda dünyaya gəlmişik) bizim fikir və düşüncəmizi özüylə bərabərləşdirir. Beləliklə hər bir .fikir və düşüncə dilə bağlıdır və qanun əsasındadır

Qadamerin ən seçilmiş və mühüm nəzəriyyələrindən belə nəticə almaq olar ki, (o cür ki, özüdə bunu qəbul edir) həmişə bizim bir məzmundan dərk etdiyimiz məna öz dövrümüzə uyğun və öz xüsusi mühütümüzlə təfsir olunmuşdur. Biz bir

məzmunda olan dəqiq mənanı tapa bilmərik. Yəni heç bir təfsir və məna həqiqət və doğru deyil, o cür ki, təcrübə zaman keçdikcə dəyişir. Başqa sözlə desək, doğru və yaxud səhv düşüncə və fikir Qadamerin nəzərində yalandır. Yəni hər bir nəzəriyyə öz dövründə doğru və başqa bir şəraitdə isə səhvdir. əlbəttə bəziləri bunu qəbul edirlər ki, Qadamerin bundan məqsədi təqribi deyil. Çünki hər bir fikri hər cür də olsa düzgün qəbul etmir. Qadamer deyir: Dərk etmək, məzmun üzərində dialoq etməkdir elə ki, dərk etməyin qanunu və həqiqəti tapmaq, bir tərəfdən məzmunun öz qanununu və başqa bir tərəfdən isə zahirdə olan hazırlıq tanınmışdır. Hər bir qavrama tərzi məzmun qanunu əsasında zehnin öz xesusi şəraiti daxilində tanınaraq qəbul edilir. Əlbəttə bu (tamam olaraq bir düşüncə deyil və qanun əsasında yaranır.(١)

O cür ki, açıqlandı, Qadamerin nəzəriyyəsindən belə nəticə alırıq ki, maarifləşmənin əslini axtarmaqla maarif bir daha hissələrə bölünüb artır, bundan əlavə bir maarifin içərisində həmişə fikir dəyişikliyi olub, təfsirçilərin suallarına, nəzər və fikirləri və bir kəlmə də qanun dəyişikliyi müxtəlif və addi olur. başqa sözlə desək, "maarufin əsl olması" ki, nəsilik mənasından tutulmuşdur və doğrusu da budur. Bir möhkəmliyini bildirir. Əlbətdə ki, bu möhkəmlik o maarifin dərinlik, səy geniş və xüsusiyyətini bildirsin. Amma əgər bu dəyişiklik, maarifi dəyişib nabud etmək mənasında olsa, belə .bir halda söz və fikir söyləməyə haqqımız vardır

Bu nəzəriyyəyə görə "Allah" sözünün dərk edilməsi, müxtəlif qanunlar əsasında bir neçə cür təfsir edilmişdir və onların hansı biri doğru və o birisi səhv olduğunu təyin etmək olmaz. Çünki onların hər biri, bizim yol və inamımız əsasında təşkil olmuşdur. Can Heykin dediyinə görə: "Yəhuvə" İbrilərin müqəddəs kitabı yəhudilərlə üzləşdikləri zaman təşkil tapmışdır. O. Onların tarixinin bir hissəsi və onlarda onun bir hissəsidir. Onu bu tarixi bağlılıqdan ayırmaq olmaz. Başqa bir

---

Mənabeye kəlamiye ictihad, səh ۲۲۵- ۲۲۶ . [۱] -۱

tərəfdən isə krişna tamamıylə ilahi bir şəxsiyyət olaraq dini cəmiyyətdə fərqli rabitəsi .vardır. Insanlar öz dini maarifi ilə bir- birindən fərqlidir

Allahın həqiqətini bu nəzəriyyə əsasında demək olar ki, Yəhuva və krişna (o cür ki, şiva, Allah, İsa məsihin atası), bir varlığı müxtəlif olaraq bilirlər. bəs bu həqiqi varlığı məzmun əsasında insanların fikirində canlandıraq onu düşünməyə məcbur edir. Bunun üçündə bu fərqli həqiqət, insanların Allahı bir həddə uca bilməsi və bir qədər də insanların öz məlumat və düşüncələri və yaxud tarixin göstərdiyi maariflər əsasında olmuşdur. Insanların nəzərində, onlar özümüz təsəvvür etdiyimiz Allahlardır: İlahi (baxımından isə onlar Allahın insanlar üçün məsləhət gördüyü yollardır.(١

Amma bu nəzəriyyələr bir çox suallarla qarşılaşır ki, əgər ağıl qəbul edən və məntiqi cavab verilməsə, yalnız bir nəzəriyyə kimi başqa nəzəriyyələrin yanında yer :tutacaqdır. Amma bu nəzəriyyələin təhlili

Bu nəzəriyyə tanımaq üçün dəqiq bir yol göstərməmişdir. Bəlkə hər bir təfsiri öz dərəcəsindən salmış və yaxud tamamıyla inkar etmişdir. Başqa cür açıqlasaq: Bir növ ümumi şəkildə əslini qanun çərçivəsində açıqlamışdır. Bu nəzəriyyə həqiqəti tanımaq .üçün heç bir qanun insanların ixtiyarında qoymamışdır

Qadamer. Baxmayaraq çalışır ki, Kantın nəzərində olan, nomen "bir şeyin özü üçün olması və (fenomen) bir əşyanın bizim üçün olması fasiləni "təfsir mənası baxışı" və "məzmun mənası baxışı" ilə dəyişdirərək bu fasiləni azaltsın. Amma qanunların təsiri nəticəsi, maarif irsi, suallar və təsir və təfsirçilərin nəzəri bir növ "ümumi əslin (düşüncəsində" çıxış yolu tapa bilmədi.(٢

Baxmayaraq bəziləri səy edirlər desinlər ki, bu nəsilçiliyə doğru deyil bəlkə yer hazırlığı deməkdir. Yəni, bir mətləbi tanıyıb təfsir etmək bir şəraitə bağlıdır ki, o halda təfsir .olur

---

Can Heik, fəlsəfeye din, tərcümə: Bəhram Rad, səh ۲۴۷, həmçinin neqah konid . [۱] -۱ be səfahəte ۲۲۷- ۲۲۹

Həlqeye intiqadi, səh ۲۵- ۸۸ və saxtar və təvile mətn, cild ۲, səh ۶۰۴- ۶۰۵ . [۲] -۲

Amma təfsir üçün yer ayrılması (ki, öz çərçivəsi daxilindədir) əsl sayılır. Amma bu məsələni həll etmək yox aradan aparmaqdır. Çünki belə olan halda maarifi həqiqət gözü ilə görmək olmaz. Şəraitin bir başa nisbi olması, bizim həqiqəti dərk etməmizi (nisbi edəcəkdir.(١)

Başqa bir dəstə iddia edir ki, Qadamer demək istəmir hərməzmundan olan düşüncə və dərk və yaxud hər hansı bir varlığa qarşı olan nisbət doğrudur; bəlkə demək istəyir hər bir düşüncənin öz həddi vardır bə öz xüsusi ölçüsüylə ölçülür. Amma buna diqqət etmək lazımdır ki, bu dərk etmə qabiliyyəti, tamam bir şəkildə deyildir, hər düşüncə və dərkin öz ölçüsü var və o başqa bir vaxt, tamamıyla başqa bir şey məzmundan başa .(düşsün (anlasın

Başqa bir tərəfdən isə düşüncə (o cür ki, işarə oldu) Qadamerin nəzərində bir ölçüdə .olan varlıq deyil bəlkə iki, ölçüdə olan bir həqiqətdir

Bunun cavabında demək lazımdır ki, məzmunun istifadəsi, düşüncənin xüsusi məqamı, onun zehninin şəraiti, təfsir edən və məzmunun arasındakı dialoq, dərk etmədə təsiri ?var ya yox

Əgər təsiri var, şübhəsiz ki, şəraitinə bağlıdır və bu məna və düşüncə müxalif ola bilər. bu da həmin (umumi olan əsldir) Siz yalnız əslin qanun seçib və onu həll etməmisiniz. Bəli, əgər Qadamerin məqsədi bu olsaydı ki, hər düşüncə bir miqdar həqiqəti apır və başqa bir fikir isə ondan əlavə olaraq bu mətləbi anlayır. Başqa sözlə desək, düşüncənin davamı olmasını iddia edərdi, ətraflı olmasını yox. Bu şəkildə bəlkədə onun nəzərini qəbul etmək olardı.(٢) Amma onun nəzəriyyəsinə diqqət yetirdikdə bəzilərin .düşünülməsi qeyri adidir

Məxsus bir təfsir qalaraq başqa bir təfsiri seçmək olar və ya başqa bir təfsiri anlamaq olar? Və yaxud insan məcburdur ki, öz məlumat və dərki ölçüsündə təfsir etsin? Görəsən bu cəbr deyil mənası düzgün və ya səhv dərk edilməsində? Belə hesab olunur .ki, insanın bir şeyi dərk etməsi yalnız bir neçə varlığı tanımaqdır

Həlqeye intiqadi, səh ۸۲ . [۱] -۱

Mənabeye kəlamiyi ictihad., səh ۲۲۵- ۲۲۶ . [۲] -۲

Amma doğru olub olmaması sabit deyil. O cür ki, insan mənafe və istəkləri cəmiyyətdə bir çox ixtilaflara səbəb olur. görəsən bunların hamısını haq və yaxud nahaq olmasına dəlil varmı? Buna diqqət etmək lazımdır ki, bir mətləb və məzmun özü- özlüyünd bir həqiqətdir, əgər insan ona yol tapsa düzgün məqsədi tapmışdı və əgər belə olmasa yolu itirmiş və səhvdədir. Buna görə də demək olar ki, baxmayaraq bir hadisədən kənardan olan xəbərlərin müxtəlif olması nəticəsində bir neçə nəzəri insan düşünür. Amma bunların hamısını ayrı- ayrılıqda və öz yerində doğru olduğunu qəbul etməklə bütün bunların təfsirini həqiqətini düşünüb tapmaq lazımdır. Belə nəzər vermək olar ki, bu düşüncələrin hamısı və yaxud əksəriyyəti səhv olub və bilməyərək onu dərk etmə (adlandırılmışlar.(١)

Əgər hər bir insan düşüncəsi daxilində (ki, qanundan qaynaqlanır) hərəkət etsə dialoq, dərk və təhlilin yolu onun üzünə bağlanmışdır çünki, bu nəzər belə tələb edir. Ayrı- ayrı fikirləri qəbul etmək, bir- biriylə əlaqə yaranmasına yol açmır o cür ki, müşahidə edirik təfsirçilərə və fikirlərə bir çox təhlil və etirazlar olur. bundan əlavə müxtəlif məzhəb və maarif alimlərinin arasında olan fikir ayrılığı və insanların həyat durumunu nəzərdən .qaçırmırıq

Dərk etmə qanunu, yalnız müxtəlif maarifləri əhatə etmir, bəlkə bir maarifin daxilində olan səliqələridə əhatə edir. Baxmayaraq ki, bir cəmiyyətin tarix və fikir mühiti bir maarifə məxsusdur və bir ölçüdədir. Amma bununla belə hər bir təşkilatın daxilində bir sıra kiçik məzhəblərimiz vardır ki, xüsusi bir fikir və düşüncə onlara kimidir. Bir maarifin daxilində bir məsələ neçə cür nəzərə çarpması ağıldan kənar deyil. Belə bir təşkilatın .daxilində olan düşüncə və fikir çətin ki bu cür olsun

Düşüncə və fikrin əsl olmasının şübhələrindən biri də budur ki, düşüncənin əsl olması özü də yol tapmış həqiqətdə şübhələrin çoxalmasına yol açır. Əsliyətini qoruyub saxlamaqla həqiqətin əslini və o cür ki, vardır insanların fikrində bir şübhə və nəzəriyyə kimi canlandırır. Bundan əlavə başqa insanların

---

Məbaniye kəlamiyi ictihad, səh ۲۲۹ . [۱]-۱

fikirindəki qazanmış etibarı şübhə ilə qarşılaşdırır. Gər hər bir varlnın məfhumu tarix, nəzəriyyə və fikir hazırlğı baxımından bir ölçüdə nəzərdə tutulsa heç bir şəxs məzmunun həqiqətinə yol tapa bilməz bundan əlavə heç bir kəs başqalarının məzmundan dərk etdiyi həqiqi mənanı ki, məfhumu onlardan da ona deyilmiş olsa onu dərk etməz. çünki bütün bunlar məzmun və xəbərin kənarında yer tutmuşdurlar və onların işi yalnız bu mətləbi onun tözihindən oxuyurlar və bu da həmin bütün bəşər haqqında olan maarifə (tam olan şübhədir). Mümkündür sözdə olan şübhələrdən uzaq olub onun olmamasından söz açasan. Amma əsli təhlil və açıqlamaqla bu şübhələrdən (boyun qaçırmaq və məntiqi müdafiə etmək mümkün deyil.(۱)

---

[۱] -۱ Nisbiyyəte fərhəngi, (məbani və nəqdha) Məhəmməd Rza Kaşifi, (dər . fəslnameye qəbəsat), sale çaharom, şomareye çaharom zemestan, ۷۸, səh ۷۹- ۸۴

HERMENEVTİKA İRANDA.۷

Sual

?Hermenevtika İranda kimin vasitəsilə və hansı ünvanla bəhs edilmişdir

Cavab

Hermenevtika elmi şəkildə, inanc və etiqadlarımıza uyğun formada ilk dəfə Doktor Əbdülkərim Suruş tərəfindən “Keyhani fərhəngi” ünvanlı jurnalda “Şəriətin teorik qəbz və bəsti”adlı məqalədə çap olmuşdur. Əlbəttə digər tədqiqatçılar bu məsələni qərb filosofları nəzərindən geniş şəkildə araşdırmışlar. Lakin cəmiyyətin inanclarına uzlaşan .şəkildə ilk dəfə yalnız Doktor Suruş açıqlamışdır

səh:۴۵

DİNİ MƏTNLƏRİN TƏFSİRİNDƏ TƏFSİRÇİNİN ROLU.٨

Sual

Ümumiyyətlə İslam mətnlərini və Quranı ədəbi, fəlsəfi, mistik və sxolastik təfsir etmək, bu növ müqəddəs mətnlərin təfsirində təfsir edənin səliqə, düşüncə, və fikir forumunun dəxalətinə dəlalət etmirmi? Yəni məsələn belə deyə bilərik təfsir edən öz ?səliqə, düşüncə, və fikir forumuna görə quranı mistik şəkildə təfsir etmişdir

Cavab

Bildiyimiz kimi dini mətnlər müəyyən məfhumlara malikdir. Onları buyuran və yazan öz sözlərindən və yazısından müəyyən mənanı iradə etmişdir. Əgər hansısa bir təfsir yazar mətnə öz əqidə, nəzər, fərziyyə və səliqəsini təhmil edərsə, bu üslub öz rəyi əsasında təfsir etmək sayılaraq rədd və batil hesab olunur. Şərh edən mətnin konkret mənasının əvəzinə öz düşündüyünü yazmamalıdır. Həmçinin təfəkkürünü mətnə təhmil etməməlidir. Əksinə, mətn öz məzmununu açıqlamaq üçün mətnə icazə verməlidir. Müfəssir dini mətnlərin məfhumunu təfsir elminin qayda qanunlarına uyğun açıqlamalıdlr. Buna əsasən ədəbiyyatçı öz ədəbi səliqəsini, arif öz mistik baxışını, filosof öz fəlsəfi düşüncəsini və ilahiyyatçı öz kəlami nəzəriyyəsini Qurana .təhmil edə bilməz. Çünki, bu nə düzgün sayılır, nə də təfsir elmində qəbul olunur

Amma qeyd olunmalıdır ki, bəzən təfsir yazar Quranın ədəbi sahəsinə diqqət edərək, Quranı bu baxımdan araşdırır; ya arif dini mətnlərin mistik mövzularını təhlil edir və yaxud ilahiyyatçı dini mətnləri kəlami nöqteyi nəzərdən tədqiq edir. Əgər bu cəhətdən müxtəlif sahələr üzrə çalışan alimlər arasında müxtəlif dini nəzəriyyələr və fikir ayrılığı, dinə əsaslanaraq görünürsə; bu ayrılıqların hamısı dinin zat və mahiyyətində deyil əksinə onun aksidensiyasındadır. Qeyd olunan ixtilafların kökü dini mövzulara müxtəlif aspektlərdən yanaşmağa qayıdır. Bu növ yanaşma dini şüurun formalaşmasına zərər yetirmirir. Əksinə dini mövzuların genişlənməsinə bais olur. Həmçinin onlar bir-birilə tam şəkildə ziddiyyətdə də deyillər. Məhz buna görə bəzi hallarda o təfsir və .nəzəriyyələrin hamısının düzgün olması mümkündür

Əlbəttə qeyd olunmalıdır ki, bu nəzəriyyələrin hamısı müəyyən cəhətdən səhihdir. Onların bir-birilə ziddiyyət və qarşıdurması təqdirində, şəksiz iki fərziyyənin biri düzgün hesab ediləcək. Buna əsasən deyə bilərik ki, hər anlayışı dini mətnlərə nisbət vermək olmaz. Çünki onların özü konkret məzmun və mənaya malikdirlər. Lakin dini mətnlərin məzmununa təsir göstərən amillər ilə sırf onları başa düşmək üçün vasitəlik daşıyan elmlər arasında təfavüt qoymaq lazımdır. Xarici mərifətlərdən bəziləri dini mətnlərin məzmununu dərin başa düşmək üçün yalnız vasitə rolunu oynayırlar. Onlar dini mətnlərin məzmunlarını formalaşdırmaq və təhlil etmək qabliyyətinə malik deyillər. Nümunə üçün rical elmi, üsul elmi, hədisşünaslıq, ərəb qramatikası, (morfologiya və sintaksis) bəlağət elmləri, (üslubiyyat, bədii sintaksis, poetika) məntiq və sairi göstərmək olar. Qeyd olunan elmlərin hamısı dini düşüncənin hasil olması üçün .vasitədir

İDRAK VƏ ŞÜURUN METODLARI.٩

Sual

Hansısa bir mətni başa düşmək o mətnin yazarının məqsədini tam şəkildə başa ?düşmək deməkdir? Başa düşülmə ünsürləri hansılardır

Cavab

Müsəlman mütəfəkkirləri dilçilikdə seçdikləri əslə əsasən bir mətn ya bir kəlamın dərk və anlamasını bundan ibarət bilirlər ki, eşidən ya oxuyan deyən ya yazanın məqsəd və muradına yetişsin. Əgər bu çür olmasa onun dərki nadürüst və həqiqətdə məntiqsiz : olacaq. Müsəlman alimləri dərk etmə prosesində beş ünsürü labüd bilirlər

Məfhum: Məfhumlar danışan və eşidənin şüurunda vəzdən, işlətmədən və dəlalətdən .öncə olur

Ləfz: ləfzlər ancaq məxsus formada icad olunan səslərdir. O səslər eşidənin zehnində .mənaları icad etmək üçün vasitədirlər

Vəz: Vəz elə bir amildir ki, ləfz və mənanı bir-birilə əlaqələndirir və işlətmə və əlamət .prosesini nizamlıyır

İşlətmə: Danışan vəzə və ləfzlə mənanın əlaqəsinə diqqət etməklə yanaşı ilk öncə mənanı öz şüurunda təsəvvür edir və sonra ləfzi o mənada işlədir. Ləfzi vahid mənada .işlətməyə əlamət etmək şərti ilə bahəm işlətmə prosesi adlandırırlar

Dəlalət: Eşidən vəzə və ləfzlə mənanın əlaqəsinə diqqət etməklə yanaşı ilk öncə ləfzi eşidir və sonra mənanı öz

.şüurunda təsəvvür edir. Qeyd olunan şəkildə ləfzdən mənaya varmağa dəlalət deyilir

Üsul elmində müsəlman alimləri danışan ilə eşidənin, mətn yazar ilə mətn oxuyan, arasında olan düzgün əlaqəyə bir sözlə anlaşılmada danışan və ya mətn yazar tərəfdən ləfzlərin düzgün işlədilməsi və eşidən və oxuyan tərəfdən düzgün başa düşülməsi şərtdir. Məhz buna görə düzgün ya səhv dərketmə danışanın məqsədi ilə ölçülür. Əgər dərkedən mətn yazarın ya deyənin məqsədinə çatıbsa düzgün və həqiqətə uyğun dərketmə hasil olubdur. Əgər dərkedən mətn yazarın ya deyənin məqsədinə çatmayıbsa onun dərki səhv və həqiqətə uyğun olmayacaqdır. Başqa sözlə desək düzgün anlaşılmada, eşidənin zehnində olan məna gərək həmin məna olsun ki, deyən onu qəsd edibdir. Bu əsaslı qanundur ki, klassik və neoklassik “Hermenevtika” .da qəbul edilibdir

Bu əslə əsasən hər hansı bir mətnin dəqiq mənası müəllif və ya deyənin niyyətidir. Əgər onun qəsd və niyyətinin müəyyənləşdiririksə, həqiqətən də o mətni anlamışıq. (Qeyri hallarda o mətni dərk etmədə nakam qalmışıq.(١

Məhz buna görə əgər biz mətn yazarın məqsədinə çatmışıqsa, o mətni dərk etmək o mətni yazarın məqsədini kəşf etməkdir. Amma əgər biz mətn yazarın niyyətini bilmiriksə, o mətni anlamaqdan əlavə o mətni yazarında məqsədi bizə aydın .olmayacaq. Deməli bu növ dərketmə səhvdir. Ümumiyyətlə həqiqətə də uyğun deyil

---

Bu haqda ətraflı məlumat üçün, bax: "İctihadın kəlami əsasları", səh ٩٥- ١٠٥ . [١]-١

ŞƏBÜSTƏRİ NƏZƏRİYYƏSİNİN ZƏRURİ NƏTİCƏLƏRİ.١٠

Sual

Mətn anlamaq üçün Şəbüstərinin gətirdiyi beş girişi qəbul etməyin hansı zəruri ?nəticələri var

Cavab

Cənəb Şəbistərinin bir mətni anlamaq üçün açıqladığı beş müqəddimənin ləvazimatı var ki, burada onların onların təhlil və açıqlanması, çox çətindir. Onların ən mühümmü :bunlardan ibarətdir

Ləfzlərin mənalara ehtiyacı var, nəinki onların daxilində mənalar var olsun. Yəni .١ .mənaları əhatə etmir, xitab olunanlar, məna paltarını ləfzlərin qamətinə geyindirirlər

Başqa sözlə, xitab onunan, özünün qabaqkı məlumatları, sualları, əlaqə və intizarı ilə, .ləfz və mətnləri mənalı edir

Bizim fikirimizcə, ləfz və mətn, düzəldiyi həmin məna ilə əlaqəlidir. Bizim qabaqkı məlumat, əlaqə və suallarınızın o ləfzin mənasına heç bir rabitəli yoxdur. Çünki .ləfzlərin mənaları, onların düzəlməsinə tabedir, nəinki, bizim yığdıqlarımıza tabedir

Ləfzlərin mənalarının nisbəti. Əgər biz bir mətni anlamağı. Cənab Şəbistərinin iddia .٢ etdiyi beş müqəddimənin nəticəsi bilib və qeyd olunmuş məsələlərə (ləfzlərin mənalara ehtiyacı var və onların daxilində məna yoxdur.) Qail olsaq, ləfzlərin mənalarının nisbəti tələsinə düşəcəyik. Çünki beş müqəddimənin azalıb və çoxalmasına əsasən, mətnin mənası dəyişilir. Hər kəs özünün

qabaqkı məlumatları, əlaqə, sual və intizarlarına əsasən, mətnin mənasını doğru təsəvvür edər. bir mətnin müxtəlif mənasının çoxluğu, yalnız ləfzlərin mənasında .nisbət olacaq və daha doğru ya səhv düşünməyin mənası olmayacaq

Dini mətnlərin başa düşülməsində nisbiyyət. Əgər ləfzlərin xüsusi mənalar üçün . ۳ düzəlməsini inkar edib və ləfzləri mənalara ehtiyaclı bilsək, (nəinki onların daxilində məna olsun) təbii olaraq, dini maarifliyin məzmunlarının bir- başa xarici səbəblərə və beş müqəddiməyə bağlı, başqa sözlə bəşəri maarif biləcəyik. Mütləq dini maarif və mənalar üçün, dini mətnlərdən xaric istehsal edənin axtarışında olacağıq. Belə olduqda, hər kəs dini mətnlərdən özünün fərqli düşüncəsinə əsasən, xüsusi bir anlaması olacaq. Onun doğru ya səhv və haq və batil olması üçün, xüsusi və vahid .meyar qeyd etmək olmaz

Hər kəs özünün dini mətnlərindən olan qabaqkı bilik, sual və intizarına əsasən, bir şeyi anlamağın ardında olacaq və bu düşüncəni o mətnin qamətinə geyindirəcək. Bu da .yalnız dini mətnlərin anlamasında nisbiyyətin olması olacaq

Bizim fikrimizcə, dini mərifətin yaranmasında əsas amil sayılan şey, dini mətnlərin ləfzlərinin mənmalarıdır. Dini mətnlərin ləfzləri məxsusi mənalara şamildir ki, onların xüsusi düzülüşü, danışan tərəfindən iradə olunan məfhum və məzmunları çatdırır. Əlbəttə bu mənaları ələ gətirmək, xarici maarifin köməyi olmadan, mümkün deyil, .amma bu hər tərəfli işlətmək mənasında deyil

Vəhyi alan və çatdıran zaman peyğəmbərlərin məsum olmaması. Onun nəzərinə . ۴ əsasən, islam peyəmbəri (s) də, Allahın o həzrətə olan xəbərlərinin dərkində də, beş müqəddiməyə ehtiyaclıdır. Çünki o insandır və hər bir insan kimi, Allahın sözlərini anlamaqda (hansı ki özünə məxsus dil sisteminə malikdir) bu müqəddimələrə ehtiyaclıdır. Ona görə də həm vəhyi alanda və həm də onu camaata çatdırdıqda məsum olmayacaq. Xəbər verənin (Allahın) əsas məqsədini heç bir əyri- əskiklik .olmadan başa düşə və digərlərinə anlada bilməmişdir

səh:۵۲

Demək lazımdır ki, əgər insanların təkcə hidayət və xoşbəxtlik yolu (vəhy) dəyişiklik və xətaya düçar olsa və onun sual və intizarları, əsrin bilik və yaşayışı və ictimai və mədəni mühiti əks etdirsə, onun nə faydası olacaq? Bizim etiqadımıza əsasən, çoxlu dəlillərə əsasən Qurani- kərimin ləfzləri Allahın vəhyinin özüdür ki, onun tərəfindən peyğəmbər (s)- ə çatdırılmışdır. Nəinki təkcə onun məna və məfhumları peyğəmbər (s)- ə vəhy olub və cümlə quruluşu onun özünün olsun. O dəlillərdən biri, Quranın fəsahət və bəlağətində olan möcüzəliyidir. Çünki ləfzi cəhətdən möcüzəlik, bunu tələb edir ki, Quran cümlələri eyni vəhy olsun. Nəinki, peyğəmbər (s)- in sözləri olsun, tarixi, ictimai və onun kimi şeylərin təsir və məhdudiyyətləri ilə birlikdə, bu deyilənlərə diqqət etməklə, onun və həmfikirlərinin bu barədə olan nəzəri, diqqətlə rədd və tənqid ola .bilər

İMANIN MAHİYYƏTİ VƏ FAYDALARI.۱۱

Sual

İman nədir? Ümumiyyətlə o insana nə kimi təsirlər göstərir? ۲۵ yaşlı cavan üçün onu ələ gətirməyin və ona yetişməyin yolunu qeyd edin? Onu gücləndirməyin metodunu ?yazın

Cavab

İman və sizin sonrakı suallarınız barəsində ən yaxşı təhlil budur ki, bu mövzunu və .onun müxtəlif bəhslərini Quran və rəvayətlərlə açıqlayaq

İman (ki, tamamilə ixtiyari bir işdir) uca Allaha, onun rəsuluna və bəşərə verdikləri təlimlərə olan mərifət dolu qəlbi təslim və qəlbi xuzu və xuşudan ibarətdir. İman ixtiyari bir işdir. Bu səbəbə ki, çoxlu ayələrdə ona əmr olubdur. Aydındır ki, mütləq həkim tərəfindən bir şeyə olan əmr, o şeyin ixtiyari və mümkün olmasına dəlalət .edir.(۱) Bu ayədə onun ixtiyari olmasına işarə olubdur

«إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَن شَاء اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا»(۲)

."Həqiqətən bu (ayələr) bir öyüddür, ta hər kəs istəsə öz Allahına tərəf yol seçsin"

İman Quranda, mərifət və elmdən bir nümunədir, amma

Bəqərə surəsi, ayə ۴۱- ۹۱- ۱۸۶, Nisa surəsi, ayə ۱۳۶, Ali- imran surəsi, ayə ۱۷۹ . [۱]-۱

Muzzəmmil surəsi, ayə ۱۹ . [۲]-۲

onun həqiqətinin hamısı, elm və mərifət növündən deyil, əksinə ondan əlavə haq (qarşısında təslim və xuzuya da şamildir.(١)

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللهِ أُوْلَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ»(٢)

Möminlər yalnız Allaha və peyğəmbərinə iman gətirən, (iman gətirdikdən) sonra heç bir şəkk- şübhəyə düşməyən, Allah yolunda malları və canları ilə vuruşanlardır. Məhz beləbləri (imanlarında) sadiq olanlardır." Deməli iman əhli o şəxslərdir ki, Allaha və onun " .rəsuluna imanda şəkkləri olmayıb, onlara elm və yəqinlikləri varlarıdır

«وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً مِّنْ عِندِ اَنفُسِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُواْ وَاصْفَحُواْ حَتَّى يَأْتِىَ اللّهُ بِاَمْرِه ..»(٣)

Ey möminlər!) Kitab əhlindən bir çoxu həqiqət onlara bəlli olduqdan sonra belə,)" təbiətlərindəki həsəd (paxıllıq) üzündən sizi, iman gətirmiş olduğunuz halda, yenidən küfrə sövq etmək istəyirlər. Allahın əmri gəlincəyə qədər (hələlik) həmin şəxsləri əfv ".(edin və onları qınamayın (onlardan üz çevirməyin

Bu ayə, açıqca bu həqiqəti bildirir ki, kitab əhlinin çoxu haqqın onlara aydın olması və ona yəqinlərinin olmasına baxmayaraq, möminləri həsəd üzündən zəlalətə salmağı arzu edirlər. buna əsasən, iman yalnız mərifət və elm deyil, əksinə haqqın qarşısında .təslim və xaze olmaq lazımdır

,Kafirlərlə möminin ikisi Allah deyər, lakin

.Onların arasında yaxşı bir fərq var

,O gəda Allah deyər çörək almasına görə

,Təqvalı Allah deyər eyni candan

,Əgər bilsəydin gəda öz sözündən

,Onun gözü qarşısında nə az qaldın nə də çox

,İllərlə Allah deyər o çörək istəyən

,Ulağ kimi, kitab daşıyar, ələf əvəzinə

,Əgər dodağının dediyini qəlbinə salsaydın

səh:۵۶

Hucurat surəsi, ayə ۱۵, Bəqərə surəsi, ayə ۴۲, Tövbə surəsi, ayə ۱۱۰ . [۱] -۱

Hucurat surəsi, ayə ۱۵ . [۲] -۲

Bəqərə surəsi, ayə ۱۰۹ . [۳] -۳

,Yavaş- yavaş onun kimi olardın

,Div adı sehirlikdə yol açar

(Sən haqqın adına qiymətsiz pul aparırsan.(١

Quran nəzərindən, əməl imanın bir hissəsi deyil. Çünki çoxlu ayələr var ki, əməlin (imandan ayrı olmasına dəlalət edir.(٢

Amma əməl imana lazımdır. Həqiqətdə onun səmərə və nəticəsi sayılıbdır. Belə ki, Quran nəzərindən saleh əməl yalnız imanın kənarında möhkəm və davamlıdır və iman (da saleh əməl olduqda təravətlilik tapır.(٣

Quran nəzərindən, insanın mərifəti nə qədər dərin olsa və onun qəlbi təslimliyi nə qədər dərin və möhkəm olsa, imanı da çox olar. Onun mərifəti nə qədər az və səthi .olsa və qəlbi təslimliyi nə qədər az və dözümsüz olsa, imanı da azalar

Hər halda, imanın iki əsas ünsürünə yəni mərifət və qəlbi təslimliyə diqqət etməklə, (imanın da azalması və çoxalması mümkündür.(۴

,Onun möminliyi, sənin möminliyin, şübhəsiz

.Onların hər ikisinin bəyanında sonsuz bir fərq var

:İmanın faydaları

Nicat tapmaq sərmayəsidir. İmanın ən üstün faydası budur ki, nicat tapmaq . ١ (sərmayəsini insana bağışlayır.(۵

Əxlaqın zəmanəti,əxlaqın iman olmadan heç bir düzgün əsası və dayağı yoxdur. . ٢ Kəramət, şərafət, təqva, iffət, əmanət, doğru danışmaq, doğru iş görmək, fədakarlıq, ehsan, sülh və imana əsaslanır. Əllamə şəhid Mürtəza Mütəhhəri buyurur: Bəşərin həqiqətə yalnız iki yolu var: Ya mənffət pərəst və özünü fikirləşən olsun və heç bir məhrumiyyətə təslim olmasın, ya da Allah pərəst olmalıdır

۱- [۱]. Məsnəvi, ۲, /۴۹۷- ۵۰۲

۲- [۲]. Əsr surəsi, ayə ۳, Nisa surəsi, ayə ۱۲۴- ۱۶۲, Əraf surəsi, ayə ۱۵۲, Fatir surəsi, ayə ۱۰

۳- [۳]. Nisa surəsi, ayə ۶۵, Ənfal surəsi, ayə ۳- ۴, Mücadilə surəsi, ayə ۲۲, Bəqərə surəsi, ayə ۱۷۷

۴- [۴]. Ali- imran surəsi, ayə ۱۷۳, İnfaq surəsi, ayə ۲, Nisa surəsi, ayə ۱۳۶

۵- [۵]. Səff surəsi, ayə ۱۰- ۱۱

və əxlaqı adı ilə daşıdığı məhrumiyyətləri məhrumiyyət saymasın və ən azı əvəzi verilmiş bilsin. Əxlaq və şəxsiyyətinin söykənməyəcəyi qeyri Allah olan şəxs, uçuruma doğru addımlayan və hər an ordan düşməsi ehtimalı olunan kimidir.(١) Əxlaqi dəyərlər, o vaxt əməl etməyə həvəs yaradan ola bilərlər ki, insan mənəviyyəti qiymətini bilsin. Bu mənəviyyət yalnız Allaha iman sayəsində mümkündür. Amma insaniyyətin məntiqi və əsası olan dini və imani hissi əldən verən şəxs insanlığı, insani hissləri və əxlaqi (əməlləri əldən veribdir.(٢)

٣. Ruhu möhkəmlik və normallıq, iman ruhi halət olub, özündə dəyərlərə və daxili hadisələrə nisbət tab baxışı olduğundan və möminin bu hadisələrin əsasına bağlılığı olduğuna görə, elə bir aramlıq və əminliyi vardır ki, ondan başqası ondan :məhrumdur.(٣) Quran da bunu açıqca buyurmuşdur

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ وَالَّذِينَ هَادُواْ وَالصَّابِؤُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وعَمِلَ صَالِحاً فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ»(۴)

"Allaha və axirət gününə inanıb yaxşı iş görmələrin heç bir qorxusu yoxdur və onlar ".qəm- qüssə də görməzlər

۴. Dünyəvi bərəkətləri: Allaha iman, yağışın yağmasına və dünyəvi rəhmətə də :səbəbdir

«وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرَى آمَنُواْ وَاتَّقَواْ لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالاَرْضِ وَلَـكِن كَذَّبُواْ فَاَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ» (۵)

"Əgər o məmləkətlərin əhalisi iman gətirib (pis əməllərdən) çəkinsəydilər, sözsüz ki, onların başlarına göydən və yerdən bərəkət yağdıraraq (göyün və yerin bərəkət (.qapılarını onların üzünə açardıq

۵. Saleh əməl imanın nəticəsidir. Saleh əməlin özünün

١- [١] . Tövbə surəsi, ayə ١٠٩, Ənkəbut surəsi, ayə ۴١

٢- [٢] . Mürtəza Mütəhhəri, Bist qoftar, səh ١۵١- ١۵۵

٣- [٣] . Məhəmməd Seyid Qütb, Fizilalil Quran, cild ۶, səh ٣٩۶۶

۴- [۴]. Maidə surəsi, ayə ۶۹, Həmçinin baxın: Fəth surəsi, ayə ۴, Yunus surəsi, ayə ۶۲- ۶۳

۵- [۵]. Əraf surəsi, ayə ۶۹

imanın çoxalmasına səbəb olmasına baxmayaraq, amma hər halda Quran, saleh (əməli imanın nəticəsi bilibdir.(١)

Mərhum Əllamə Təbatəbai buyurur: İman əmələ şərait yaradır və onun lazımı şərtidir. İnsanın saleh əməlinin asanlığı ya çətinliyi onun güclü və zəif olmasına bağlıdır. Qarşılıqlı olaraq, saleh əməl və onun təkrarı, imanın dərinləşməsinə və onun çoxalmasına kömək edir. Bunların hər ikisi öz növbəsində, əxlaqi xüsusiyyətlərinin yaranmasında, hansı ki, insandan düşünmədən yaxşı əməllərin baş verməsinə səbəb (olur, kömək edirlər."(٢)

Bəsirətli olmaq. İman insanın həqiqəti görməsinə səbəb olub və onu xətalar tələsinə .۶ :düşməsindən edir

«إِنَّ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَهِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ»(٣)

Həqiqətən. Axirətə inanmayanların (pis) əməllərini özlərinə yaxşı göstərdik. İnlar (öz" azğınlıqları içərisində) şaşqın bir vəziyyətdədirlər." Deməli bu ayədən bu başa düşülür ki, axirətə inananlar, öz əməllərinin yaxşı və pis olmasını görməyə qadirdirlər. İman əhlinin öz əməllərini ölçmək üçün bir hədəfləri var. Ona görə də heyrət və çaşqınlıqda .olmayacaqlar. Bunların əksinə, mömin olmayanlar isə, heyrət və çaşqınlıqda batıblar

Sevilmə. Allah Quranda, iman gətirib, yaxşı əməllər edənə, camaatın sevimlisi . ٧ .etməsini vədə veribdir

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدّاً» (۴)

Həqiqətən, iman gətirib yaxşı işlər görənlər üçün Rəhman (ürəklərdə) bir sevgi" yaradacaq. (Allah həm özü onları dost tutacaq, həm də onların məhəbbətini hamının, o .(cümlədən möminlərin qəlbinə salacaqdır

:Saya bilmədiyimiz bu və digər yaydalar barəsində, bunlara baxın

İman nəzəriyyəsi, Möhsin Cavadi, səh ۲۴۷- ۲۵۷ .١

Bəqərə surəsi, ayə ٢٧٧, Maidə surəsi, ayə ٩ . [١] -١

İslamdan tarixi bəhslər, səh ٢٣٨ . [٢] -٢

Nəml surəsi, ayə ۴ . [٣] -٣

Məryəm surəsi, ayə ٩۶ . [۴] -۴

۲. Bist qoftar, Murtəza Mütəhhəri, səh ۱۴۹- ۱۵۹

۳. Düşüncələrin çalışıb- çabalaması, Abdulla Nəsri, səh ۱۳۴

Mərhum Əllamə Cəfəri mömin üçün maraqlı və hər tərəfli xüsusiyyətlər sayıblar ki, biz və sizin üçün faydalarıdır:

۱. Həyatının bütün anlarını, Allahı görmək halətində keçirəcək.

۲. Əməlləri ixlas üzündən olacaq.

۳. Özünün əbədi həyatı üçün, ehtiyat toplayacaq.

۴. Günah, məkruh və əsassız fikir və xəyallardan, çəkinəcək.

۵. Öz özünü bihudə tələf etməyəcək.

۶. Bu aləmdə hər bir əməlin, bir əksül- əməlinin olmasını biləcək.

۷. Uzun uzadı arzulardan əl çəkəcək.

۸. Bir hadisə qarşıya çıxdıqda sıbr və dözümlülük göstərəcək.

Mömin odur ki, azalıb- çoxalmaqdır,

Kafir onun imanından həsrət çəkir.(۱)

۹. Əyri yolların sıldırım və tikanlıqları arasında, doğru yolu seçmək üçün çalışır.

۱۰. Ömrünün anlarını və fürsətləri qənimət sayır, həyatın məcburi hadisələri, onun həyatını pisləşdirməz.(۲)

۱۱. Allahı yad etdikdə qəlbləri qorxar, onun ayələri onlara oxunan zaman, imanları çoxalar.(۳)

۱۲. Bütün işlərdə Allaha təvəkkül edərlər(۴)

۱۳. Sözləri möhkəm və sabitdir.(۵)

(Nə qorxuları var və nə də qəmgin olarlar.(۶ .۱۴

(Axirətə yəqin və inamları var.(۷ .۱۵

(Namazı bərpa edərlər və Allahın onlara verdiyi ruzilərdən, infaq edərlər.(۸ .۱۶

İman iki əsas sutun olan qəlbi təslim və mərifət üzərində qurulduğuna görə, imanı gücləndirmək və çoxaltmaq ona bağlıdır ki, öz elm və biliyimizi varlıq aləmi, Allah, onun rəsulu

---

Məsnəvi, ۵/ ۳۳۵۵ . [۱] -۱
Düşüncələrin çalışıb- çabalaması, səh ۱۳۵ . [۲] -۲
Ənfal surəsi, ayə ۲ . [۳] -۳
Ənfal surəsi, ayə ۲ . [۴] -۴
İbrahim surəsi, ayə ۲۷ . [۵] -۵
Maidə surəsi, ayə ۶۹ . [۶] -۶
Bəqərə surəsi, ayə ۴ . [۷] -۷
Ənfal surəsi, ayə ۴ . [۸] -۸

və dini maarif barəsində çoxaltmalı və qəlbi təslimlik barəsində çalışmalıyıq. Fərq etmir, şəri məsələlərdə olsun ya əxlaqi məsələlərdə, ya da fərdi və ictimai (məsələlərdə.(١

Qeyd etmək lazımdır ki, saleh əməlin imanın çoxalmasında əsas rolu olduğuna görə, onun yaranması üçün çalışmaq lazımdır. Saleh əməl, o əməldir ki, insanın imanı yolunda irəli aparıb və onu kamil etsin. Bu əməl bədən üzvləri ilə ola bilər, həm də ruhi ola bilər. məsələn: Fikrin işi o zaman yaxşı olar ki, onu elmi və nəzmli fikirləşməyə vadar edək. Elə fikirləşsin ki, həmişə doğru və yeni düşüncə yaradsın, belə ki, peyğəmbər (s)- in bu sözünə şamil olsun. "Bir saat fikirləşmək, altmış il ibadətdən, (üstündür."(٢

Allah bizi hava- həvəsə tabe olmaqdan saxlasın ki, imanın azalması və aradan getməsinə əsasdır və itaəti yerinə yetirməyə və haramları tərk etməyə məcbur edir ki, .imanın güclənməsi və artmasının əsasıdır

.Ey Allah, o şeyki səndən rəva olur

.Ki hər bir dəlikdən ilan sancır

.Ağır canın dəmir ürəyim var

,Və əgər bu çətinlikdə ürəyin qan oldu

,Vaxt mənə dar gəldi, bir nəfəs

,Padşahlıq edib, mənim fəryadıma yetiş

,Əgər bu dəfə mənim günahlarımı örtsən

,Mən tövbə edərəm bu etmədiklərimdən

,Bu dəfə də tövbəmi qəbul et

.Ta hər tövbədən yüz kəmər bağlayım

,Mən əgər bu dəfə bir günah etsəm

(Onda, daha mənim sözümü və duamı eşitmə.(۳

səh:۶۱

Əl- mizan, cild ۱۸, səh ۲۶۰- ۲۶۱ . [۱] -۱

Murtəza Mütəhhəri. Hikmətlər və nəsihətlər, səh ۴۹- ۵۰ . [۲] -۲

Məsnəvi, ۵/ ۲۲۶۲- ۲۲۶۷ . [۳] -۳

İMAN, İSLAM VƏ XRİSTİANLIQ SXOLASTİKASINDA.۱۲

Sual

İmanın mahiyyəti barəsində müsəlman və xristian ilahiyyatçıları hansı təfsirlər ?vermişlər

Cavab

Məsihiyyət məzhəbində, iman (Faith) ətraflı olaraq bəhs olunmuşdur;məsihi məktəbində olan məzhəblərin əslini araşdırıldığında bir çox ixtilaflar üzə çıxır. Əlbətdə bu kiçik mövzuda onların hamısına işarə edə bilməyəcəyik, bunun üçün də yalnız məsihi məzhəbindən iki firqəni (dini) onlardan biri Tomas Akvinas (Aquinas st. Thomas) keçmiş katolikin əsli və Pol Tilix (Poul Tillich) yeni Protestan- ın əslinə işarə etməklə .kifayətlənirik

Tomas Akoinasın nəzəriyyəsi: İman (keçmişdə vəhy olanları təsdiq etmək və onları (qəlbdən (ürəkdən) (qəbul etmək)- dən ibarətdir.(۱)

Akoinasın nəzərində, iman mərifəti mahiyyət olub, nəzərlə təsəvvür və yaxud elmdə savad arasında özünə yer tutmuşdur. "Nəzər" onun fikrində (dəlilsiz və şahidsiz olan .bir əqidə)- dən ibarətdir

Bunun üçün də bununla müxalifətçilik təsəvvür edilir. Amma "elm" onun nəzərində "əqidənin kifayət qədər olan

---

Bravn Kalin, fəlsəfə və imane Məsihi, tərcümə T. Mikayiliyan, səh ۲۵ . [۱] -۱

dəlillərə əsaslanıb doğru olmasından) ibarətdir. Bunun üçün də inandırıcıdır. Bunun əksinə isə imanda kifayət qədər dəlil və şahid yoxdur; o cür ki, Allah Taalanı açkarda görüb hiss etmək olmur, bunun üçün də onun varlığını dərk etməyə güclü dəlilimiz yoxdur. Amma Akoinasın nəzərində insanın öz istək və iradəsinə yer verilir və bunun köməyilə insanın ağılı elə möhkəm Allahın varlığına və dinin başqa əsaslarında inam tapır ki, onun yalnız Allaha ibadət etməsinə səbəb olur. Akoinasın nəzəriyyəsindən balə nəticə alırıq ki, iman yalnız ağılın işidir və bu yalnız ilahi həqiqəti təsdiqləməkdir. .Bu təsdiq və qəbul insanın öz istək və iradəsindən qaynaqlanır

Bəs bizim istək və iradəmizdir ki, kifayət qədər olmayan dəlillərin köməyi ilə, onlarda olan naqisliyi aradan qaldırır. Həqiqətən insan bəzi dəlilləri görməklə (möcüzələr kimi) baxmayaraq ki, onları görməklə Allahın varlığını dərk etməyə kifayətlənmir, bu qərara .gəlir ki, onu təsdiqləyib Allaha müsbət cavab versin

Bu nəzəriyyəyə çoxlu iradlar olmuşdur ki, onların hamısını açıqlamağa macal yoxdur. Amma hər halda bu böyük bir xətadır (səhvdir) ki, deyək iman bir neçə şeydən asılı olduğu (gözə görünməyən varlıqlara) üçün, insan elminin çərçivəsindən qıraqdadır. Çünki qeyb (gözə görünməmək) insan hissiyyatından gizli olmaq deməkdir, və insan .elmindən (qıraq) kənar olması demək deyildir

Akoinasın imanla elmi bir- biriylə qarşılaşdırıldığı üçün, imanı dəqiq təhlil etməyə nail olmamışdır. Müəyyən etməmişdir ki, imanın tərifində gətirdiyi təsdiqi insanın istək və (iradəsiylə necə rabitə yaradıb ona nail olmuşdur.(١

Pol Tilixin nəzəriyyəsi: "İman insanın son dərəcə ürək bağladığı və onun son ümüd yoludur". Tarixin nəzərində, o şey bizim son ümüdümüzdür ki, bizim həyatımıza məna .bağışlayıb, həyatımızdakı məqsəd və həqiqəti onun əhatəsində məna verir

Onun nəzərində, son ünüd yalnız bir şeydir və oda Allah Taaladır. O cür ki, insanlar bir çox şeyə ürək verirlər və onu

---

Bax: Möhsün Cavadi, nəzəriyyeye iman dər ərseye kəlam və Quran, səh ۱۹- ۲۷ . [۱]-۱

özləri üçün hər bir şeyin sonu bilirlər. Tarixin nəzərində bu böyük səhv və yalnışdır. Bir (şeyin həqiqət olmamasıyla necə bir insan ona son dərəcədə ürək bağlaya bilər.(١

Tamamiylə Tilixin nəzərində, iman bir şeyi əldə etmək deyil. İman insanın bir şeyə diqqəti və lütf etməsi deməkdir. İman, insanın Allaha qarşı diqqət və bağlılığıdır. Elə bir bağlılıqdır ki, insanın bütün varlığını o həqiqi varlığa bağlayır. İman, insanın bir şeyə (qarşı qafil olmasını aradan qaldırır.(٢

Tilixin iman haqqında nəzəriyyəsinə ətraflı olaraq diqqət yetirdikdə, bir çox iradlar (mətrəh) etmək olar. Onun ən böyük səhvlərindən biri budur ki, Allahı tanımaqlığa qail .deyildir; yəni, o imandan belə təhlil edir ki, Allah müəyyən və məlum bir varlıq deyil

Allah əşya və insanların öz varlığıdır. O cür ki, bütün səmavi dinlər Allahı tanımaq üçün, onun məxluqlarının varlığına qaildirlər. beləliklə o, ağılı Allahı tanımaqlıqda heç bir rol oynamadığını bildirir.(٣) İslam alimləri (ümumiyyətlə sünnü məzhəbindən olan əşairə və yaxud mötəzilə və şiə alimləri) iman haqqında bir çox tədqiqat aparmışlar. Onların hər birini ayrı- ayrılıqda qetd edə bilmərik. Yalnız bu nöqtəni diqqətə çatdırırıq ki, bu mövzuda şiə alimlərinin nəzəriyyəsindən belə nəticə alırıq ki, şiə alimlərinin əksəriyyəti imanı, peyğəmbərlərin risaləti, peyğəmbəri və Allahı təsdiq etməklə bərabər bilirlər. Təsdiqdən məqsəd isə tanımaq və inam deməkdir. Bunun üçün də iman, şiə alimlərinin əksəriyyətinin nəzərində; yəni risalət, peyğəmbər və Allahı tanımaqdır. Bu mövzunun :bir az da açıqlanması üçün imanın, şiə alimlərinin nəzərində olan təriflərini qeyd edirik

Seyyid Mürtəza: İman ürəyin təsdiqləməsidir. Yəni, əgər bir insan Allahı və Allahın .١ onu tanımaqlığını lazım bilir, təsdiqləsə mömindir və dillə mömin olmasını bəyan etmək (lazım deyil.(۴

Şeyx Tusi: İman, yalnız qəlbin təsdiq etməsidir və .٢

Can heyk, Fəlsəfeye din, səh ١٣٠. Əlavə məlumat üçün Tilix, Toyayi iman, . [١] -١ .tərcümə Hüseyn Novruzi intişarate hikmət

Nəzəriyyeye iman, səh ۴۵ . [٢]-٢

۳- [۳] Bax: nəzəriyyeye iman, səh ۴۶- ۴۸ .

۴- [۴] Seyyid Mürtəza, əl- zəxirə fi elmi kəlam, səh ۵۳۶ .

Allahı tanıyıb səmimiyyətlə onun qəbul edərək Allahın bütün əmrlərini dildə qəbul (etməsi lazım deyil bəlkə özü- özlüyündə onu qəbul etməlidir.(١

٣. İbni Meysəm Bəhrani: İman, insanın qəlbdən Allahı və onun peyğəmbərlərini (təsdiqləməkdir.(٢

٤. Sədrül Mütəllihin: Allah və peyğəmbərə iman gətirmək həmin dinə iman (gətirməkdir.(٣

٥. (Əllamə Cəfəri: İman, insanın vücudunda həmişə fəaliyyətdə olan təsdiqdir.(٤

Həqiqətən təsdiq, yalnız tanımaq deməkdir, və yaxud tanımaqdan əlavə başqa .ünsurlarda ona lazımdır; nəzər və bəhs olunur

Amma doğrusu budur ki, ayə və rəvayətlərə diqqət yetirdikdə, bir mətləbə elm və .yəqin tapdıqda iman deyildir

Bundan əlavə insanın daxilindən və qəlbindən olan bir iman da lazımdır, o cür ki, bəzi şiə alimləri buna təkid edirlər. Fazil Qumçi (təcridul etiqadın şərhində) deyir: Təsdiq- in (mənası elm və mərifətdən yüksəkdir.(٥

(Şeyx Tusi təsdiqin mənasını mərifət və elmdən əlavə. Təslim də adlandırmışdır.(٦

Amma iman Quran nəzərində isə (haqqın qarşısında elm və mərifət ilə təslim və təzim :etməkdir) amma imanın həqiqi elm və mərifət olması bu ayədən istifadə olunur

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِی سَبِيلِ اللهِ أُوْلَئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ»(٧).

Həqiqətən mömin o şəxslərdir ki, Allaha və onun peyğəmbərlərinə iman gətirib və" şübhə etməmişlər, öz can və

١- [١]. Məhəmməd Şeyx Tusi, əl- iqtisad fil etiqad, səh ٢٢٧

٢- [٢]. Əl- Bəhrani, ibni Meysəm, Qəvaidəl məram fi elmil kəlam, intişarate kitabxaneye Ayətullah Mərəşi, Qum, səh ١٧٠

۳- [۳]. Məhəmməd ibni İbrahim Sədrəddin Şirazi, Təfsirul Quranil kərim, cild ۱, səh ۲۴,
bu mövzuda bax: Nəzəriyyeye iman, səh ۱۲۰- ۱۳۴

۴- [۴]. Təkapogəre əndişeha (zindegi, asar və əndişehayi ustad Məhəmməd Təqi Cəfər) səh ۱۳۳

۵- [۵]. Bax: Şərhe təcridul etiqad, səh ۳۸۶

۶- [۶]. Bax: Təfsire əl- Tibyan, cild ۲, səh ۴۱۸

۷- [۷]. Hücurat surəsi, ayə ۱۵

".mallarıyla Allah yolunda cihad etmişdirlər. bunlar doğru yoldadırlar

Bu ayə açıq şəkildə bu həqiqəti deyir ki, iman gətirənlər onlardır ki, Allaha və onun peyğəmbərinə iman gətirməkdə heç bir şübhələri yoxdur və onlara elm və yəqinləri vardır. Bu xüsusiyyəti müşrik və kafirlər haqqında olan başqa ayələr ki, onları vəsf edir (o şəxslər ki, iman gətirməyib). Bir daha açıqlayır. Macal olmadığı üçün o ayələrdən :birinə işarə etməklə kifayətlənirik

«(لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الاَوَّلِينَ)(بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ)»(١)

Allah yoxdur, yalnız o Allah ki, həyat verir və öldürür, sizin rəbbiniz atalarınızın" "rəbbidir onların (kafirlər) ki, şübhə içinədədirlər yox

Bu ayə Allahın birliyinə iman gətirməyən insanları şəkk və şübhə içində oldu insanlar adlandırır. Amma iman və küfrü qarşılaşdırdıqda, iman gətirən möminləri, və həqiqətən Allahdır ki, insanların həyat və ölümü onun əlində olmasına iman gətirənləri .həqiqi elm və mərifət sahibləri bilir

İman tamamıyla elm və mərifət deyil. Bəlkə bir elmdir ki, təslim olmaqla gözəlləşir və :imanın mənliyi olur

«(وَلَمَّا جَاءهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُواْ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُواْ فَلَمَّا جَاءهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِ فَلَعْنَةُ اللهِ عَلَى الْكَافِرِينَ)»(٢)

O vaxt ki, Allah tərəfindən, onların yanında olan hər şeyi təyid etmək üçün kitab onlara nazil oldu, və uzun müddət (gözlədilər) o şəxslər ki, kafir olublar qələbə çalsınlar, (.amma elə ki, (sifətlərini) tanıyırdılar inkar etdilər. bəs Allahın lənəti kafirlərə olsun

Bu ayədə, açıq şəkildə buna təkid edir ki, onlar əvvəldən olan iman və hazırlıq ilə kafir olub, onu qəbul etməkdən boyun qaçırdılar. Bunun üçün də tamam tanımaqlıq və mərifət iman gətirmək deyildir. Bundan əlavə cəlb və daxildən təslim olmaqda lazımdır .və mərifətlə bir olmalıdır ki, ona iman deyilsin

«وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا اَنفُسُهُمْ ظُلْماً وَعُلُوّاً فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ»(٣)

Duxan surəsi, ayə ٨- ٩ . [١] -١

Bəqərə surəsi, ayə ٨٩ . [٢] -٢

Nəml surəsi, ayə ١۴ . [٣] -٣

".Ürəklərində ona yəqin olduqları zaman, zülm və təkəbbürcəsinə onu inkar etdilər

Bu ayə də Fironçuları vəsf edərək açıq- aşkar deyir ki, onlar zalm və təkəbbürcəsinə Allahın nişanələrini inkar etdilər; elə bir halda ki, qəlblərində ona iman gətirmişdilər. .bunun üçün də, Quran nəzərində, imanın elmdən üstün olması bildirilir

İmanda elm və mərifətin olması lazımdır, lakin bu mərifət həmişə təslim və :təvazökarlıqla birlikdə olmalıdır. Buna əsasən

۱. Saleh əməl, imanın olmasını bildirir. Bu mənada ki, əməl imanı gücləndirən bir qüvvə hesab edilmir, amma həmişə həqiqi imanla birlikdədir; onun olmaması, imanın zəif (olmasını bildirir.(۱

۲. İman ixtiyari olan bir işdir. Baxmayaraq ki, insan bir işə yəqin və elmi var amma öz seçimi və ixtiyarıyla onun qarşısında təslim olmur və yaxud əksinə olaraq bir nəsihətə qarşı elmi vardır amma öz istəyilə onu qəbul etmir. Quranda imanı insanın öz iradə və (istəyilə birlikdə olmasını bildirir.(۲

۳. İman güclü və zəif ola bilər, o cür ki, insan daxildən təslim olduqda zəif və şəddət və .yaxud az və çox ola bilir

Əgər insanın qəlbi təmizdirsə, iman və təslim olmasında çoxdur və əgər bir insanın qəlbi günahla doludursa qəlbində imana qarşı meyli də azdır. Bəs iman o cür ki, qəlbin :ona yolu vardır və təslim olmağın da zəif və şiddətli olmağı onda yol tapır

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً»(۳)

"Mömin o şəxslərdir ki, Allahı zikr etdikdə ürəkləri qorxuya düşür və ayələr onlar üçün (oxunduqda, imanları daha da çoxalır."(۴

Beləliklə, buna əsaslanaraq ki, mərifət də ətraflı olaraq məlumatlanır və bizim də .elmimiz bir daha çoxalır, iman da zəifləyib güclənə bilər

۴. İman əxlaq kimidir, çünki insanın ixtiyarında olan bir işdir o cür ki, açıqlandı bunun üçün də belə bir sualla

---

۱- [۱] . Bax: Əllamə Seyyid Məhəmməd Hüseyn Təbatəbai, Əl- mizan, cild ۱۸, səh ۱۵۸

۲- [۲] . Bax: Nəzəriyyeye iman, səh ۱۸۵- ۱۹۲

۳- [۳] . Ənfal surəsi, ayə ۲

۴- [۴] . Bax: Əl- mizan, cild ۱۸, səh

(qarşılaşmaq olar; nə üçün insan Allaha iman gətirir?(۱

Qabaqda deyilən dəlillərə görə, islam nəzərində xesusiylə də şiə nəzərində iman bir sudur ki, insanın inkişafına səbəb olur. bu həqiqəti Mövləvi gözəl şəkildə ona aşağıdakı .şerdə işarə etmişdir

.Ey insanlar şadlıq edin

.Sərv və susən kimi azadlıq edin

. Çun deyin suyun şükrünü hər an

.O dilsiz göyərmiş gülüstan kimi

.Dilsiz sərv və göy çəmənlər edər

(Suyun şükrünü yeni baharda.(۲

Bax: Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdi, Əxlaq dər Quran, Təqvin Əli Şirvani, cild ۱, . [۱] -۱
səh ۷۷- ۷۸

Məsnəvi, ۶, ۴۵۴- ۴۵۴۲ . [۲] -۲

İMAN MÖVZUSU.۱۳

Sual

İman məsələsinin inkar və isbat oluna bilməz təfsiri, İslam sivilizasiyasına aiddir, ?yoxsa xristian mədəniyyətinə

Cavab

İman məsələsi, daha dəqiq desək iman bağlanan mövcud İslam və Quran baxımından imanın mahiyyətini təhlil etdikdə aydın olur ki, imandan "inkar və isbat oluna bilməz təfsiri" mümkün deyil. Çünki imanın bir rüknü elm və mərifətdir. Mümkün deyil bir mövzuya elm, mərifət və yəqinin olsun amma o nə mövcud olsun və nə yox. Yəni nə yoxluğuna dəlil gətirmək və nə olmasını sübut etmək mümkün olsun. Bu növ məsələ və mövzunun kökündə şəkk və şübhə durur. Elm və yəqin isə şəkk və şübhə ilə heç vaxt sığışmır. Bəşər bir şeyin olmasına ya elmi var, ya bir şeyin olmamasına yəqini var. .Lakin bu növ demək ki, bir şeyə inanırıq ki nə var və nə yox məfhumsuzdur

Həmçinin imanın digər bir rüknü vücudu qəti olan mövcuda qəlbi bağlılıq, təslim və xüzudur. Varlıqğı şəkk və şübhə altında olan mövcudun qarşısında təslim olmaq mənasızdır. Xarici əməlin təsiri və mənşəii olan xüzu və təslim vücudu qəti olan varlığa dayanmalıdır. Aya ümumiyyətlə bu inanc səhihdir ki, bəşər bunu təsdiq etsin

ki, “İnsan elə bir mövcudun qarşısında ki nə vardır və nə yox, və nə onu isbat etmək !olar və nə inkar baş əysin və təslim olsun?” Zənnimcə heç vaxt

Məhz bu cəhətdən Quranşünaslıqda imanın mövzu və bağlılığını, yəni, ğeyb

Bəqərə, ٣) Allah (Ali İmran, ٨۴) Məad (Bəqərə, ١٢۶) Nübüvvət (Nisa, ١٧١) gərək ilk öncə) vücudu və xüsusiyyətləri arqumentlə isbat oluna, sonra onlara iman gətirilə. Hətta İslam mədəniyyətində qeyd olunan bağlılıqların və mövzuların isbatı üçündə imandan (bir üslub kimi belə istifadə edilməmişdir. (diqqət edin

Bu məsələ Avropada xristian ilahiyyatçıları və filosofları təhlillərindən irəli gəlir. Onlar .bu əqidəyə idilər ki, Tanrının varlığına heç bir dəlil və sübut yoxdur

Məhz buna görə çalışırdılar imanı elə təfsir etsinlər ki, bu növ şəkk və şübhə iləuzlaşsın. Məsələn: Blez Paskal(١۶٢٣-۶٢) (Blaise Pascal) bu əqidəyədir ki, bizim Allahın varlığını isbat etmək üçün hüç bir sübutumuz yoxdur. Həmçinin onun inkarınada dəlilimiz yoxdur. Amma bununla belə onun valığılna iman gətirməklə, onun yoxluğuna inancsızlıq arasında birini seçməliyik. Buna əsasən o iman gətirməyi bir növ risk və .şərtbağlama (Wager) kimi izah edir

:Onun zənnincə bu şərtbağlama və risk etmədə dörd ehtimal var

.Allah var və biz onun varlığına inanaq

.Allah var amma biz onun valığına inanmayaq

.Allah yoxdur və biz səhvən ona inanaq

.Allah yoxdur və bizdə ona inanmayaq

Paskala görə birinci ehtimalda genişmiqyaslı mənfəət və fayda bəşərin intizarındadır. İkinci variantda qorxulu zərər və ziyan gözləyir. Çünki Allah var amma biz inanmırıq. Üçüncü versiyada biz olmayan Allaha inanaraq özümüzü bəzi işlərə müqəyyəd etmişik. Bəzi hallarda dünyanın bir para nemətlərindən istifadə etməyib az da olsa .əziyyət çəkmişik. Dördüncü halətdə heç bir şey əldən verməmişik

Buna əsasən hər zəkalı insan Allahın var olma tərəfinə keçər çünki, zərəin ehtimalı xətəri böyükdür. Bu dünyanın azacıq və ötəri əzəiyyətini canına alar ta əbədi cənnət ləzzətini əldən verməsin və özünü əzaba giriftar etməsin.

Amma Paskalın sözlərində bu sualın yeri boşdur ki, Bəşər risk etmə və şərt bağlamağa əsaslanan Allaha necə təslim olaraq, etimad etsin?!!(۱)

səh:۷۲

۱- [۱]. Bu haqda ətraflı məlumat üçün, bax: İman nəzəriyyəsi, səh ۳۲- ۴۱

İMANIN ARTMASI.۱۴

Sual

:Bildiyimiz kimi Quranda "iman" termini çoxlu forma və şəkillərdə işlədilmişdir. Məsələn

«يا أيهاالذين آمَنواآمِنوا»(۱)

?Qeyd olunan ayədə "iman"dan məqsəd nədir

Cavab

: Qeyd olunan ayə bütöv şəkildə belədir

«يا أيهاالـذين آمَنواآمِنوابالله ورسوله والكتاب الـذى نزل على رسوله والكتاب الذى أنزل من قبل ومن يكفر بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر فقد ضلّ ضلالاًبعيداً»

Ey möminlər! Allaha və Peyğəmbərinə, onun öz Peyğəmbərinə endirdiyi kitaba“ (Qurana) və ondan əvvəl nazil etdiyi kitablara iman gətirin !Allaha, onun mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə və axirət gününə inanmayan şəxs, şübhəsiz ki, (doğru (yoldan) çox azmışdır.(۲)

Ayənin ön və axırına diqqət etdikdə görürük ki, Tanrıya, onun rəsuluna və müqəddəs kitaba iman gətirməyə təkid olunub və Allaha onun mələklərinə müqəddəs kitablara və məada küfr etmək azğınlıq və zəlalət kimi qiymətləndirilib. Aydın olur ki, ilk imandan məqsəd Allaha, Peyğəmbərə və Qurana ümumi iman, və ikinci imandan məqsəd ümumi imanı geniş və təfsilatlı

Nisa surəsi, ayə ۱۳۶ . [۱]-۱

Nisa surəsi, ayə ۱۳۶ . [۲]-۲

imana çevirməkdir. Deməli Allah möminlərə deyir çalışın Tanrıya, onun rəsuluna və .Qurana olan üstü örtülü imanızı aydın və geniş imanla əvəzləyin

Həqiqətdə bu ayə imanın artıb azalmasına qurandan olan şahiddir. Uca Tanrı bu ayədə məxsus bir intenasiya ilə deyir Allaha, Peyğəmbərə, Qurana və məada daha dərin və daha kamil mərifət tapmaq üçün öz daxili qəlbinizlə çalışın. Çünki bu mərifətin genişlənməyi, ardıcıllığı və tamlığı üçün qısa, üstü örtülü, qaralıq və aydın olmayan mərifət kifayət deyil. Çox güman bu növ mərifətlərə geniş miqyaslı dərkin olmaması onlardan birinin yaddan çıxmasına və ya onların bir- birilə silsiləvari ardıcıllığın unudulmasına səbəb olar, və bəşəriyyəti bəzi dini bilgilərə inamlı və digərlərinə isə .kafir edər

Bütün bu dediklərimizdən belə nəticə alırıq ki, imanın genişliyi, dərinliyi, artması və ardıcıllığı kamil və açıq dərk ilə tövhid, nübüvvət və məad sahələri ilə əlaqədar olan (bilgiləri geniş miqyaslı iman çərçivəsinə salmağı tələb edir.(۱

Əlavə məlumat üçün bax: Əllamə seyid Məhəmməd Hüseyn Təba Təbayi, . [۱] -۱ "Əlmizan", cild ۵, səh ۱۱۲- ۱۱۳

İMAN MƏSUMLARIN NƏZƏRİNDƏN.۱۵

Sual

?İmanın həqiqəti və əhəmiyyəti barəsində məsum İmamlardan hədis qeyd edin

Cavab

İman barəsində çoxlu hədislərin olduğundan, onların hamısına və hətta onların əhəmiyyətlilərini belə qeyd etmək bizim kitabın öhdəsindən xaricdir.Burada ancaq :nümunə üçün iman barəsində olan bir neçə hədisi qeyd etməklə kifayətlənirik

.(İmam Baqir (ə) buyurur: “İman elə bir şeydir ki, yalnız qəlbdə olur”(۱

Həzrəti Əli (ə) buyurur: “İman bir ağacdır ki, onun kökü yəqin, budaqı təqva, nuru həya .(və məyvəsi bağışlamaqdır”(۲

Həzrəti Əli (ə) buyurur: “İmanın məğzi və əsası Tanrının göstərişlərinin müqabilində .(gözəl təslim olmaqdır”(۳

Həzrəti Əli (ə) buyurur: “İman saleh əməlin əlamət və nişanəsidir. Saleh əməldə imanın .(əlamət və nişanəsi. Bu ikisi bir-birilə çiyin-çiyinədirlər”(۴

Həzrəti Əli (ə) buyurur: “İman və əməl ağac və onun meyvəsinə bənzər. Ağacın meyvəsi bəzi vaxtlar çürüyər, amma

---

Mizanul- Hikmət, cild ۱, səh ۳۰۰, rəvayət ۱۲۵۴ . [۱] -۱
Mizanul- Hikmət, cild ۱, səh ۳۰۱, rəvayət ۱۲۵۹ . [۲] -۲
Mizanul- Hikmət, cild ۱, səh ۳۰۰, rəvayət ۱۲۶۰ . [۳] -۳
Nəhcül- Bəlağə, Sübhi salehin təshihi, səh ۲۱۹, Xütbə ۱۵۶ . [۴] -۴

əgər meyvələr həmişə çürüyərsə və fasid olarsa, onun mənası budur ki, ağac quruyub və daha bar vermir, zərər verir"(۱).

Allahın elçisi (s) bir şəxsin cavabında ki, imanının kamil olmasını istəmişdi, buyurdu: "Əxlaqını gözəl və mülayim etsən imanın kamilləşər"(۲).

Həzrəti Əli (ə) buyurur: "İnsanın imanı yalnız Allahın sevdiyini sevdiyi və onun düşmən tutduğunu düşmən tutduğu təqdirdə kamil olar"(۳).

Həzrəti Əli (ə) buyurur: "İmanın dörd rüknü var: ۱- yəqin, ۲- səbr, ۳- ədalət, ۴- cihad"(۴).

İmam sadiq (ə) buyurur: "Möminin hörməti kəbənin ehtiramındn daha böyük və daha ucadır"(۵).

۱- [۱]. Əllamə Məhəmməd Baqir Məclisi, Biharul- Ənvar, cild ۶۶, bab ۳۰, səh ۶۷, hədis ۱۸

۲- [۲]. Mizanul- Hikmət, cild ۱, səh ۳۱۲, rəvayət ۱۳۲۰

۳- [۳]. Mizanul- Hikmət, cild ۱, səh ۳۱۴, rəvayət ۱۳۳۰

۴- [۴]. Mizanul- Hikmət, cild ۱, səh ۳۱۸, rəvayət ۱۳۴۹

۵- [۵]. Mizanul- Hikmət, cild ۱, səh ۳۳۰, rəvayət ۱۳۹۵

İMAN VƏ DİNİ TƏCRÜBƏLƏR.۱۶

Sual

?Hər şəxsin dini təcrübəsi onun imanı deməkdir

Cavab

:Bu sualın cavabında bir neçə nöqtəyə diqqət yetirmək lazımdır

Dini təcrübə (Religious Exsperience) qərb və məsihi məntiqində bir neçə şəkildə-(۱ .dəhs olunmuşdur

Din fəlsəfəsi kitablarında bəzi vaxtlar dini rtəcrübədən. Irfani təcrübə olaraq Allahın (varlığını dərk etməyə deyilmişdir.(۱)

Bəzi vaxtlar isə ümumi olaraq hər bir müvqedə Allahın varlığını hiss etməyə şamil (olur.(۲)

:Beləliklə, dini təcrübədə bütün nəzər sahibləri bunu qəbul edir ki, iki aləm vardır

.İlahi əmr və göstərişləri bilmək

.İlahi əmr və göstərişlərə tamam və son dərəcədə tabe olmaq

O cür ki, bəzi məsihi alimləri vəhyi adi bir hadisə bilib, onun ilahi bir xəbər olmasını .۲ .qəbul etmirlər

.İmanı isə bu hadisəni kömək bilib o xəbəri qəbul etməkdə bilmirlər

Bu dəstənin nəzərində, peyğəmbərlər bu böyük hadisəni

(Məlikiyan, Mustafa, Duruse kəlame cədid. (۸۲.۷.۳ .[۱]-۱

Əlavə məlumat üçün. Təcrübeye dini, tərcümə və tözih Abbas Yəzdani .[۲]-۲

vəhyi ya) öz gözləriylə görmüş və onu dərk və təcrübə edərək başqa insanlara da) öyrətdiklərini bildirirlər. Bunun üçün də iman təsdiq və inamın bir neçə yol ilə olmasında yox bəlkə iman yalnız görmək, təcrübə və dərk etməkdir. İman, vəhy olan hadisəni tanıyıb təcrübə etməkdir bu dünyada mömin insan üçün imanın inkişaf etməsi Allahın rəhmətidir. Hər bir insan özünə bir mövqe seçərək Allahı tanımalıdır. Yuxarıda deyilənlərə əsasən, imanın əsası, görmək və insanın Allah əmrinə bağlılıqdır. Buna görə də, o vaxt ki, mömin bir insan vəhyi bir hadisə vasitəsiylə təcrübə etdi, onun (bir çox hadisələrə qarşı nəzəri dəyişərək, onun həyatı tamamiylə dəyişir.(١)

Elm və mərifəti əldə etmək üçün bir çox yol vardır. Misal üçün: Təcrübə nağıl və ağıl .٣ yolu, amma bunlardan hansı biri insanı daha çox yəqinə yaxınlaşdırır, bir çox bəhslər olunmuşdur ki, burada ona işarə etmək mümkün deyil; amma Allahı tanımaq və onun yolu – o cür ki, sabit olmuşdur- ya ağıl dəlilləri əsasında olmalıdır və yaxud qəlbdən buna yol tapmalıdır. Bunun üçün də, Allah hər cür dərk etmək hissiyyatından kənardır. :Bəs Allahı tanımağa iki yol təsəvvür edilir

Birinci: O deməkdir ki, insan fikrində olan təfəkkürlərin vasitəsilə yox, daxildən və qəlbdən olan bir tanışlıqla Allahı tanıya. Buna diqqət yetirmək lazımdır ki, bu cür Allahı .tanımaq adi insanlar üçün, özlərini düzəldərək və arif olmaqlıqla mümkündür

İkinci: Bundan məqsəd isə budur ki, insan bir çox elm vasitəsilə və öz fikriylə Allahı (tanıyır. Bu qədər imanı olur ki, belə bir varlıq vardır.(٢)

:Bu mətləbə diqqət yetirdikdə iki lazımlı nöqtə açıqlayırıq

Əgər dini təcrübə bir növ Allaha bağlılıq hissi deməkdirsə məlum olur ki, belə bir təcrübə Allahı tanımaq üçün vardır ya yox; heç cür imanla rabitə yaratmır. Çünki Quran ayələrinin

---

Can Heyk birinci şəxsdir ki, bu nəzəriyyəni qəbul etmişdir. Bax: Din fəlsəfəsi, səh . [١] -١ ١٣٩. Möhsin Cavadi, Ayate ilahi

Bax Məhəmməd Təqi Mibah Yəzdi, Amuzeşe əqaid, cild ١, səh ٥٢- ٧٢. dörd, beş, . [٢] -٢

.şərh verdiyi iman, Allahı tanımaqdan ibarətdir

Əgər dini təcrübə Allahı tanımaq üçün insanın daxilində olan hisdirsə, yalnız bu cür təsəvvür etmək olar ki, iman Allaha elm və mərifət tapmaq üçün olan təkcə bir yoldan başqası deyildir. Bunun üçün də, Allahı tanımaq və ona olan mərifət imanın əsasıdır ki, insanın qəlbindən və öz daxilindən qaynaqlanır. Dini təcrübə bu mənada ki, imanın iki .əslindən olan birisi hesab ola bilər

Amma hər halda dini təcrübə imanla bərabər deyildir. Imanın keyfiyyəti dini təcrübədən tamamiylə fərqlidir, və bunların arasında olan rabitə yalnız odur ki, açıqlandı. Bəs iman yalnız Allahı tanımaq deyil, bəlkə mərifət, qəlbdən təslim olmaqla birlikdədir. Amma dini təcrübədə isə daxili inam mənasında və yalnız bir əsası vardır və o da Allahı tanımaqdan ibarətdir. Amma başqa bir əsası isə insanın öz ixtiyarındadır. O .da qafil olmaqla günah, çirkinliklər, dünya və maddiyyata bağlanmaqla hasil olur

Mümkündür belə bir sualla qarşılaşmaq ki, daxili mərifətə nail olmaq üçün, islam və Quranın göstərdiyi kimi qəlbin təmizlənməsi, insan özünü düzəltməsi və elm yolunu seçməklə (ki, özü qəflətdən qurtarmaq çirkinliklərdən çəkinməyə səbəb olur) qəlb və daxili mərifətə çatmaq (başqa sözlə dini təcrübə) bir növ Allaha daxildən və qəlbdən olan inam elm və mərifətlə bir olmaq deməkdir. Bəs demək olar ki, dini təcrübə həmin .imandır

Amma bu əsassız bir şübhədir; çünki əgər diqqət edilsə, mərifət dini təcrübəylə əldə edilir, daxili inam isə əməl yolu ilə. Bəs dini təcrübə yalnız mərifəti hasil edir. Daxili inam .və təslim isə insan özünü düzəltməsiylə ona yol tapır

Bəs dini təcrübə, imandan başqasıdır. İman, mərifət, daxili inam və qəlbdən təslim olmaqdır. Bəs bu mərifət və düşüncə hər hansı yolla hasil olursa olsun; amma dini təcrübə yalnız qəlbdən və daxildən olan tanışlıqdır ki, bir növ Allahı daxildən tanımağımıza səbəb olur, baxmayaraq bu tanımaq əməl, insanın özünü düzəltməsi və .daxilini təmizləməklə əmələ gəlir

Buna diqqət etmək lazımdır ki, biz burada dini təcrübəni

islamın böyük ariflərinin (daxili inam) kimi açıqladıqları adlandırdıqlarıyla bir məqamda bildirdik. Amma həqiqətən imam ariflərinin adlandırdığı (qəlbi və daxili tanışlıq) qərbin adlandırdığı (dini təcrübəə)- dirdimi. Bu mövzuda çoxlu nəzər vardır ki, bu məqalə onun öhdəsindən gəlmir. Amma bəziləri: Misal üçün Can Heyk (Jhon Hick) və onun kimiləri vəhyi dini təcrübə imanı isə bu təcrübədə peyğəmbərlə bir olduğunu bilirlər. Amma bu tamamıylə səhv və batildir. Çünki vəhy təcrübə mükaşifə qismindən deyil və (tamamiylə başqa bir həqiqətdir.(١

Bu fərqlərdən əlavə məlumat üçün bax: Vəhy və təcrübeye dini, Həsən Yusifiyan .[١] -١ və Əhməd Hüseyn şərifi, vareş

İMAN VƏ ETİQAD.١٧

Sual

?İmanla etiqadın fərqi nədən ibarətdir

Cavab

Etiqad lüğətdə təsdiq və yəqin etmək mənasınadır. Bu mənaya əsasən etiqad imandan daha xassdır. Yəni iman qəlbin bağlılıqı ilə təsdiq etməkdir. Amma etiqad yalnız boş təsdiqdir. Batini təslim olmaq onda şərt deyil. Əlbəttə bəzi vaxtlar iman və etiqadı bir-birinin yanında sinonim kimi işlədirlər. Lakin bu məsələ dəqiq mənada deyil. Əslində isə etiqadın mənası imanın məfhumundan daha məhdud və daha dardır. İman .qəlbi xüzu və xüşü ilə birgə olan inamdır

səh:٨٢

İMAN VƏ ŞƏKK.۱۸

Sual

Bəziləri etiqad barəsində bu əqidəyədirlər ki, etqaddan məqsəd qəti əqidə və mütləq yəqindir. Amma iman ümidlə uzlaşan şəkklə şərtlənmişdir. Lütfən bu barədə izah ?verin

Cavab

Quran və şiə ilahiyyatçıları baxımından iman heç vaxt şəkklə inteqrasiya etmir. İman hətta ümidlə uzlaşan şəkklə belə şərtlənməmişdir. Çünki, imanın əsas ünsürlərindən biri qəti yəqindir. Qəti və mərifət üzündən olan yəqində heç vaxt öz ziddi ilə birləşmir. Çünki öz ziddi ilə birləşdiyi təqdirdə öz mahiyyət və keyfiyyətini itirəcək. Deməli imanda mütləq yəqinin olması şərtdir. Mütləq yəqin isə elə bir atributdurki, şəkk və şübhənin azacıq belə onda olması onu viran edir. Mərifət imanın əsası olduğundan yəqinlə birləşərək, formulə edilir. Deməli yəqinin olduğu yerdə iman da mövcudur və habelə yəqinin şəkk və şübhə ilə əvəz edildiyi anlarda imanda aradan gedir. Bu .qənaətə gəlirik ki, Quran ayələrinə əsasən azacıq belə olan şəkk ilə iman formalaşmır

Əlbəttə qeyd etməliyəm ki, mərifət çoxala və genişlənə bilər. Məsələn biliyin genişlənməsi nəticəsində mərifətdə genişlənir. Bunun nəticəsində isə imanda möhkəm və güclənə

səh:۸۴

bilər. Çünki iman güclənmək və azalmaq qabliyyətinə malikdir. Amma söz bundadır ki, imanın mövcudluğu üçün batini təslim olmaq, qəlbi bağlılıq və yəqini mərifət (zəruridir.(١

səh:٨٥

Fəhm, mərifət və təkamül barədə bax: Əbdullah Cavadi Amolinin "Şəriət mərifət . [١] -١ güzgüsündə" səh: ٢٩٨- ٣٠٥

İMAN VƏ YƏQİN.۱۹

Sual

İmanla yəqinin fərqi varmı? Aya iman qəlb və duyğuya bağlıdır yoxsa əql dairəsinə ?aiddir

Cavab

Quran baxımından imanın mahiyyətini açıqladıqda məlum olur ki, iman həm qəlb və : ürəyə bağlıdır və həm əqlə; çünki imanın iki əsası var

.Bəşər əqlinin hüdudlarına aid olan yəqin və mərifət ünsürü

.İnsanların ürək və qəlblərinə aid olan təslim və bağlılıq ünsürü

Daxili bağlılıqla birgə olan yəqin və mərifətə iman deyilir. Beləliklə aydın oldu ki, insanın zəka və əqlinin mərifəti olduğu və yəqin etdiyi bəzi ideyalara, və həmin yəqin etdiyi və mərifəti olduğu məsələlərə, onun qəlbinin təslim və bağlı olmasına iman prosesi .deyilir

səh:۸۶

İşarə

səh:٧٧

MADDİ BƏDƏNDƏ MÜCƏRRƏD RUHUN QƏRAR TAPMASININ FORMASI.١

Sual

Aya ruh məhduddur yoxsa naməhdud? Əgər naməhduddursa necə məhdud cisimdə ?yerləşir

Cavab

İlk öncə qeyd olunmalıdır ki, ruh məxluq olma səbəbdən məhduddur. Amma əgər sualda qeyd edilən naməhdud ibarəsindən məqsəd ontoloji genəlmə və ya digər mövcudatlar arasında müəyyən xüsusiyyətə malik olan mövcuddursa, deməliyəm ki, bəli; ruh spesifik xislətlərə malikdir. Məsələn; həqiqi varlıqla əlaqə bağlılığı,(١) mələklər ilə yaxınlıqı,(٢) müqəddəsliyi və paklığı(٣) onu digər mövcudlardan tam şəkildə .fərqləndirir. Məhz bu cəhətdən digər məxluqlara nisbət üstünlüyə malikdir

Amma sualın ikinci hissəsi ki, deyir: ruh bu növ üstün və yüksək xüsusiyyətlərlə səciyyə baxımından alçaq və maddi bədəndə necə qərar tutur? Sualın ikinci qismətinin cavabında ruh ilə bədən arasındakı münasibətin müxtəsər təhlilinə ehtiyacımız var. Məsələ belədir : ilahiyyat və fəlsəfə elmlərində isbat edilib ki, insan üçün bütün aləmlərdə bədən var və insan heç bir aləmdə

Məryəm surəsi, ayə ١٧, Mücadilə surəsi, ayə ٢٢ . [١] -١

Qədr surəsi, ayə ٤, Məaric surəsi, ayə ٤, Nəbə surəsi ayə ٣٨, Nəhl surəsi, ayə ٢ . [٢] -٢

Bəqərə surəsi, ayə ٨٧, Maidə surəsi, ayə ١١٠ . [٣] -٣

bədənsiz olmur. Çünki, ruh mahiyyət etibarı ilə bədənə bağlı olan həqiqətdir. Ruhun zat və həqiqətində bədənə bağlılıq yatmışdır. Bu cəhətdən ruhun bədənsiz olması mümkün deyil. Lakin diqqət etməliyik ki, insan ruhu bütün aləmlərdə, həmin aləmlərə münasib bədəndə qərar tutacaq. Digər tərəfdən ruh da hər aləmdə həmin aləmə münasib forumda olacaq. Buna əsasən deyə bilərik insan bədəni bərzəx aləmində təbiət aləmindəki bədəndən daha kamil olacaq. Çünki, təbiət aləmində ki, bədən maddi və cismi bədəndir. Buna görədə maddə qanunlarına tabedir. Amma bərzəx aləmindəki bədən isə təbii cisim olmadığı üçün maddə qanunlarına da tabe deyil. Belə qənaətə gəlmək olar ki, maddə qanunları təbiət aləmində qalibdir və bərzəx aləmində isə məğlubdur. Bu cəhətdən dünyada olan bədən qanunları qiyamətdə olan bədən qanunları ilə tam fərqlidir. Məsələn, dünyəvi bədən qanunlarından biri yuxudur. Yəni bədən dünyada yatır. Amma axirət bədəni heç vaxt yatmır. Ruh da bu qəbildəndir. Maddi aləmdə olan ruh qiyamət və bərzəx aləmində mövcud olan ruhdan daha aşağı mərtəbədədir. Məhz buna görədir ki, bərzəx aləminə daxil olmaqla yanaşı onunla uyğunlaşmaq üçündə ruh ölüm adlı dəyişmə ilə üzbəüz olmalıdır. Bərzəx aləmində də özünü bütün varlıq aləmindən kəsmək və üzmək üçün və həmçinin ilk sur üçün hazırlamalıdır. Həmçinin yenidən dirilmək və qiyamətə daxil olmaq üçün də (hazırlamalıdırlar.(١)

Bu qısa amma dəqiq izahdan aydın olur ki, ruh öz ontoloji genəlməsinin vasitəsilə hər aləmdə həmin aləmlə münasib bədəndə qərar tutur. Maddi bədəndə qərar tapan ruh isə quranda qeyd edilən «روحی» (٢)،«روح القدس»(٣)،«روح منه»(۴) ibarələrindəki ruhun tənəzzül tapmış formasıdır. Dünyadakı maddinin bədən bu növ ruhu qəbul etmə potansiyalı var. Yalnız tanəzzül tapmış ruh bu bədəndə qərar tuta bilər. Amma ruh yüksəldikdə və qalxdıqda bədəndə onunla münasib olacaq.

١- [١]. Həsənzadə, Amoli, İnsan mistika nəzərində, səh: ٢, ۵, ١٠, ١١

٢- [٢]. Sad surəsi, ayə ٧٢

٣- [٣]. Bəqərə surəsi, ayə ٨٧

۴- [۴]. Mücadilə surəsi, ayə ٢٢

GÜNAHKAR RUHUN ALLAHIN ZATI İLƏ NİSBƏTİ.۲

Sual

:Uca Tanrı quranda buyurur

«ونفخت فيه من روحى»(۱)

.Digər tərəfdən isə bütün insanlar Allah tərfindən gəlib və ona tərəf qayıdacaqlar

«إنا لله وإنا إليه راجعون»(۲)

Əgər bəşərin ruhları Tanrı tərəfindəndirsə və ona qayıdacaqsa onda günahkar və batıq ruhlu insanlar nə olacaq? Vücudu və zatı pak və müqəddəs olan Tanrıya tərəf ?çirkinliklərə bulaşmış ruhlar necə qayıdacaq

Cavab

Biz İnanırıq ki, Allahın ruhundan bizə uflənmişdir.(۳) Bu ruh Allaha ən yaxın olan məxluqdur və Allahı tamam və aşkara cilvələndirən sifətlərindəndir. Allahın ruhu xüsusi bir paklığa malikdir. Bu ruh həmişə mələklərlə bir olur baxmayaraq ki, mələklərdən ayrı bir məxluqdur. Amma onların arasında bir növ birlik vardır.(۴)

səh:۹۲

---

[۱] -۱. Sad surəsi, ayə ۷۲

[۲] -۲. Bəqərə surəsi, ayə ۱۵۶

[۳] -۳. Hicr surəsi, ayə ۲۹ və Sad surəsi, ayə ۷۲

[۴] -۴. İsra və Şura surələri, ayə ۵۲, Nəhl surəsi, ayə ۲, Bəqərə surəsi, ayə ۸۷, Madiə surəsi, ayə ۱۰۷, Allahın ruhu və məqamı mövzusunda Bax: Ustad Məhəmməd Şücai, İnsan və xilafəte ilahi, səh ۴۰- ۸۱

Bundan əlavə buna da etqadımız vardır ki, bu ruh öz əsl məqam və dərəcəsini, o uca aləmdən maddi aləmə nazil olduğu zaman öz əsl məqamını azaldaraq əslini məhdudlaşdıraraq o əsl məqam və dərəcəsini pərdə arxasında gizlətmişdir. (saxlamışdır) Allahın ruhu və yaxud insanın həqiqəti maddi aləmə nazil olduğu zaman bir çox mərhələlərdən geçərək son mənzilinə çatır. Bu son mənzilində insan bədənində aşkar olaraq ruhun insan bədəninə daxil olması müəyyən olur. Başqa sözlə desək, (insan ruhu olaraq özünə yer tutur.(۱)

Başqa bir baxımdan isə, ayə və rəvayətlərə əsaslanaraq, buna inanırıq ki, bütün varlıq bunun kimi, insanlarda Allaha doğru qayıdıb ona qovuşacaq. Yəni ganahkar və çirkin əməl sahibi olan insan və pak və Allaha ibadət edən insan da Allaha qovuşmağa nail (olacaq.(۲)

:Bu üç əslə diqqət yetirdikdə, iki sualla qarşılaşırıq

?Birincisi budur ki, necə Allahın ruhu bizim vücudumuzda qərar verilmişdir ki, çirklənir

İkincisi, necə ola bilər ki, Allahın ruhu ki, xüsusi paklıq və müqəddəsliyə malikdir və biz də onun tərəfindən yaradılıb və ona doğru qayıdacağıq, amma qayıtdığımız zaman ?pak və çirkin olaraq qayıdacağıq

Nur və müqəddəs olmaqlıq çirkinliklə bir olmazmı? (təsəvvür olunur bu açıqlama sizin (.sualınızdan daha ətraflı izah edilmişdir

Amma birinci sualın cavabı budur ki, bizim Allah tərəfindən olan ruhumuz bizə nazil olmamışdan əvvəl müqəddəs və pak idi. Amma bir çox dərəcə və aləmlərdən nazil olub, çirkin maneələrlə üzləşdikdən sonra bu mərtəbə və almlərdə olan bu çirkinliklərin qarşısında aciz qalaraq onun təsiri altında qalır. Bundan əlavə ruh insan bədəninə daxil olduqda və onun mülkü olduqda, maddə və təbiətin təsiri altında yerləşir. Beləliklə təbiətin təsiri altında olduğu üçün öz

---

Tin surəsi, ayə ۴, bu mövzuda bax: Ustad Məhəmməd Şücai, Məqalat, cild ۱, səh . [۱] -۱

۳۱- ۳۹

İnşiqaq surəsi, ayə ۶- ۱۲, Rəd surəsi, ayə ۲, Səcdə surəsi, ayə ۱۰ bax: Ustad . [۲] -۲
Məhəmməd Şücai, bazqəşte be həsti, səh ۸۳- ۱۰۶

xüsusiyyətlərini itirir və təsirlərə məruz qalır. Misal üçün əgər güclü bir şüanı, rəngin və zərif bir əşyanın üzərində tutsaq, bu şüa o rəngli əşyanın rəngini özündə əks edir. İnsan da nə qədər ki, öz cisminə diqqət yetirsə, belə bir xüsusiyyətdə isə təbiətdə olan bu rəngin xüsusiyyətləri ruh özünə tutacaqdır. Bundan əlavə hər nə qədər insan öz cismindən kənara diqqət etsə və təbiətə qovuşsa onların təsirindən uğrayıb əsir olacaq. Beləliklə hər bir batil və səhv fikir və əqidə, və hər bir pis sifət ya xassiyyət, hər bir rəftar və pis adət, hər bir pis eşq və məhəbbət və hər bir kin- küdrət, qəzəb və düşmənçilik və bunun kimilərin hər biri öz növbəsində Allah tərəfindən olan insanın həqiqi surətini öz təsir və xasiyyətləriylə dəyişdirirlər. Bəs bunlar zülmət pərdələrindən olan pərdə və maneələrdən biridir. Tamami ilə insanın ruhu və onun həqiqəti, .görünməz bir varlıqdır

Dünya və həyatın yaratdığı bir sıra qanun- qaydalar daxilində, o da özünə məxsus bir sıra xüsusiyyətlər daşıyır. Bəzi vaxtlarda bu xüsusiyyətləri özünə seçərək tamamiylə başqa bir xasiyyətdə bir çox işlərə sahib çıxır. Pak və təmiz ruh və xasiyyət və sifətləri seçərək, özünə məxsus bir yol seçir. İnsanın ruhu ki, həqiqi bir varlıqdır özünə bir çox .xüsusiyyətlər seçərək, müxtəlif ruhlara ayrılıb öz yollarına davam edir

Bəs ilahi ruh və bizim ruhumuz əvvəl müqəddəs və pak idi amma müxtəlif rənglər, surət və çirkinliklərlə özləşdiyi üçün öz məqam və əzəmətini yer üzündən insan .cisminə nazil olmaqla itirir

Bir nur kimi əgər müxtəlif rənglərə doğru saçır özü- özlüyündə öz təmiz şüasını itirərək .o rənglərə boyanır

Bunu bilmək lazımdır ki, o ruh məhv olmur amma o mxtəlif rəngli maneələrlə .üzləşərək öz həqiqi rəngini itirir

,Düşün kəlməsi canlara rlə bir qorxu saldı ki

Öz namazından etdi bu heyzliləri

,Ey dostlar bu dedi qodudansa

(Təqvalı olun, həqiqətəndə həvəs kişilərin heyzidir.(١

Amma bu maneələrlə üzləşib həqiqi varlığını itirən ruh, bu

Məsnəvi ۶, ۲۹۳۶- ۲۹۳۴ . [۱] -۱

maneələri özündən uzaqlaşdıra bilər. vəhy və ağılın göstərdiyi yolu seçərək, hansı yolu seçib davam etməklə öz həqiqi məqamına qayıdacaqdır. Beləliklə öz müqəddəs və (paklığına yol açacaqdır.(١)

:İkinci sualın cavabında, demək olar

Quran ayələrindən belə istifadə olur ki, ruhların yer və cismə nazil olması, yolun iki tərəfə ayrılmasına səbəb olur; bunun sayəsində insanlar iki dəstəyə bölünür: bir dəstə (behiştə bir dəstəsi isə cəhənnəmdə özünə yer alır.(٢)

Bu mövzunun, bu həqiqətlə ki, insan ruhu nazil olmamışdan əvvəl müqəddəs və pak olmaqlığıyla heç bir ziddiyyəti (müxalifliyi) yoxdur, bu cür deyil ki, varlıq aləmi (əvvəldən) yaradılmamışdan ümumi olaraq bir səadət idi və o səadət ki, bədbəxtliyin qarşısını alsın. Amma ruhun maddi dünyaya nazil olduğunda bir çox maneələrlə qarşılaşdı və öz səyi nəticəsində dünyadakı maneələrdən keçə bilmədi. Axirət aləmi isə iki hissəyə bölünür. Yəni xoşbəxtlik və bədbəxtlik aləmi. Əgər bir ruh öz paklıq və müqəddəsliyini çirkinliklərdən qoruyub və digər ruhlar isə nazil olduqda bu maneələri keçmək üçün heç bir səyi olmamışdırsa, ruh çirklənir. Həqiqətdə ruhun yerə nazil .olması onun xoşbəxt və yaxud bədbəxt olmasına səbəb olur

Bəs insan ruhu ilk yaranışda həmin ilahi ruh və müqəddəs olaraq mələklərlə bir idi (axirət aləmində) ki, qiyamətdə gözə görünməsi ilk yaradılışıyla fərqlidir. Çünki ilk yaradılışında səadət içində, axirət aləmində isə iki hissədə, (xoşbəxtlik və yaxud (bədbəxtliklə) üzləşməmişdir.(٣)

Bəs ilahi ruhun insan ruhu kimi hesab olunması, yer aləminə nazil olmamışdan əvvəl hər bir çirkinlik, mane v müxtəlif rənglərdən uzaq idi və xesusi bir paklığa nail idi; amma bu ruh yer aləminə nazil olduqdan sonra maddi bədənlərə daxil olur ki, bir çox maneələrlə üzləşir və əgər insan o

---

Bax: Ustad Məhəmməd Şücai. Məqalat, səh ٤٠- ٦٠- ٦٣- ٩٨ . [١]-١

Bəqərə surəsi, ayə ٣٨, Əraf surəsi, ayə ٢٩ . [٢]-٢

Əllamə Seyyid Məhəmməd Hüseyn Təbatəbai, İnsan əz ağaz ta əncam.. [۳] -۳
Tərcümə: Sadiq Laricani, Səh ۲۱- ۲۳ və səh ۲۲۷- ۲۲۹

maneələri ardan qaldırmasa çirkinlik və bədbəxtlik aləminə daxil olacaq. Əgər onlardan xilas olub qurtarsa, əvvəlki öz paklığına qayıdaraq səadətinə nail olacaq.

Ruh maneələr qarşısında qalmaqdan əzabdadır

Ruh pak və təmiz olar maneələr olmasa(١)

Bütün insanlar, istər təmiz istərsədə çirkin olsun Allaha doğru qayıdacaq. Amma bunu nəzərə alaraq kim o sirat (haqq) körpüsündə inamla qədəm qoyacaq və yaxud titrəyəcək və Allahla müxtəlif surətlər üzləşəcək. Saleh əməli olan insanlar, Allahın rəhmət adları;

Rəhim, Cavad, Əfv, Ğəfur, Rəuf, Vədud, Cəbbar, olan bir çox adlarıyla qarşılaşacaq.

Bu qarşılaşmanın özünə görə əsər və bərəkətlərini insana başışlayacaqdır. Bunun əksinə isə bir çox insanlar vardır ki belə bir görüşdən məhrum olub Allahın bu sifətlərini yox bəlkə qəzəb, Səxit, intiqam və bunun kimi sufətləriylə üzləşəcəklər. bülə bir sifətlərlə üzləşməyin də bir çox naümüd edici təsirləri vardır. Bu cür ayələr:

«إنا لله وإنا إليه راجعون»(٢)

«يَا أَيُّهَا الإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحاً فَمُلَاقِيهِ»(٣)

Bu həqiqəti açıqlayır ki, həqiqətən hər bir insan öz sifətiylə Allaha doğru qayıdacaqdır. Çirkin ruh sahibləri Ilahın "Muzill"., "Munrəqim" və "Mədidul əzab" kimi adlarıyla üzləşəcək; amma təmiz ruha sahib olan insanlar isə Allahın "Ğəfur", "Hadi, "Cəvad" və "Rəuf" kimi adlarıyla üzləşəcəkdir.

Xoşbəxt insanlardır ki, zülmət pərdə və maneələrin iman və saleh əməllərlə öz ruhlarına uzaqlaşdırmışlar və onu öz əsl məqam və vətəninə (yerinə) qaytarmışdır.

١- [١] . Məsnəvi, ۴, ۴۴۶

٢- [٢] . Bəqərə surəsi, ayə ١۵۶

٣- [٣] . İnşiqaq surəsi, ayə ۶

FİTRƏT VƏ GİNETİKA ELMİ.٣

Sual

Genetika elmində oxuyuruq ki, bəzi şəxslər anadangəlmə cinayətkardır. Məsələn: gene tipi “YXXX” olan insanlar anadan gəlmə cinayətkar olurlar. Bununla belə bəşərin ?anadangəlmə paklığı və ilkin ruhi sağlamlığı necə isbat olunur

Cavab

:Bu sualın cavabında diqqət etmək lazımdır ki

İnsanın (fitrətindən cinayətkar olması) səhv bir fikirdir. Çünki siz açıqlayırsız ki, . ١ cinayətkar insanın genetikası onun ruhuna yox cisminə bağlıdır. Amma bunun əksinə .olaraq fitrət insanın cisminə yox onun ruhuna bağlıdır

Bir çox nəzəriyyələr elmi nəzəriyyələrdir ki, baxmayaraq öz mövqeyində dəlilsiz . ٢ nəzəriyyə adı ilə açıqlanır, amma zaman keçdikcə imtahanlar nəticəsində onun səhv olması isbat olur: Bunun üçün də cəsur insanlar haqqında deyilən məharətləri, ümumi .olaraq digər insanlarda da nisbət vermək olmaz

Koromozmilərin azalması nəticəsində, xüsusiylə də cinsi koromozomlərin (sex . ٣ Chromosome Aberrations) Y və yaxud X cinsi koromozoimlərin azalıb çıxalmasını nisbət etdikdə, buna tutulmuş insanın cismində bir çox dəyişiklik yaradır. Misal üçün, genetik elmində isbat olmuşdur ki, insan X koromozimlərinin sayı artdıqda, istər kişi ,olsun istərsə də qadın

səh:٩٨

fikir inkişafının bir başa dayandırır. (yəni fenotip (Phenotype) nəzəriyyəsində mümkündür insan fikrinin dayanması müxtəlif dərəcələrdə olsun)– X- lərin sayı nə qədər yüksək olsa, xüsusiylədə əgər ۳- dən yuxarı olsa misal üçün ۴۸ YXXX fikrin yüksək sürətdə dayanmasına səbəb olur. beləliklə, fenotiplərin dəyişməsi həmişə .sabit deyil

There is on Consistent Phenotgipe) yəni bir şəxs mümkündür kenotin (Genotype) ۴۸) YXXX baxımından başqa bir insanla oxşar olsun amma fikir inkişafının dayanması onda .müşahidə olmasın

Odur ki, koramazmi çatışmamazlığı yalnız bir sıra fenotiplərin (insanın zahirindəki görünüşü) dəyişilməsinə yol açır. Başqa sözlə desək, mümkündür siz elə bir insan tapasınız ki, onun genetik formulu ۴۸ YXXX olsun amma baxmayaraq ki cinayətkar deyil bəlkə çox sakit və normal bir insandır; bunun əksinə isə bir çox insanlar vardır ki, ۴۶ XY sağlam genetik formuldadırlar. Çünki normal ailə, mühit, qida, mütaliə növü iş və sairləri onlarda təsir qoymuşdur, amma bütün bunlarla (cinayətkar bir insana .çevrilmişdir ümumiyyətlə (IQ) yüksək bir düşüncə və fikirə də sahibdirlər

.Amma bu cinayətlərdən dönüb özlərini hidayət etməyə qüdrətləri yetmir

.IQ üstünlüyü bunu göstərir ki, onların təbii ۴۶ XY genetik formuludur

Bəs əgər istəsək genetik formul əsasında hökm edək, bu sualın cavabı necə olacaq, nə üçün ۴۶ XY genetikli insanlar cinayətkar olurlar? Genetik formulu, əgər ilahi fitrətdir və (təbii belə deyil) və üçün sağlam genetik olaraq yaradılmışdırlar (۴۶ XY) amma !?cinayətkar olubdur

Bütün bunlar bunu bildirir ki, genetik formulu ilahi fitrətlə heç bir rabitəsi yoxdur və yalnız buna səbəb ola bilər ki, fitrətin genişlənməsində və yaxud onun kütləşməsində rol oynasın; yəni hesab etsək insanda olan cinayətkarlıq ruhiyyəsi neçə faktorlu (Multi Faktorial) problem olur ki, bəlkə də genetik formullardan birinin illəti nəticəsindədir; amma buna bağlı başqa faktorlar isə

bundan əlavə illətlərə bağlıdır ki, bunun vasitəsilə insan dəyişə bilər. Nəticə budur ki, ۴۶ XY sağlam insan mümkündür münasib olmayan mühitdə və ilahi pak fitrətiylə cinayətkar bir insan olsun. Amma ۴۸ YXXX cinayətkar insan isə sağlam mühitdə .yaşayaraq və ilahi pak fitrətiylə saleh bir insan olsun

Fitrət, lüğətdə xüsusi bir növ yaradılışdır. İnsan fitrəti isə, yəni insana məxsus olan .۴ (bir məxluq (yaradılmış) deməkdir.(۱)

İnsan haqqında o şeyə (fitrət) deyilir ki, bir növ insan yaradılması ona bağlı olsun və bütün insanlar arasında bərabər olaraq, ilahi bir vergi deyildir. Bəs fitrətin xüsusiyyəti budur ki, birincisi iktisabi deyil; ikincisi bütün insanlarda vardır. Baxmayaraq ki, mümkündür birində güclü, başqa birində isə zəif olsun.(۲) Hikmət, məqam, gözəllik, həmişəlik, cəmiyyətdə yaşamaq fitrəti bütün insanlarda vardır. Allah Taala bu cür (xüsusiyyəti bütün insanlara nəsib etmişdir.(۳)

Bunun üçündə əgər hesab edək ki, YXXX fenotipi cinayətkar insanın ruhuyla irtibatı vardır (baxmayaraq ki, belə deyil) yenə də demək olmaz ki o fitri olan bir işdir; çünki .fitri işlər, bütün insanlar arasında birdir

Bəs bu jen bəzi insanlarda vardır və buna dəlalət edir ki, jen insanın ruhuna yox .cisminə bağlıdır

Hər halda, islam nəzərində insan anadan olduğu zaman ilk fitrətə sahibdir ki, bu fitrətdə təmiz və kamala çatmaq istedadı vardır. Əgər insan mühit və cəmiyətdə olan .çirkinlik və əxlaqsızlıqdan uzaq olsa, öz təmiz fitrətini hifz edib saxlaya bilər

---

Murtəza Mütəhhəri, Fitrət, səh ۱۴ . [۱]-۱

Bax: Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdi, Məarife Quran, cild əvvəl, səh ۲۶ və . [۲] -۲ Ruhullah imam Xumeyni, çehil hədis, səh ۱۵۴- ۱۵۵

Fitrətin cisimləri haqda bax: Əli Şirvani, Səreşte insan, səh ۶۹- ۸۶ . [۳]-۳

KİŞİ VƏ QADIN FƏRQLƏRİNİN FƏLSƏFƏSİ.۴

Sual

Tanrı və İslam qadın ilə kişi arasında bir sıra fərqlər qoymuşdur. Niyə qadın kişinin mənəvi istəklərini ödəməlidir və yalnız bu təqdirdə Tanrı ondan razı qalır? Məgər kişilər qadınlardan üstün xəlq olunublar? Bəs niyə qadın onun bütün göstərişlərinə əməl etməlidir? Deməli kişi qadından dəyərlidir və anadangəlmə şəkildə, ondan fərqli .və üstün yaradılıbdır

Cavab

Kainatın sirli, tədbirli və həkimanə sisteminin əlamətlərindən biri qadın və kişinin yaradılışı və onların vücudunda olan cismi və ruhi təfavütlərdir. Yaradılışın əzəmətli prosesi öz məqsədinə çatmaq və növü qorumaq üçün nəsl artırmaq prosesini meydana gətirmişdir. Nəslin qorunması və davamı iki müxtəlif cinsin həmkarlığına bağlıdır. Onları bir- birilə uzlaşan şəkildə formalaşdıran xüsusiyyət bundan ibarətdir. Qeyd olunan projenin tam şəkildə icra edilməsi və onların cism və canlarını birləşdirməsi onların arasında ruhi və cismi fərqlərin meydana çıxması ilə nəticələnib. Elə həmin fərqlərdir ki, onları bir-birinə daha da cəlb və cəzb edir. Onlar bir-birni sevir və bir-birinə eşq bəsləyirlər. Əgər hansısa bir qadın kişi xasiyyətinə, əxlaqına, cisminə və simasına malik olsaydı heç bir kişini öz xidmətinə gətirə bilməzdi və özünə

vurğun və aşiq edə bilməzdi. Həmçinin əgər hər hansı bir kişi də qadın imicinə və simasına malik olsaydı heç bir qadın onu öz həyatının qəhrəmanı hesab etməzdi.(۱)

---

[۱] -۱. Bu haqda ətraflı məlumat üçün, bax: ۱)- Doktor Məhəmməd Cavad Bahünər: "Tərbiyəvi söhbətlər" səh ۱۱۹- ۱۳۴ ۲)- Məhəmməd Rıza Kaşifi: "Məhəbbət yolu", altıncı bölmə, ۳)- Əllamə seyid Məhəmməd Hüseyn Təba Təbayi, "Əlmizan", cild ۱۶, səh ۱۶۶ və həmçinin ۴)- Şəhid Mürtəza Mütəhhəri, "İslamda qadın haqları sistemi", yeddinci bölmə, səh ۱۶۵- ۱۹۰

(İCBAR Və İXTİYAR (İRADƏ AZADLIĞI.۵

Sual

Deyirlər Tanrı insanı azad yaradaraq ona əql əta etmişdir. Bəs niyə bəziləri hidayət və digərləri isə azırlar? Qeyd olunan sualın cavabında deyirlər: Hidayət olunanlar öz əqllərindən layiqincə istifadə etmiş və olmayanlar da istifadə etməmişlər. Amma mənim sualım bundan ibarətdirki, hansı amillər bais olur ki, onlar düzgün yolu seçə bilmirlər? Əgər desəniz onlar iradə etməyiblər. Onda sualım bundan ibarət olacaq ki, ?niyə onlar öz iradəsindən düzgün istifadə edə bilmirlər

Cavab

Cəbr və ixtiyar" məsələsi, çox qədim zamandan bəşər cəmiyyətinin alim və" filosoflarını çox dərin düşüncə və fikirə salan, dərin və əsaslı məsələlərdən biridir. Bu arada, şiənin dini alimləri və Quran ayələri və hadisələrdən istifadə edərək, ixtiyara etiqadlı olduqlarına görə, yəni cəbr və təfvizin orta həddi, bu barədə çətin nəzəri problemlərlə üzləşiblər. çünki onların iddiası budur: İnsanın ixtiyarı işləri, həqiqətə (məcazi) əsasən insanın özünə, birbaşa iş görən kimi nisbət verildiyi kimi, həqiqi .formada Allaha da nisbət verilir

a). İnsana nisbət verilir, çünki onun iradə və qüdrətinə əsasən onun iradə, qəsd və .seçiminin təsirində yerinə yetirilir

b). Allaha məxsusdur. Çünki, insanın varlığı və onun vücud təsirlərinin hamısı (o cümlədən işləri) Allahın

.yaratdıqları və ona bağlıdır

Bu iddia, çox ağır və dəqiq bir məsələdir. Bi iki nisbət verməyin həqiqəti çox dərin və onu dərk etmək, o qədər də asan bir iş deyil. Amma şiə alimləri ayə və rəvayətlərdən ilham alaraq və şiə hikmətinin köməyi ilə, bu məsələni məntiqi təhlil ilə yozub və izah .edib və həqiqət istəyən və araşdıran zehinlərin önünə qoymuşdur

:Sizin sualınızın cavabında bir neçə məsələyə diqqət etmək zəruridir

١. İradə və ixtiyarın tərifi: İki mühüm kəlmə ki, onların mənalarına diqqətsizlik, başa düşməkdə səhvə və məsələni qarışdırmağa səbəb olur, iradə və ixtiyar kəlmələridir. Bu iki klmənin müxtəlif mənaları var ki, az- çox bir- birlərinə uyğunluqları var. Bu qısa Fürsətdə, onların bütün ya ən mühüm təriflərini açıqlamaq olmaz. Ona görə də, yalnız ("insanın ixtiyarı"və "insanın iradəsi" tərifləri ilə kifayətlənirik.(١

a). "İnsanın ixtiyarı", insanın şənindən qabaq elm, iradə və qüdrətin olmasından .ibarətdir

b). "İnsanın iradəsin"dən məqsəd (hansı ki insanın ixtiyarı işinin mənşələrindəndir) nəfsani bir halıtdir ki, görməyə çoxlu həvəsin olmasından sonra yaranır. İşi görməyə .qüdrətin olması və xarici maneələr olmadıqda, xaricdə baş verəcək

Bu tərifə əsasən, iradənin ixtiyarın sutunlarından biri olması müəyyənləşir və bunlar (bərabər deyillər.(٢

٢. :İradənin mənşəyi

İradə insanın mənliyi, ruhu və nəfsinin işidir. İradənin yaranmasının səbəbi, insanın nəfsidir və ruh onun faili səbəbidir. Amma diqqət etmək lazımdır ki, faili səbəbin (yəni nəfs) öz yaratdığının (yəni iradə) yaranmasında, digər birinin iradəsinə ehtiyacı yoxdur. Nəfs burda, elə faili səbəblərdəndir ki, öz zatında iradəyə ətraflı elmi olubdur. Həmin, iradə

İradə və ixtiyarın müxtəlif təfsirlərindən daha çox məlumat əldə etmək üçün . [۱] -۱
baxın: Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdi, Amuzeşe fəlsəfə, cild ۲, səh ۸۹- ۹۱

Baxın: Məhəmməd Sədrəddin Şirazi, əl- əsfarul- ərbəə, cild ۶, səh ۳۱۰- ۳۵۵ . [۲] -۲

barəsində olan ətraflı elm, iradənin yaranmasına kifayət edir və başqalarının iradəsinə ehtiyaclı deyil. Fəlsəfədə bu cür faili səbəbə" illəti- faili bittəcəlli" deyirlər.(١)

٣. Ruh üçün yaranan təkamül, onun ixtiyarı işlərinin nəticəsidir. Şünki ruhun zatında, sonsuz təkamülə doğru meyl var. Həmin meyl iradə formasında zühur edir. Ona görə də, insanın ruh və nəfsinin zatına aid olan bütün şeylər, iradədən, qaynaqlanır. Ona qismət olan kamilliklər də, iradənin sayəsindədir. Buna əsasən, insanın elm, ixtiyar və iradəsinə aid olmayan işlər, əslində ruhun işləri deyil. Başqa sözlə, insanın işləri (insan olmaq nəzərindən) deyil.(٢)

٤. İxtiyar yalnız iradə üzərində qurulmayıb. İnsanın ixtiyari i.lşləri və hərəkətləri, üç şeyə, bağlıdır: Meyl, elm və qüdrət. Həqiqətdə bu üç bucaq, ixtiyar və ruhun təkamül hərəkətinə şərait yaradır. İnsan bir əməli ixtiyarla yerinə yetirmək üçün bunlar lazımdır; ١. Öz işini tanımalıdır. ٢. O iş barəsində bir- birinə zidd meylləri olmalıdır ki, onu seçmək üçün şərait olsun. ٣. Seçim qüdrəti olmalıdır və seçdiyi şeyi əməl mərhələsinə gətirə bilməlidir.

Bizim əqidəmizə əsasən, Allah meyl, elm və qüdrət mayasını fitri formada insanın daxilində qoyubdur. Allahın insanın daxilində qoyduğu ixtiyara lazım olan şeylərin bəzisi bunlardan ibarətdir:

١. Allah, vəhyin kənarında tanımaqlıq mənbəyi və vasitəsi kimi, hissi, əqli və mərifət dəzgahını insana vermişdir.(٣)

٢. Allah bəşərə müxtəlif qüdrətlər verib ki, onun sayəsində təbiətə əl tapsın(٤) və digər insanları öz xeyrinə işlədə bilsin.(٥) Bunların hamısından mühüm, insanın nəfs və ruhundan

---

١- [١] . Faili səbəbin qisimləri ilə tanışlıq üçün, baxın: Əllamə Seyid Məhəmməd Hüseyn Təbatəbayi, Nəhayətul- hikmə, səh ١٧٢- ١٧٣

٢- [٢] . Ruhun təkamülü və onun ixtiyari işlərə olan nisbəti barəsində, baxın: Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdi, əxlaqın fəlsəfəsi dərsləri, səh ١٢٧, ١٧٢

۳- [۳]. Nəhl surəsi, ayə ۷۸, İnsan surəsi, ayə ۲, Ələq surəsi, ayə ۱-۵.

۴- [۴]. Loğman surəsi, ayə ۲۰, Əraf surəsi, ayə ۷۴, Nəhl surəsi, ayə ۱۴, Ğafir surəsi, ayə ۷۹, İbrahim surəsi, ayə ۳۲, Ənbiya surəsi, ayə ۸۰

۵- [۵]. Zuxruf surəsi, ayə ۳۲

(qaynaqlanan metafizik bir qüdrət.(۱

İnsanda müxtəlif meyllər var. Həmin meyllər iradə formasında özünü göstərir. . ۳ Həqiqətdə meyl və iradənin fərqi, onların güclü və zəif olmalarındadır. Meyl ibtidai istəməkdir ki, təkid mərhələsinə yetişməyibdir. Halbuki, iradə o istəkdir ki, daha güclü bir mərhələyə yetişib və işi yaratmaq üçün, mühüm bir vasitəyə çevrilmişdir.(۲) Bu :meyllərin neçə qismi var, o cümlədən

Qərizələr", yəni bədən üzvlərindən biri ilə əlaqəli olan, həyat ehtiyaclarına aid" .meyllər

.Əvatif" yəni insanların bir- birinə aid meylləri"

İnfilat" yəni ruhi bir halətdir ki, ona görə, insan bir nəfərdən zərər ya pislik hiss" .etdikdə, ondan qaçır ya onu öz yanından qovur

.Ehsasat", yəni yalnız insana məxsus olan şiddətli meyllər"

Qabaqkı yerlərdə işarə etdiyimiz ixtiyarın mühüm üç bağının hər birinin xesusi . ۵ :istifadəsi var

.Meyl, insanın işlərin yerinə yetirməsində hərəkət etməyinə əsas səbəbdir . ۱

Elm və agahlıq, yolu işıqlandıran və hərəkət istiqamətini müəyyənləşdirən bir . ۲ .çıraqdır

.Qüdrət bir vasitədir ki, insanın hərəkəti onunla yerinə yetirilir . ۳

İxtiyari bir işdə və ondan daha mühüm, ixtiyarın mahiyyətində, bu üç bucağının hər birinin, mühüm əhəmiyyəti var. İnsanın ixtiyari işlərini izah edəndə, onların hamısına diqqət etmək lazımdır. Buna əsasən, ixtiyar iradə ilə bərabər deyil, əksinə ixtiyar yəni: (meyl elm və qüdrət deməkdir.(۳

Biz tövhidi əfaliyə etiqadlıyıq və bu qaydaya imanımız var ki, "la müəssirə fil vücud . ۶ illəllah."(۴) Bütün təsir, təsir qəbul etmələr, fel, fel qəbul etmələr, işin görülməsi və iş ,görmələr

---

۱- [۱] . Ali İmran surəsi, ayə ۴۹, Ənbiya surəsi. Ayə ۸۱- ۸۲, Sad surəsi, ayə ۳۶- ۳۷

۲- [۲] . Baxın: Məhəmməd Təqi Əllamə Cəfəri, Cəbr və ixtiyar, səh ۶۶

۳- [۳] . Bu üç bucaq haqqında ətraflı məlumat üçün, baxın: Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdi, Maarifi Quran, cild ۱, səh ۳۹۴- ۴۴۲

۴- [۴] . «لامؤثّر فی الوجود إلّا الله»

Allah tərəfindəndir. Əlbəttə, Allah dünyada qanunsuz və nəzmsiz və necə gəldi əməl etmir, əksinə hər aləmə və hər bir varlığa uyğun bir qanun və hökümlərə əsasən, dünya və varlıqların həyatını irəli aparır. Allah varlıq aləmində müxtəlif varlıqlar yaradıb və bu növlərə əsasən xüsusi qanunlar onlara hakim etmişdir. Məsələn mələklərin və insanların vücudu bir- birindən fərqlənir. Allah bu fərqi öz hikmətinə əsasən yaratdığına görə, bunlar üçün xüsusi hökm və qanunlar qərar verib ki, onun səbəbilə, heç vaxt insan mələk olmaz və heç vaxt mələk insan olmaz. Bu məsələ hətta yaranış aləmlərində dəcaridir. Maddi aləmin özünəməxsus qanun və hökümləri var və bərzəx (aləminin özünə məxsus hökümləri və qiyamət aləminin də özünə məxsus qanunlar.(١)

Qabaqca deyilmiş məsələyə diqqət etməklə, bir nəzərdən, Allah dünya varlıqlarını iki .٧ :cür yaratmışdır

a). Varlıqların bəzisinin. Vücudun bir məxsus növündən çoxun onlarda olması mümkün .deyil. Uca mücərrədlər kimi

b. Varlıqların bəzisi belə deyil, əksinə onlarda vücudun bir məxsus növündən çoxun olması mümkündür. Maddi varlıqlarları qəbul edə bilir. Təbii maddənin təkamül istedadı var. Təbiət bəzi səbəblərdən güc və qüvvə alır, digər səbəblərdən isə, naqislik alır. Təbii maddənin müxtəlif səbəblərlə qarşılaşma istedadı var. Onların hər birinin təsiri nəticəsində, elə bir halət, keyfiyyət və əsər tapır ki, digər bir səbəbdəb qəbul edə biləcəyi halət, keyfiyyət və əsərlə müxalif olsun. Yerdə əkilən toxumun, əgər su, hava istilik və işığı olsa və ona heç bir zərər də dəyməsə, göyərər. inkişaf edər və təkamül həddinə yetişər. Amma əgər təkamül və inkişaf səbəblərindən biri olmasa ya ona bir .bəla dəysə, həmin həddə yetişməyəcək

:Bu izahlara əsasən, etiraf edəcəyik ki

.Bu barədə, insan başlanğıcdan iş görənə kimi, kitabına müraciət edin . [١] -١

.Varlıqların bəzisinin, tam mücərrədlər kimi, yalnız bir taleləri olacaq .۱

digər varlıqlar, müxtəlif nəticələrin intizarında qala bilərlər. Çünki, Allah belə .۲ varlıqların uyğunluq prinsipinə əsasən, belə qanun ki, səbəblərin müxalifliyinə görə, yollar və nəticələr də fərqli olsun. Başqa sözlə, tale varlıqların xüsusi vəziyyətindən qaynaqlanır. Müxtəlif imkanları və səbəbləri olan varlıqlar, təsir etmələri, mümkündür. Hər bir səbəb onu xüsusi bir yol və məcrada qərar verdiyinə görə, çoxlu talelər onun intizarındadır. Amma o varlıq ki, yalnız bir imkan var və onun üçün bir yol təyin olunub (və yalnız bir səbəblə əlaqəlidir, onun taleyi bir, qəti və dəyişilməzdir.(۱

İnsanların əməl və işləri, elə hadisə silsilələrindəndir ki, qəti və inkar olunmaz taleyi .۸ yoxdur. Çünki minlərlə səbəblərə bağlıdır. O cümlədən, müxtəlif meyl, tanıma, qüdrət, və seçimlər və bir kəlmədə, bəşərin özündən baş verən müxtəlif ixtiyarlar. Həqiqətdə, cism, bitki və maddi varlıqlar səviyyəsində olan heyvanlar üçün olan bütün imkanlar və onların baş verməsində olan bütün "əgərlər", insanların da iş və əməllərində var. Amma, eyni halda insan qadirdir, onun təbii və heyvani meyl və istəyinə yüz faiz uyğun olan və onun qarşısında heç bir xarici maneənin də olmadığı zaman, düşüncəsinin məsləhət və müəyyənləşdirilməsi hökmü ilə tərk etsin. Həmçinin, onun təbiətin yüz faiz müxalif olan bir işi, xarici heç bir məbur edən səbəbin olmadığı zaman, ağılın gücü .və məsləhəti ilə yerinə yetirməyə qadirdir

Uca Allah, insan və onun işlərini, bir taledən çoxun onun üçün mümkün olduğu varlıqlar dəstəsindən qərar veribdir. Bu mövzu o qədər aydındır ki, onun isbatına ehtiyac yoxdur. Müxtəlif millətlərin mədəniyyət, din, səliqə, təfəkkür, əməl, elm, inkişaf və geri qalmalarının müxalifliyi, bunların hamısı, bu həqiqəti göstərir ki, Allah qüdrət, elm və meyl (ixtiyar) verməklə, müxtəlif talelərə əl pammağın mümkünlüyünü bəşərə .vermişdir

səh:۱۰۹

Mürtəza Mütəhhəri, insan və tale, səh ۷۰ .[۱]-۱

Hidayət və zəlalət də, bəşər üçün müxtəlif iki sonluq olaraq, insanın öz ixtiyarından .۹ yaranır. Yəni insanın özü onun meyl, tanıma və qüdrətinə əsasən, zəlalət yolu ilə gedib .ya hidayət yolu ilə gedibdir

Allah insanın daxilində qoyduğu üç bucaq yəni meyl elm və qüdrətlə belə qərar veribki, insan bu şeyləri necə işlətməyi ilə, özünün yol və taleyini müəyyənləşdirsin. Əgər bir nəfər elmini (hansı ki yolun işıqlanması üçün bir çıraq kimidir) düzgün işlətsə, öz qüdrətindən doğru istifadə etsə və öz meylini həqiqi təkamülə doğru çəksə, hidayət yolu ilə gedəcək və doğru yolda və Allah yolunda qərarlaşma ilə, özünün layiqli .təkamülünə doğru hərəkətlə müvəffəq olacaq

Amma əgər öz elmindən düzgün istifadə etməsə, ya vəhm və cəhli elm təsəvvür etsə və öz qüdrətindən düzgün istifadə etməyib, onu öz nəfsinin və istəklərinin təbiət və cəmiyyətə hakim olması üçün qərar versə və öz meyillərini heyvani istəklər və maddi .səth həddində saxlasa, doğru yoldan çıxıb və yolundan azmağa düçar olacaq

«وَاَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلـى الْهُدَى»(۱)

Amma Səmud tayfası, onlara rəhbərlik etdik (amma) zəlaləti hidayətdən üstün" .tutdular

«ذٰلِکَ بِاَنَّ اللّهَ لَمْ یَکُ مُغَیِّراً نِّعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلـی قَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُواْ مَا بِاَنفُسِهِمْ»(۲)

Fironçuların ən yüksək ləzzət həddindən, zillətin ən aşağı həddinə düşmələri) ona)" görədir ki, Allah bir tayfaya verdiyi neməti dəyişməz, məgər onlar ürəklərində .olduqlarını dəyişsələr, dəyişilər

«ظَهَرَ الْفَسَادُ فِی الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا کَسَبَتْ اَیْدِی النَّاسِ» (۳)

(Camaat əllərilə hazırladıqları şeylərə görə, fəsad quruda və dənizdə açkar oldu."(۴"

Xoşbəxçilik və bədbəxtçilik də, insanın ixtiyarının nəticəsidir, insanın zatından deyil. Çünki, heç yerdə

۱- [۱]. Fussilət surəsi, ayə ۱۷

۲- [۲]. Ənfal surəsi, ayə ۵۳

۳- [۳]. Rum surəsi, ayə ۴۱

۴- [۴]. Hidayət və zəlalət barəsində, zəlalət və hidayət kitabı, yazan, Mənijə Səyyar Əmlaş Ləngərudi, İslami təbliğat idarəsinin araşdırma müavinliyi, çap ۱, qış ۷۱

bədbəxtçilik və xoşbəxtçilik, nə insanın zatının (ruh) bir hissəsi bilinib və nə də ruhun lazım tutduğu. Xoşbəxtliyin mənbəyi haq əqidə, üstün əxlaq və saleh əməllərdir ki, doğru elm, normal meyl və düzgün qüdrət sayəsində ələ gələndir. Bədbəxtçiliyin (mənşəyi, batil əqidə, çirkin əxlaq və doğru olmayan qüdrətin sayəsində yaranır.(١)

,Həmçinin qəd cəffəl qələmin təvili

.Mühüm sənətə olan təhrikin nəticəsidir

,Deməli qələm hər şeyi yazsa

.Təsir və cəza ona layiqdir

,Cəffəl- qələm üzərində əyrilik, əyri gələr

.Doğruluq bəli, xoşbəxtçilik gətirər

,Zülm bəli, cəffəl- qələm müdəbbirliyi

,Ədl bəli, cəffəl- qələm üz gəlməsi

,Oğurlayanda cəffəl- qələm əl oldu

,Yeyəndə məst oldu cəffəl- qələm

,Sən rəva bilsən, haq rəva olsun

,Qabaqkı hökümdən çıxarılsın

,Ki, iş mənim əlimdən xaric olub iş

,Mənim yanıma çox gəlmə, çox incitmə

,əksinə cəffəl- qələmin mənası o idi

(Onun yanında ədalət və zülm bərabər deyil.(٢)

İxtisarla və çox qısa deyilən qabaqkı məsələlərə diqqət etməklə, aydın olur ki, biz

azmışların azğınlığında və hidayət olmuşların hidayətində, sizin dediyiniz uzaqlığa düçar olmayacağıq. Ta sonda deyək, insanın ixtiyarlı olmaq dəlilləri aradan gedir və ya .ən azı yozumsuzdur

Biz bu qədər sizin sözünüzlə razıyıq ki, ağıl yolundan azanlar, öz elm, qüdrət və meyllərindən düzgün istifadə etməyiblər və hidayət olanlar onları düzgün işlədiblər. Amma bu mövzunun səbəbini yalnız onların iradələrinə istinad etməyimizdə, sizinlə razı deyilik. Çünki, qabaqkı izahlardan

---

۱- [۱] . Xoşbəxtçilik və bədbəxtçilik və onun insanın ixtiyarı ilə rabitəsi barəsində, həzrət .imamın yazdığı tələb və iradə kitabı oxunmalıdır

۲- [۲] . ۳۱۳۸ -۳۱۹۱ ,۵ ,Məsnəvi

aydın olduğu kimi, ixtiyarın üç bucağı var ki, onun bir bucağı meyldir ki, şiddət olanda .iradə formasında zühur edir, nəinki ixtiyarınhamısı

:Biz deyirik

Yolunu azmışların bəzisinin hətta normal meyli və haqq, xeyir və doğru işi də iradə .١ .ediblər, amma onların tanımaqlıq və elmi naqis olduğuna görə, hidayət ola bilməyiblər

Bəzilərinin də düzgün tanımaqları da olub, amma öz qüdrətlərindən işin baş verməsi .(٢ .üçün, vasitə formasında düzgün istifadə etməyiblər

Bəzi yolundan azmışların nə normal meyli, nə düzgün elmi və nə də düzgün . (٣ .qüdrətləri olubdur

Mehriban Allah da, bu aləmə hakim qanunlara əsasən deyilən üç qurupu bərabər cəzalandırmayacaq, əksinə hər bir qurupu özünü zəlalətə atdığı miqdara diqqətlə, .cəzalandırar

Yolundan azmışların zəlalətdə olması, onların özlərini zəlalətdən çıxarda bilməmələrinə görə deyil, əksinə düzgün seçilmələrinin olmamalarına görədir. Başqa .sözlə, zəlalət iki şeydən birindən yaranır

Ya onların səhv elmlərinə görə olubdur. Tanımaq (elm) və onun vasitə və mənbələri .١ mözvzusunun, hidayət və zəlalətdə çox əhəmiyyəti var. Ona görə də Quran ağlı və insanın uca istəklərini oyatmaq istəyir. Bizim əqidəmizə görə, əgər insanın uca istəkləri oyansa, ağıl da göstəriş versə və ağılın idraklarının dərk etmədiyi yerlərdə vəhydən .kömək olsa, insan xoşbəxtçilik yoluna ayaq qoyar

Başqa sözlə, yolundan azmışların bəzisinin problemi düzgün elmlərinin olmamasındandır. Ona görə də, seçimlərindəki meyar, insanın həqiqi təkamülü deyil. İnlara öz həqiqətləri, bacarıqları, öz hərəkət seyrlərinin hardan və hara getməsi və .həyat hədəfinə necə yetişmələri barəsində, düzgün məlumatları yoxlarıdır

Ya əgər nisbi tanımaları da olsalar, o tanımaq bir inanc olaraq onların qəlblərində .٢ qüdrətlənməyibdir. Ona görə də öz iradələrini düzgün işlətmirlər və zəlalətə doğru

.gedib, doğru yoldan ayrılırlar

Xülasə budur ki, elm və qüdrət də ixtiyarın digər mühüm iki bucağı kimi açıqlanır. Yolunu azmışların zəlalətini yalnız onların iradəsinə nisbət vermək olmaz. Amma siz buyurdunuz ki, onlar anlamaq istəmədilər, əgər istəməkdən məqsəd qəsd və iradə olsa, bu səhv cümlədir, çünki, anlamaq və elmin əsasında iradə yoxdur. Elm və iradə nəfsin iki müxtəlif işidir ki, hər birinin ayrı quruluşu var. baxmayaraq ki, elm iradəni yaradan və iradə tapmaqlığın xaricdə yaradandır. Bu, bu mənada deyil ki, iradədə elm :tutuubdur və ya elmdə iradənin dəxaləti olsun. Deməli doğru cümləni belə açıqlayırıq

a). Yolunu azmışlar, doğru yolda olmağı iradə etməyiblər, çünki ya doğru tanımaqlıqları olmayıb və ya doğru tanımaqlıq inanc formasında onların nəfslərində qüvvələnməyibdir, ta onların meylini hidayətə doğru gücləndirsin və onu hidayəti .istəmək və iradə formasında göstərsin

,İxtiyarsız zəlalətdən avara olduq

,Çünki həqiqət gizləndi, xəyal aşkar oldu

,Bu yoxluğu nəzər içində oturdu

(Çünki o həqiqət gözdən gizləndi.(١)

b). Hidayət olmuşlar, doğru yolda qərarlaşmağı iradə ediblər. çünki onlar öz nəfsləri, yaşayışın hədəfi və hərəkət seyri və ona necə yetişmək barəsində düzgün tapmaqlığa əl tapırlar və onu bir inanc formasında öz nəfslərinə hakim ediblər. bu tanıma, onların həqiqi təkamülə yetişmək tərəfə olan meyli qüvvələtlənib və onu doğru yolu istəmək .və iradə etmək formada təcəlli etdirmişdir

,Sonu görən şəxs xoşbəxtdir

,Onun ciddiliyi onun görməyi çoxdur

,O şəxsdən ki, bilə ki, dünyanı əkmək

(Məhşər və götürmək faydası var.(٢)

Hər halda, yalnız insanların istəmək və iradəsi onları əyri ya doğru yola çəkmir, əksinə

,insanların necə tanıması, baxışı

səh:۱۱۳

Məsnəvi, ۵, ۱۰۳۴- ۱۰۳۵ . [۱] -۱

Məsnəvi, ۴, ۲۹۸۸- ۲۹۸۹ . [۲] -۲

düşüncəsi və idealları, insanın iradəsinin necələiyinə səbəb olur. İnsanın niyə bu müxtəlif vəziyyətlərdə qərarlaşması barəsində demək lazımdır ki, bu vəziyyət və şəraitlər, o ixtiyarın nəticəsidir ki, bəşərin ata- babaların yaranışın əvvəlindən indiyə kimi ondan faydalanıblar. Həmin müxtəlif ixtiyarlara görə, onlar fərqli yollara gediblər. İndi də öz övladları üçün fərqli şəraitlər yaradıblar. Bununla belə, diqqət etmək lazımdır ki, şəraitlər bir səbəb formasında təsir qoyurlar və qaçılmaz deyillər. Əksinə onlardan qaçmaq bizim üçün o qədər çətin deyil ki, Allah çoxlu yerdə bizdən istəyir ki, (düzgün elm tapıb və doğru yolu səhv yoldan tanıyıb və seçək.(۱)

Uca Allah şəraitlərin müxtəlifliyindən xəbərdardır ki, öz ata- babalarınızın yolu ilə (getməməyi buyurur:(۲) Bizdən müxtəlif tayfaların əhvalatlarında fikirləşməyi istəyir.(۳)

Quranın müxtəlif yerlərində hidayət olunmuşlar və zəlalətə düşmüşlərin xüsusiyyətlərini bizim üçün açıqlayır.(۴) Allah bu ayələrdə, bizi doğru tanımağa vadar .və nadanlıqdan çəkindirir

Digər tərəfdən, Allah müxtəlif formalarda bizə öyrədir ki, nəfsani və şeytani istəklər, bizi müxtəlif cəhətlərə yoldan çıxarmaları mümkündür. Bizə öyrədir ki, bu istəklərlə (necə mübarizə edək.(۵)

Sonda mühüm və zərif bir məsələyə işarə edirik. O da budur ki, rəhimli və mehriban Allah, öz bəndələrinə olan lütf və mərhəməti üzündən və onların vəziyyətlərindən, əyri və doğru olmayan yola daxili və xarici meyillərinin şəraitindən dəqiq xəbərdar olmasına görə, insanın hidayət qayıtması və uca

---

Mülk surəsi, ayə ۱۰, Əraf surəsi, ayə ۱۷۹ . [۱] -۱

Ənbiya surəsi, ayə ۵۱- ۵۴, Şüəra surəsi, ayə ۶۹- ۷۴, Əraf surəsi, ayə ۱۷۲- ۱۷۳ . [۲] -۲

Fatir surəsi, ayə ۴۲- ۴۴, Ğafir surəsi, ayə ۸۲- ۸۵, Əraf surəsi, ayə ۸۴, Yunus surəsi, . [۳] -۳ ayə ۳۹, Nəml surəsi, ayə ۱۴, Ali imran surəsi, ayə ۱۳۷, Taha surəsi, ayə ۱۳۲ və sair

Bəqərə surəsi, ayə ۲- ۵, Nəml surəsi, ayə ۱- ۳, Yunus surəsi, ayə ۹, Ənam surəsi, . [۴] -۴ ayə ۸۲, Taha surəsi, ayə ۸۲, Bəqərə surəsi, ayə ۶- ۱۲, Yunus surəsi, ayə ۷, İbrahim surəsi, ayə ۳

۵- [۵] . Bəqərə surəsi, ayə ۲۷۵, Əraf surəsi, ayə ۲۰۱, Məryəm surəsi, ayə ۸۳, İbrahim surəsi, ayə ۲۲, Həcc surəsi, ayə ۲۱, Qəsəs surəsi, ayə ۱۵ və sair

dərəcələrə yetişməsi üçün, asan və yaxşı yollar qərar veribdir. Tövbə, yaxşı əxlaq, ata- anaya yaxşılıq, qohumlarla əlaqə, sədəqə vermək. Kasıblara və zülüm görmüşlərə kömək, çətinliklər və müsibətlər qarşısında səbr və sair, o yollardandır ki, bəşəri doğru yola və özünün həqiqi təkamülünə doğru çəkir.Uca Allah səbr edənlər üçün bu barədə, ayrıca hesab açır. Səbr edənlərdən o şəxsləri saymaq olar ki, yoldan çıxardan və qəflət gətirən mühit və ailələrdə belə şəraitlərdə olmalarına baxmayaraq, Allaha bəndəlik, hidayət yoluna qədəm qoymaq və günahlardan çəkinməyə israr .edirlər və bu yolda çətinliklərə, bəzən də başqalarının müxalifliyinə dözürlər

Səbr edənlərin mükafatları, Qurani kərimdə müxtəlif formada qeyd olunub, ta o yerə (qədər ki, onların mükafatı hesabsız bildirilib.(١

,Dedi bu çətinliyə səbr et

(Səbr edənlərə, Allahın fəzli əvəzin verər.(٢

səh:١١۵

Zümər surəsi, ayə ١٠ .[١]-١

Məsnəvi, ۵, ۴٨٢ .[٢]-٢

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Qurani- məcid, ustad Məhəmməd Məhdi Fuladvəndin .١

Nəhcül- bəlağə, Doktor Seyid Cəfər Şəhidinin tərcüməsi, İslam inqilabı təlim nəşri, .٢ çap ikinci, ١٣٧٠ ş.

Amədi, Əbdül- vahid, Ğürərül- hikəm və Dürərül- kəlamın şərhi, şərhçi və tərcüməçi, .٣ Cəmaləddin Məhəmməd Xansari, Düzəliş: Mir Cəlaləddin ,Hüseyni ərməvi, Tehran univeristeti, çap birinci, ١٣٦٦, səh cild ١

İbn Sina, Əbnu Əli, Əl- işarat vət- tənbihat, kitab nəşri idarəsi, Tehran, çap ikinci, .۴ ١۴٠٣, cild ٣

.Əhmədi, Babək, mətnin yozumu və quruluşu, Mərkəz nəşri, çap ikinci, ١٣٧٢ ş .۵

.Əhmədi, Babək, Tərdir kitabı, mçərkəz nəşri, çap birinci, ١٣٧۴, ş .۶

Əl- Bəhrani, ibn Meysəm, Qəvaidul- məram fi elmil- kəlam, Ayətullah uzma Mərəşi .٧ .Nəcəfinin kitabxana nəşri, Qum, Bita

.Ət- Tusi, Xacə Nəsrəddin, Təcridul- etiqadın şərhi, Şərif Rəzi nəşriyyatı, Qum, Bita .٨

İmam Xumeyni, Ruhullah, Qırx hədis, Rəca mədəni nəşr mərkəzi, Tehran, çap .٩ .birinci, yay, ١٣٦٨ ş

İmam Xumeyni Ruhullah, Tələb və iradə, Seyid Əhməd Fəhrinin tərcümə və şərhi, .١٠ .elmi və mədəni nəşriyyat mərkəzi, Tehran çap birinci, ١٣٦٢, ş

Brovn, Kalin, Məsihi iman və fəlsəfə, tərcümə, T. Mikailiyan, elmi və mədəni .١١ .nəşriyyat mərkəzi, Tehran, ١٣٧۵ ş

Peravd, Fut, Viyən, Dini təcrübə, Abbas Yəzdaninin tərcümə və izahı, Taha mədəni .١٢ .müəssisəsi, Qum, çap birinci, Payız, ١٣٧٧, ş

Cavadi Amili, Əbdüllah, Şəriət mərifət güzüsündə, Rəca mədəni nəşr mərkəzi, .١٣ .Tehran, çap birinci, ١٣٧٢, ş

Cavadi Amili, Əbdüllah Quranda mərifətşunaslıq, Qum elmi hövzəsinin müdriyyət .۱۴
mərkəzi, çap birinci, ۱۳۷۴

Cavadi Möhsin, Quran və kəlam meydanında iman nəzəriyyəsi, islami maarif .۱۵
.dərsləri və ustadlar işi müavinliyi, Qum, çap birinci, qış, ۱۳۷۶, ş

.Həsənzadə Amili, Həsən, İnsan irfan ürfündə, Qiyam nəşri, Qum .۱۶

Rəhimi Nəjad, Murtəza, Şiə hikməti, müasir düşüncə mədəniyyəti müəssisəsi, .۱۷
.Tehran, çap birinci, ۱۳۷۶, ş

Rəşid Rza, Məhəmmd, əl- mənar təfsiri, Darul- mənar, Misr, ikinci çap, ۱۳۶۷, ş. Cild .۱۸
۱۱

Səidi Rövşən, Məhəmməd Baqir, islam və məsihiyyət nəzərindən vəhyin təhlili, .۱۹
müasir düşüncə mədəni müəssisəsi, Tehran, çap birinci, ۱۳۷۵

Səyyar Əmlaş Ləngərudi, ,Mənijə, Quranda hidayət və zəlalət, İslami təbliğat .۲۰
.idarəsinin araşdırma müavinliyi, Tehran, çap birinci, qış, ۱۳۷۱, ş

Seyid Qütb, Məhəmməd, Fi- zilalil- Quran, Daruş- şuruq, Beyrut, Bita, cild ۶ .۲۱

.Seyid Murtəza, Ə- zəxirə fi elmul- kəlam, müəssisətun nəşril- islami, Qum, Bita .۲۲

Şücai, Məhəmməd, İnsan və ilahi xilafət, Rəsa mədəni xidmətlər müəssisəsi, .۲۳
.Tehran, çap birinci, ۱۳۶۲, ş

Şücai, Məhəmməd, varlığa qayıdış, Məhəmməd Rza Kaşifinin müqəddimə və .۲۴
.tədvini, müasir düşüncə və elm mədəni müəssisəsi, Tehran, çap birinci, ۱۳۷۹. ş

Şücai, Məhəmməd, Ruhun ucalması, Məhəmməd Rza Kaşifinin müqəddimə və .۲۵
.tədvini, müasir düşüncə və elm mədəni müəssisəsi, Tehran, çap birinci, ۱۳۷۹. ş

.Şücai, Məhəmməd, Məqalələr, cild ۱, Suruş, Tehran, çap dördüncü, ۱۳۷۸ ş .۲۶

Şirvani, Əli İnsanın fitrəti, İslami maarif dərsləri və ustadlar işinin müavinliyi, Qum, .۲۷
.çap birinci, qış ۱۳۷۶ ş

۲۸. Sədrəddin Şirazi, Məhəmməd ibn İbrahim, Əl- əsfarıl- ərbəə, cild ۶, Mustəfəvi nəşriyyatı, Qum, Bita.

۲۹. Sədrəddin Şirazi, Məhəmməd ibn İbrahim, təfsirul- Quranul- kərim, Bidar nəşriyyatı, Qum, Bita, cild ۱.

۳۰. Sədrəddin Şirazi, Məhəmməd ibn İbrahim, usuli kafinin şərhi, Məhəmməd Xəcəvinin düzəlişi, Mədəni araşdırma və mütaliə müəssisəsi, Tehran, çap birinci, ۱۳۶۶ ş, cild ۱

۳۱. Əllamə Təbatəbai, Seyid Məhəmməd Hüseyn, Əl- mizan fi təfsiril- quran, müəssisətul- elmi lil mətbuat, Beyrut, çap, dəfələrlə, ۲, ۵, ۱۶, ۱۸- ci cildlər.

۳۲. Əllamə Təbatəbai, eyid Məhəmməd Hüseyn, İnsan başlanğıcdan

sona kimi, Sadiq Laricaninin tərcümə və əlavələri, Əz- Zəhra Tehran, çap, ikinci, ۱۳۷۱ ş.

۳۳. Əllamə Təbatəbai, eyid Məhəmməd Hüseyn, Nihayətul- hikmə, müəssisətul- nəşril- islami, Qum, çap birinci, ۱۳۶۲, ş, bəhmən ayı

۳۴. Qəbəsat fəsilnaməsi, dördüncü il, dördüncü nömrə, qış ۱۳۷۸.

۳۵. Kaşifi, Məhəmməd Rza, mehribanlıq dini, İslami təbliğat idarəsinin nəşriyyat mərkəzi, Qum çap üçüncü, ۱۳۷۸ ş.

۳۶. Küleyni, Məhəmməd ibn Yəqub, Usuli- kafi, Əli Əkbər Qəffarinin düzəlişi, Darul- kitabul- islamiyyə, Tehran, çap beşinci, ۱۳۶۳ ş.

۳۷. Kurnezhevi Deyvid, tənqin dairəsi, Murad Fərhadpurun tərcüməsi, bil- nəşriyyatı, röşəngəran nəşriyyatının həmkarlığı ilə, Tehran, çap birinci, ۱۳۷۱ ş.

۳۸. Gisler, Norman, Əl, Din fəlsəfəsi, Həmid Rza Ayətullahinin tərcüməsi, Hikmət, Tehran, çap birinci, ۱۳۷۵ ş, cild birinci.

۳۹. Lahici, Əbdür- rəzzaq, Məqsədin gövhəri, çap səngi, Bina, Tehran, Bita.

۴۰. Məhəmmədi Reyşəhri, Məhəmməd, Mizanul- hikmə, Mərkəzun- nəşri məktəbul- əmalil- islami, Qum, çap birinci, ۱۳۶۲, ş, cild ۱.

۴۱. Misbah Yəzdi, Məhəmməd Təqi, Amuzeşi əqaid, islami təbliğat idarəsi, Tehran, çap altıncı, bahar ۱۳۷۰, ş, cild ۱.

۴۲. Misbah Yəzdi, Məhəmməd Təqi, Amuzeşi fəlsəfə, cild ۲, islami təbliğat idarəsi, Tehran, çap birinci, ۱۳۶۵ ş.

۴۳. Misbah Yəzdi, Məhəmməd Təqi, Amuzeşi fəlsəfə, islami təbliğat idarəsi, Tehran, çap birinci, ۱۳۶۴, ş, cild ۱.

۴۴. Misbah Yəzdi, Məhəmməd Təqi, Əxlaq quranda, tədvin Əli Şirvani, Parsayan, Qum, çap birinci, bahar ۱۳۷۷, ş, cild ۱.

۴۵. Misbah Yəzdi, Məhəmməd Təqi, Əxlaqın fəlsəfəsi dərsləri, ittilaat, Tehran, çap

.birinci, ۱۳۶۷. ş

Misbah Yəzdi, Məhəmməd Təqi, Maarifi quran, cild ۱, Haq yolu müəssisəsi, Qum, .۴۶
.çap birinci, ۱۳۶۷, ş

,Mütəhəri, Mürtəza, İnsan və tale, Təbatəbai, Qum, Bita .۴۷

Mütəhhəti, Mürtəza, Bist qoftar, islami nəşriyyat idarəsi, Qum, çap beşinci, ۱۳۵۹, ş. .۴۸
.Azər ayı

Mütəhhəri, Mürtəza, Hikmətlər və nəsihətlər, Sədra, Tehran, çap birinci, ۱۳۷۲, ş, .۴۹
.ordubehişt ayı

Mütəhhəri, Mürtəza, islamda qadın hüququnun sistemi, Sədra, çap səkkizinci, ۱۳۵۷, .۵۰
ş,tir ayı

.Müzəffər, Məhəmməd, Əl- məntiq, Əli Şirvaninin tərcümə və izahı, Darul- fikr. Qum .۵۱

Mövləvi, Cəlaləddin Məhəmməd, Məsnəvi Mənəvi, Rınold Alin Nikelsonun düzəlişi, .۵۲
.Mövla nəşriyyatı, Tehran, ۱۳۶۰, ş

Nəsri, Abdulla, Düşüncələri əl- ayağa salan, (ustad Məhəmməd Təqi Cəfərinin . ۵۳
həyatı, əsərləri və düşüncələri), İslami düşüncə və mədəniyyət araşdırması, Tehran,
.çap birinci, yay ۱۳۷۶

۵۴. Tənqid və nəzər, nömrə ۳.

۵۵. Çağırılmamış qonaq ۶ və ۷- ci nömrələr.

۵۶. Hadəvi Tehrani, Məhdi, ictihadın kəlamı əsasları, ağıl evi mədəni müəssisəsi, Qum, çap birinci, ۱۳۷۷, ş.

۵۷. Hik, Can, Din fəlsəfəsi, Bəhram Radın tərcüməsi, Beynətxalq Əl- Huda nəşriyyatı, Tehran, çap birinci, ۱۳۷۲, ş.

Haqqında mərkəzi

Allahın adı ilə

Rəhman və Rəhimli olan Allahın adı ilə.Və bütün həmdlər aləmlərin rəbbi olan Allaha .məxsusdur

.Varlıq aləminin Kövsəri olan Həzrəti Fatiməyi Zəhraya (a) təqdim olunur

(Bilən kimsələrlə (alimlər) bilməyənlər (cahillər) eynidirlərmi? (Zümər surəsi, ayə ۹

:Ön söz

İsfahan Qaimiyyə kompüter araşdırmalar müəssisəsi ۲۰۰۶-cı ildən Mərhum Ayətullah Seyyid Həsən Fəqih İmaminin nəzarəti altında,elmi mərkəzlərdə tanınan görkəmli tələbələrin vasitəsi ilə məzhəb,mədəniyyət və elmi sahələrdə öz fəaliyyətinə .başlamışdır

:Məramnamə

İsfahan Qaimiyyə kompüter araşdırmalar müəssisəsi təhqiqatçıların dini biliklərə rahət və tez bir zamanda yiyələnmələri üçün hər bir xidməti onların ixtiyarında qərar vermişdir.Və bu sahədə təəssübkeşlikdən,ictimai,siyasi,fərdi cəryanlardan uzaq duraraq yalnız və yalnız elmi sahədə ixlasla öz xidmətini həyata keçirməkdədir.Bu səbəbdən adı çəkilən müəssisə layihəsini həyata keçirmiş.Və tədqiqat üçün nəzərdə tutulmuş kitabları,məqalələri mütəxəssislər və müxtəlif təbəqələrdən olan insanlar üçün,bir neçə dillərdə və formalarda hazırlayaraq,heç bir məbləğ tələb etmədən sosial .medyada istifadəçilərin ixtiyarında qoymuşdur

:Hədəflər

Quran və Əhli beyt mədəniyyətini və maarifini yaymaq.۱

İnsanları,xüsusən gəncləri tam dəqiq şəkildə dini məsələləri araşdırmağa.۲ sövqləndirmək

Telefon,tablet və kompüterlərdə olan faydasız,yararsız mövzuların yerini .۳ faydalı,mənəviyyatlı mövzularla doldurmaq

.Təhqiqatla məşğul olan tələbələrə xidmət etmək.۴

.Kitab və elmi əsərlər oxumaq mədəniyyətini yaymaq.۵

.Müəlliflərin öz elmi əsərlərini digital formada yaymaq üçün onlara şərait yaratmaq.۶

:İcraçılıq

.Qanunla icazəli olan lisenziyaya malik əsərlərin yayımı.۱

.Bu mərkəz kimi xidmət göstərən oxşar mərkəzlərlə əlaqə.۲

.(Paralel xidmətlərdən çəkinmək (başqalarının etdiklərini təkrarlamamaq.۳

.Yalnız və yalnız elmi məsələləri yaymaq.۴

.Nəşriyyatın mənbələrini qeyd etmək.۵

.Qeyd:Kitabda olanlara görə məsüliyyət o kitabı yazan müəllifin öhdəsindədir

:Müəssisənin fəaliyyəti

.Kitabların çapı və nəşri.۱

.Kitab oxumaq müsabiqələrinin təşkili.۲

.Məcazi sərgilərin istehsalı.۳

.Kompüter oyunlarının istehsalı.۴

Qaimiyyə internet saytının yaradılması:www.ghaemiyeh.com.۵

.Sərgi məhsullarının və moizələrin istehsalı.۶

.Şər'i,əxlaqi və etiqadi suallara cavab.۷

.Mühasibat,mətbuat yaratmaq və sms... sistemlərinin layihəsi.۸

.Təlim kurslarının həyata keçirilməsi.۹

Tərbiyəçi şəxslər hazırlamaq üçün təlim kurslarının təşkili.۱۰

Kompüterdə,tabletdə və telefonlarda icrası mümkün olan minlərlə proqramların.۱۱ dünyada məşhur olan səkkiz formada istehsalı

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

.v.Qaimiyyə kitab bazarı adına dörd market

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

deyilənlər müəssisənin veb saytında Fars,Ərəb,İngilis və Azərbaycan dillərində pulsuz

.istifadəyə verilmişdir

:Sonunda

Mərcəi təqlid müctəhidlərin dəftərxanalarından (ofis),müəssisələrdən,nəşriyyatçılardan,müəlliflərdən və əməyi olan bütün şəxsiyyətlərdən bizlərə hədəfə çatmaqdan ötrü yardım etdikləri üçün səmimi qəlbdən .təşəkkür edirik

:Mərkəzin ünvanı

İsfahan-Əbdurrəzzaq küçəsi-Hacı Muhəmməd Cəfər adına bazar-Şəhid Muhəmməd Həsən Təvəkküli küçəsi-blok۱۲۹/۳۴-birinci mərtəbə

veb sayt:www.ghbook.ir

mail:Info@ghbook.ir

mərkəzin ofis telefonu: ۰۰۹۸۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

Tehran ofisi: ۰۰۹۸۲۱۸۸۳۱۸۷۲۲

Biznes və alqı satqı: ۰۰۹۸۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

Mərkəzdə çalışan insanlarla əlaqə yaratmaq üçün nəzərdə tutulan nömrə: ۰۰۹۸۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹